

T.C.
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
RESTORASYON ANABİLİM DALI
RESTORASYON YENİLEME-KORUMA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
BECERİ YATIRIM VE KURUMSAL
DEĞERLER ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'DAKİ OSMANLI DÖNEMİ DEĞİRMENLERİNİN
MİMARİ AÇIDAN İNCELENMESİ VE UNKAPANI
DEĞİRMENİ' NİN GÜNÜMÜZ ŞARTLARINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

Mimar Füsun SEÇER

DANIŞMAN: Yrd.Doç.Dr. Z.Hale TOKAY

İSTANBUL-EYLÜL 2002

Fusun Seçer tarafından hazırlanan ‘‘İstanbul’daki Osmanlı Dönemi Değirmenlerinin Mimari Açıdan İncelenmesi ve Unkapanı Değirmeni’nin Gunumuz Şartlarında Değerlendirilmesi’’ adlı araştırmanın Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylıyorum.

İmza
Yüksek Lisans Tezi Danışmanı

Bu alışma Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitusu Restorasyon Ana Bilim Dalı, Restorasyon Yenileme Koruma Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Hale TOKAY (M.S..) İmza
Jüri yesi : Doç. Dr. Demet BİNAN (M.S..) İmza
Jüri yesi : Doç. Dr. Kutgun EYÜPGİLLER (İ.T..) İmza

İC. YÜKSEK LİSANS TEZİ KURULU
RESTORASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Tez çalışmalarım süresince bana yardımcı olan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Z. Hale Tokay'a, M.S.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Ana Bilim Dalı'ndaki Sayın hocalarıma, aynı kurumun İç Mimarlık Bölüm Başkanı Sayın Prof. Dr. Onur Altan'a ve bana destek olan, bünyesinde benim de bulunduğum Haliç Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü'ndeki Sayın hocalarıma, arkadaşlarıma ve bölüm başkanım Sayın Prof. Dr. Nuri Doğan'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca rölöve ve analogi çalışmalarımda bana yardımcı olan arkadaşlarım Fatih Kariptaş ve Ahmet Özgür Uğur'a ve tez çalışmalarım süresince benden manevi desteğini eksik etmeyen sevgili aileme de teşekkürlerimi sunarım.

Eylül; 2002

Fusun SEÇER

**İSTANBUL'DAKİ OSMANLI DÖNEMİ DEĞİRMENLERİNİN MİMARİ
AÇIDAN İNCELENMESİ VE UNKAPANI DEĞİRMENİ' NİN GÜNÜMÜZ
ŞARTLARINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

ÖZET.....	I
SUMMARY.....	III

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı.....	V
Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	VI

1.BÖLÜM : OSMANLI DEVLETİNDE SANAYİLEŞME HAREKETLERİ

1.1.OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME GİRİŞİMLERİ.....	1
1.2.OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİ YAPILARI.....	7

**2.BÖLÜM : DEĞİRMEN MİMARİSİNİ OLUŞTURAN ÖGELER VE
DEĞİRMEN GELİŞİMİ**

2.1.DEĞİRMENLERDE KULLANILAN GÜÇ KAYNAKLARININ GELİŞİMİ VE DEĞİRMEN MİMARİSİNE ETKİLERİ.....	32
2.2.DEĞİRMEN MİMARİSİNİ OLUŞTURAN ÖGELER.....	40
2.3.OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL DEĞİRMENLERİ.....	42

3.BÖLÜM : UNKAPANI DEĞİRMENİ

3.1.UNKAPANI BÖLGESİNİN ÖZELLİKLERİ.....	76
3.2.UNKAPANI DEĞİRMENİ'NİN TARİHÇESİ.....	80
3.3.UNKAPANI DEĞİRMENİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE BOZULMA DURUMU.....	89
3.3.1.Tümüyle Yok Olan Bölümler.....	91
3.3.2.Mekan Özellikleri.....	93
3.3.3.Cephe Özellikleri.....	102
3.3.4.Strüktür Özellikleri.....	108
3.3.5.Malzeme Özellikleri.....	110

3.3.6.Bozulma Tablosu.....	113
----------------------------	-----

4.BÖLÜM : UNKAPANI DEĞİRMENİ RESTİTÜSYON PROJESİ

4.1.RESTİTÜSYON KARARLARI VE PROJESİ.....	119
4.1.1.Mekan Kararları.....	120
4.1.2.Cephe Kararları.....	128
4.1.3.Strüktür Kararları.....	134
4.1.4. Malzeme Kararları.....	137

5.BÖLÜM:SONUÇ:UNKAPANI DEĞİRMENİ RESTORASYON ÖNERİLERİ

5.1.DEĞİRMENLERİN RESTORASYONU İLE İLGİLİ ÖRNEKLER.....	142
5.2.UNKAPANI DEĞİRMENİ'NİN YENİ KULLANIMINA İLİŞKİN ÖNERİLER.....	145
5.3. ONARIMA İLİŞKİN ÖNERİLER.....	148
5.3.1.Temizleme.....	148
5.3.2.Sağlamlaştırma.....	149
5.3.3.Bütünleme.....	149
5.3.4.Yenileme.....	150
5.3.5.Yeni Ekler.....	151
SONUÇ.....	152

KAYNAKLAR.....	155
----------------	-----

RESİM LİSTESİ VE KAYNAKLARI.....	162
----------------------------------	-----

TABLO LİSTESİ VE KAYNAKLARI.....	169
----------------------------------	-----

FOTOĞRAF LİSTESİ VE KAYNAKLARI.....	171
-------------------------------------	-----

EKLER:

Ek1: FOTOĞRAFLAR.....	173
-----------------------	-----

Ek2: UNKAPANI DEĞİRMENİ RÖLÖVESİ VE RESTİTÜSYON PROJESİ ÖZGEÇMİŞ.....	186
---	-----

ÖZET

Bu çalışmada, günümüzde yok olmaya yüz tutmuş tarihi sanayi yapıları ve bu yapılardan özellikle değirmenler incelenmiş, bu kapsamda, 19.y.y.da İstanbul'da yapılan buharlı değirmenler ve bu değirmenlerden Unkapanı Değirmeni'nin günümüz koşullarına göre yeniden değerlendirilmesi için yöntem önerisinde bulunulmuştur.

Belirlenen amaç doğrultusunda tezin kurgusu şu şekilde oluşturulmuştur.

Birinci bölümde Avrupa'da ortaya çıkan sanayileşme olgusuna paralel olarak Osmanlı Devleti'nde başlayan sanayileşme hareketleri incelenmiş ve bu sanayileşme girişimleri içinde 19.y.y.da yapılan sanayi yapıları iki ayrı grupta ele alınmıştır. Birinci grupta 19.y.y.dan önce yapılmış olan sanayi yapılarının yeniden revize edilmesi, ikinci grupta ise yeni kurulan fabrikalar incelenmiştir.

İkinci bölümde değirmenlerdeki güç kaynakları ve değirmen mimarisini oluşturan öğeler ele alınmış, değirmenlerde kullanılan güç kaynaklarının değirmen mimarisine etkisi ve güç kaynaklarının gelişimi ile mimaride oluşan değişim anlatılmıştır. Bu kapsamda, 19.y.y.da İstanbul'da yapılan ve 1913-1915 sanayi istatistiğinde yer alan 14 adet değirmen mimari açıdan incelenmiştir.

Üçüncü bölümde öncelikle, İstanbul'a gelen zahirenin ölçümü, fiyatlandırılma ve dağıtım işlerinin yapıldığı kapanın bulunduğu yer olan Unkapanı bölgesinin özellikleri ele alınmıştır. Bizans döneminden beri senelerce Unkapanı bölgesi, buğday ticaretinin yapıldığı yer olarak gelişmiş ve bu nedenle burada birçok değirmen ve fırın kurulmuştur. Bu değirmenlerin en büyüğü olan Unkapanı Değirmeni'nin tarihçesi de bu bölümde incelenmiştir. Unkapanı Değirmeni'nin günümüzdeki durumunun tespit ve analizleri yapılmış, değirmenin mekan, cephe, strüktür, ve malzeme özellikleri incelenmiştir. Daha sonra, Unkapanı Değirmeni'ndeki bozulmalar ve nedenleri araştırılmış ve bu bölümün sonuna bozulma tablosu eklenmiştir.

Dördüncü bölümde Unkapanı Değirmeni'nin restitüsyon kararları ve projesi ele alınmıştır. Restitüsyon çalışmaları yapının yerinde yapılan incelemeler, ulaşılabilen kaynaklar ve analogik yöntemler sonucunda yapılmıştır. Restitüsyon kararları mekan, cephe, strüktür ve malzeme kararları olarak ele alınmıştır.

Sonuç bölümü olan, beşinci ve son bölümde ise, Unkapanı Değirmeni'nin tekrar hayata döncbilmesi için yapılması gerekli olan müdahaleler anlatılmıştır. Bu başlık altında, yapının çevresel verileri, mekansal kurgusu, hacmi, konumu ve özgün işlevi göz önüne alınarak, uygun bir yeniden kullanım önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

In this study, the historical industrial buildings of İstanbul, especially the mills, tending to become extinct have been examined. At this scope, the steamy mills which were built in 19'th century have been taken into consider. Moreover, according to current structural conditions a method has been offered for the restitution of Unkapanı Mills.

According to the objective of this thesis, defined before, the structure of which has been constituted like this way.

In the first section, the movement of the industrialization in Otoman, paralel to the arisement of the industrialization concept in Europe have been examined. In this enterprise of the industrialization, industrial buildings, have been taken into consider in two different groups. At the first group, industrial buildings , re-visionated and built in 19'th century have been examined. At the second group, the new factories have been examined.

In the second section, the power sources of the mills and the elements which constitute the mill architecture have been considered. The effect of the power sources of the mills that formed the architecture of mill and changing in architecture because of the improvement of power sources have been examined. 14 mills which were built in İstanbul in 19'th century and took part in 1913-1915 statistic index have been examined by the architectural point of view.

In the third section, the special features of Unkapanı region where the grains was measured, priced and distributed by using the "kapan" have been taken into consider. Since the Byzantine Age, the Unkapanı region had grown up as wheat commercial area. Because of that many mills and bakeries were built. The History of Unkapanı Mill have been examine in this section. The current situation of Unkapanı Mill has been analized and determined. Space, facade and structure properties of the Unkapanı Mill have been examined. Moreover, the reasons of corruptions at Unkapanı Mill are also examined and a corruption table is added at the end of this section.

In the fourth section, the project and the restitution decision of Unkapanı Mill have been taken up. Restitution Studies were made by means of field survey, open sources and analogic methods. Restitution decisions were taken as space, facade, structural and material decisions.

In the fifth and the last section, the decisions, necessary for the restitution and renovation of the Unkapanı Mill, have been explained. By taking the environmental data of building, space speculations, location and the original function of the building into consider , suitable re-usage proposal has been tried to present.

GİRİŞ

Amaç

Ülkemizde bilinçsizlik ve yanlış koruma çalışmaları nedeniyle, sanayi yapılarının yok olmalarına yönelik büyük bir tehdit söz konusudur. Bu tezde, her geçen gün biraz daha harap olan, İstanbul'da 19.y.y.da yapılan sanayi yapılarından değirmenler ve özellikle Unkapanı Değirmeni ele alınarak tespit edilmeleri ve belgelenmeleri amaçlanmıştır.

Tarih boyunca İstanbul'a gelen zahirenin ölçümünün, fiyatlandırılmasının ve dağıtım işlerinin yapıldığı Unkapanı bölgesi, kentin en önemli ticaret ve sanayi merkezlerinden biri olmuştur. Bu bölgede irili ufaklı birçok değirmen kurulmuş, ancak bu değirmenlerden en büyüğü Unkapanı Değirmeni olmuştur. Geçmişte bu kadar önemli olan bir bölgede yer alan ve döneminin önemli sanayi yapılarından biri olan ancak günümüzde yok olmaya yüz tutan Unkapanı Değirmeni'nin belgelenmesi için rölövelerinin çıkarılması ve geçmişteki özgün biçiminin ortaya çıkarılarak, bugün tekrar yaşanabilir bir mekan haline gelmesi amaçlanmıştır.

Kapsam ve Yöntem

Tezin konusu İstanbul'daki Osmanlı dönemi değirmenlerinin mimari açıdan incelenmesini ve Unkapanı Değirmeni'nin günümüz şartlarında değerlendirilmesini içermektedir. Bu konuyu incelerken amaca ulaşmak için izlenen yöntem üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

Birinci aşamada 19.y.y.da Osmanlı Devleti'nde yapılmış olan sanayi yapıları incelenmiş ve iki gruba ayrılmıştır. Birinci grupta 19.y.y.dan önce yapılan ve revize edilen sanayi yapıları, ikinci grupta ise yeni kurulan fabrikalar incelenmiştir.

İkinci aşamada değirmenlerin güç kaynakları ve değirmen mimarisini oluşturan öğeler ele alınmış ve İstanbul'da 19.y.y.da yapılan, 1913-1915 sanayi istatistiğinde yer alan 14 değirmen araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda bilgi edinilen değirmenler mimari açıdan incelenmiştir.

Üçüncü aşamada ise zahire ticareti açısından önemli olan Unkapanı bölgesi ve bu bölgede bulunan en büyük değirmen Unkapanı Değirmeni ele alınmıştır. Unkapanı Değirmeni rölöve çalışmalarına 1999 yılının Kasım ayında başlanmıştır.

Rölöve çalışmaları için yerinde ölçümler yapılmış yetersiz kalınan durumlarda fotoğraflardan yararlanılmıştır. Yapının restitüsyon çalışmasında ise, yapıdan alınan veriler, analogik çalışmalar, tarihi belge ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Restorasyon önerilerinde ise yapının çevresel verileri, mekansal kurgusu, hacmi, konumu ve özgün işlevi göz önüne alınmıştır.

1. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME HAREKETLERİ

1. BÖLÜM

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME GİRİŞİMLERİ

“Osmanlı İmparatorluğu kuruluş yıllarından itibaren, toplumun feodal düzeni içinde bütünleşmiş, dengeli bir yerleşme organizasyonu ve bu organizasyona bağlı olarak da dünyada o devirdeki sanayi dallarına sahip olmuştur.”¹

Dünyada sanayileşme çabaları, 19.y.y.'in ikinci yarısında başlamış ve bir devrime neden olmuştur. İngiltere'de başlayan sanayileşme girişimleri, giderek Avrupa'ya yayılmış, fakat hiçbir zaman Osmanlı Devleti, Avrupa sanayileri ile rekabet edememiş ve ülkede temel sanayi kurulamamıştır.

Sanayi devriminden en çok etkilenen ülkelerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Ancak sanayi devriminden önce, kapitülasyonların batı ülkelerine tanıdığı ayrıcalıklar ve serbest ticaret ortamı Osmanlı sanayiini çökertmiştir. Osmanlı Devleti'nin sanayide diğer Avrupa devletlerinden geri kalması, dış ticaret ilişkilerindeki serbestlikten kaynaklanmıştır. Çünkü korumasız kalan yerli sanayinin yok olup gidişiyle, Avrupa'ya bağımlı, çarpık bir ekonomik yapı oluşmuştur.²

Osmanlı sanayii, genellikle yakın pazar için tüketim malları üretmiştir. Osmanlı ülkesi, bir yandan Avrupa sanayi mallarına pazar olurken, öte yandan, ham madde üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcı birer parçası olmuştur.³

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat döneminde, sanayi ve ticaret alanlarında önceki devirlere oranla önemli gelişmeler görülmekle birlikte, karşılaşılan iç ve dış güçlükler nedeniyle, Avrupa ülkeleriyle bu alanda rekabet etmek, onların düzeyine çıkabilmek söz konusu olmamıştır. 1838-1840 yılları arasında İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret anlaşmalarından hemen sonra

¹ İlhan Tekeli,“Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekan Organizasyonundaki Değişmeler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Bölgesel Politikası I”,Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S 45 , (Haziran 1971) , s 4.

² Gündüz Ökçün , Osmanlı Sanayii , A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını , Ankara , 1971 , s 9.

³ Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu”,Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1985, c. 5,s. 1341.

yabancı tüccarlar, Anadolu'nun kıyı ticaret kentlerine gelip yerleşmeye başlamışlar, dış ticaret artış göstermiş ve sanayileşme girişimleri olmuştur.⁴

Bununla birlikte ortaya yeni sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bu anlaşmaların yabancı mallara tanıdığı kolaylıklar, gelenekselden fabrikasyona geçemeyen yerli sanayinin dışarıdan akan mallarla rekabet etmesini neredeyse olanaksızlaştırınca, Osmanlı Devleti'ndeki pek çok sanayi dalında çöküş başlamıştır.⁵

Sanayileşme sektörler arası uyumu gerektirir. Batı'da sanayi devrimi, tarım devrimi ve nüfus devrimi arasında bir bağ kurulmuştur. İngiltere bu bağı kurduğu için başarılı olurken, Fransa'da devrimler arasında etkileşim olmadığından sanayileşmesi gecikmiştir. Osmanlı toplumunda her iki devrimde Cumhuriyet döneminde olmuştur. Osmanlı ekonomisinin gelişmesi ve sanayileşmesi için, toplumda, ticaret, tarım, nüfus, ulaşım-iletişim ve kurumsal düzenlemelerin birlikteliğini aramak gerekir.⁶

Osmanlı Devleti'nde teknik eğitimdeki gecikme sanayileşme için gerekli teknik kadroların yurt dışından çağrılmasını zorunlu kılmıştır. Zanaatın durağan yapısı; zaman, verimlilik, karlılık gibi kaygılardan uzak üretim süreci, eşgüdüm, uyum ve dakiklik gerektiren fabrika çalışma koşullarına tercih edilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti'nin son döneminde sanayiye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Islah-ı Sanayi Komisyonu, Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati gibi gelişmeler sanayileşmeyle ilgili sorunlara eğilirken, ülkenin maddi koşullarını gözardı etmiştir. Abdülaziz devrinde, Osmanlı sanayinin hızla gerilemekte olduğu, daha doğrusu çağın gereklerine ayak uyduramadığı, bazı devlet adamları tarafından anlaşıldığından iyileştirici önlemler alınmıştır. "Sanayi -i Dahiliye" adını verdikleri küçük sanayi dallarının varlığını korumak için, 1863 yılında kurulan, Islah-ı Sanayi Komisyonu, diğer yenilik girişimlerinde olduğu gibi işe İstanbul ve çevresinden başlamış, İstanbul'da bulunan sanayi dallarının çökmekte olduğunu görmüştür. Önlem olarak, yeni şirketlerin kurulması, bu şirketlere sermaye sağlanması, Mekteb-i Sanayi'den yetişecek kimselerin

⁴Musa Çadırcı , Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı ,Türk Tarih Kurumu , İstanbul 1997 , s. 348.

⁵ Yurt Ansiklopedisi , "Sanayi" , s3842

⁶ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. ,s. 1341-1342.

⁷ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. ,s. 1343.

sanayi kurumlarında görevlendirilmesi önerilmiştir. Ayrıca, rekabet edebilmek için üretilen eşyanın gösterişli ve sağlam olması düşünülmüştür.⁸

Bu görüşler doğrultusunda beş altı yıl içinde İstanbul'da, Simkeşane ve Toptancı Esnafı Şirketi, Saraç Esnafı Şirketi, Kumaşçı Esnafı Şirketi, Dökmeci Esnafı Şirketi, Demirci Esnafı Şirketi, Tabak Esnafı Şirketi gibi şirketler kurulmuştur. Bunlardan bir kısmına devlet hazinesinden sermaye sağlanmıştır. Islah-ı Sanayi Komisyonu 1873 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş, Belediye ve Ticaret Nezareti'nin esnafın işlerine karıştığı gerekçesiyle bu tarihte komisyon kaldırılmıştır. Böylece küçük esnaf ve sanatkarı korumak amacıyla devletçe yapılmakta olan koruma sistemi ortadan kalkmıştır.⁹

Ancak, sanayileşme hareketinin tesiri bakımından en önemli adım, harpten evvel, 1873 tarihli bir kanunla fabrika kuracaklara bazı haklar tanıyan sanayi faaliyetlerini teşvik eden, "Teşviki Sanayi Muvakkat¹⁰ Kanunu"dur. Bununla beraber kanun iki noktadan eksik kalmıştır: Birincisi, sanayi kuruluşlarına, ihtiyaçları bulunan tesis ve işletme kredisini vermemesi, ikincisi, dışarıdan gelen rekabete karşı himaye tedbirleri getirmemesidir.¹¹

Osmanlı Devleti'nde kredi hacminin darlığı, sanayinin gelişmesini engelleyen hususlardan biri olmuştur. Ancak, her şeye rağmen Teşviki Sanayi Kanunu memlekette yatırımlara karşı isteği arttırmıştır. Bu dönemde devlet eli ile bir endüstri oluşturulması için bazı girişimler olmuştur. Özellikle yeniden örgütlenilen ordunun gerek duyduğu araç-gereç ve silahların üretimi için eskiden kalma bu amaçlı kuruluşlar revize edilmiştir. III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde silah fabrikaları, yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmeye başlandığı gibi yenileri de eklenmiştir. Bu kuruluşların bütünü İstanbul ve civarında toplanmıştır. (Resim 1. 1.)¹²

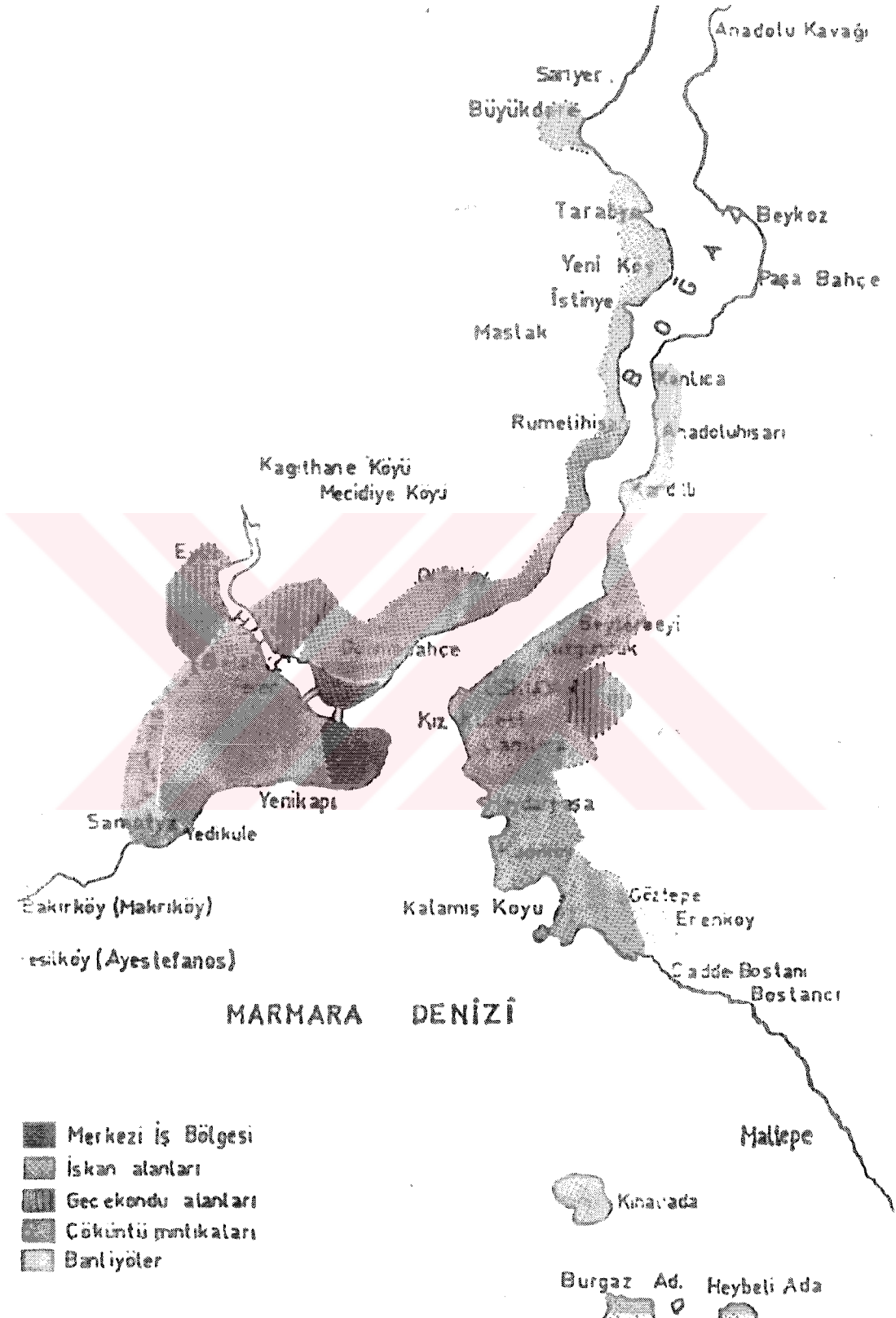
⁸ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 348

⁹ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 348

¹⁰ Belirli bir zaman süren, sürekli olmayan, geçici, palyatif.

¹¹ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi, TTK, Ankara 1994.

¹² Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 348

Resim 1. 1. 1840-1940 Yılları Arasında İstanbul'un Kentsel Gelişmesi

19.y.y.da, Tophane ve Zeytinburnu'nda silah fabrikaları, Bakırköy barut fabrikası, Karaağaç tapa¹³ fabrikası, Hendek ve Biga'daki hızar¹⁴ fabrikaları devlete bağlı başlıca önemli kuruluşlar arasında yer almaktaydı. Anadolu'da ise, Konya ve Kayseri'deki güherçile¹⁵ kalhaneleri¹⁶ ile Tokat kalhanesi önemli tesislerdi.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda asıl sanayileşme girişimlerinin başladığı dönem, II. Mahmut dönemidir. Bu dönemde birçok askeri ve siyasi yenilik olmuştur. Osmanlı sanayisinin gelişmesi açısından önemli adımlardan biri olan Fabrika-i Hümayunlar'da ilk kez bu dönemde kurulmuştur.

19.y.y. da kurulan sanayi tesisleri genel olarak iki grupta toplanabilir. Birinci grup, 19 . yüzyılın ortalarında, ordunun ve devlet yönetim kademelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, devlet tarafından kurulan sanayi tesisleridir. İkinci grup ise, 19.y.y. 'ın sonlarında, özel sermaye tarafından kurulan tesislerdir. 19.y.y.'ın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde, bir ön sanayinin doğuşu izlenmiştir. Ticaret alanında gelişme, parasallaşma, kurumsallaşma, ulaşım ve iletişim araçlarının etkinleşmesi pazara yönelik bir imalat sektörünün kurulmasına neden olmuştur. İmalat atölyeleri, dokumacılık, debbağcılık gibi alt sektörlerde gelecek vadeden bir açılıma yol açmış, bu alanlarda Batı'dan bilgi beceri getirtilmiştir. 1913-1915 sanayi sayımları sonuçları bu alanda gerçeği yansıtmaktadır.¹⁸

Bu dönemde yapılan ticaret sözleşmeleri, yarattığı dış borçlar ve yabancı sermaye yatırımları çerçevesiyle Osmanlı sanayinin gelişerek yabancı ürünlerle rekabet edebilecek bir düzeye çıkarmaları fırsatını ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla, sanayisine büyüme olanağı bırakmayan, ülke içi üretimden çok ülke dışı harcamalar yapturmalarına yol açan bir ekonomik yapı nedeniyle, Avrupa'nın izin verdiği alanlarda gelişebilmiştir.¹⁹

¹³Top mermisinin ucuna vidalanan ve mermi atıldıkta sonra patlamasını sağlayan ayarlı başlık

¹⁴Tahta ve kereste biçmeye yarayan , elektrik ve su gücüyle çalışan büyük bıçkı.

¹⁵ Tarımda gübre , hekimlikte ilaç olarak kullanılan , barut gibi patlayıcı maddeler yapımına yarayan , beyaz renkte ve ince billurlar durumunda birleşik bir madde , potasyum nitrat (KNO3)

¹⁶ Kal işi yapılan yer. Kal;bir alaşımdaki madenlerin erime derecesi farkından yararlanarak bunları birbirinden ayırma işlemi.

¹⁷ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 34.

¹⁸ Zafer Toprak (1985) , y. a. g. e. , s. 1344.

¹⁹ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 34.

1913 ve 1915 sanayi sayımı, 19.y.y.da imzalanan ticaret anlaşmalarının getirdiği elverişsiz ortamda gerileyen Osmanlı sanayinin son durumunu göstermektedir. Harpten evvel büyük sanayinin dağılımı şöyledir; İstanbul %55, İzmir %25, Bursa%5, Adana %3, Diğer %12 şeklindedir. Harp yıllarında, işçi ve hammadde sıkıntısı pek çok fabrikanın faaliyetlerini kismasına sebep olmuştur. Ancak, bunların yanında, durumlarının özelliği dolayısıyla, gelişme gösterenler de olmuştur. Bunlardan en dikkat çekenleri, değirmenler ve askeri fabrikalardır. Avrupa ununun serbestçe memlekete girişi değirmenleri, askeri ihtiyaçların durması da askeri fabrikaları etkilemiştir ve faaliyetlerini kısmıştır.²⁰

“Osmanlı devletinin, politikası, hedefleri ve sanayileşme çabaları bütün yetersizliğine ve yanlışlarına rağmen önemli kadrolar, kurumlar ve ülkemize sanayileşmemiş diğer ülkeler karşısında öncelikler sağlamıştır.”²¹

“ Osmanlı devletinin, son dönemlerinde izlemiş olduğu dış ticaret politikası da, yarattığı tüm çarpıklıklara rağmen, bir iktisadi gelişmeye yol açmıştır. 1820-1914 yılları arası dış ticaret hacmindeki büyüme, bu gelişmenin kanıtıdır. 1908-1918 yılları arasında Osmanlı sanayinin gelişimi adına bazı girişimler olmuş, ancak I. Dünya Savaşının başlaması nedeniyle bu girişimlerde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.”²²

---

²⁰ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi, TTK, Ankara 1994.

²¹ Afife Batur, “İstanbul’da 19.y.y. Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar”I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi. 14-18 Eylül 1981,s. 332.

²² Zafer Toprak (1985), y. a. g. e. , s. 1344.

1.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİ YAPILARI

Topraklarının önemli bir bölümü Avrupa'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devriminin sonuçlarından en erken ve en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Buna karşılık, sanayi yapıları, Osmanlı mimarlığının fazla bilinmeyen ve üzerinde hiç durulmamış bir bölümünü oluşturmuştur.²³

Osmanlı Devleti'nde ekonominin bütünlüğünü de bozan yapısal kopukluklar, sanayileşmede devlet girişimlerinin öne çıkmasına neden olmuştur. Zanaat ölçeğinden fabrikaya geçiş 19.y.y.da gündeme gelmiş ve devletin öncülüğünde gerçekleştirilen fabrika üretimi giderek modernleşen ordunun gereksinimini karşılamaya yönelmiştir. Bu nedenle Osmanlı sanayinin ilk örnekleri pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet kaygısından uzak, devlet siparişleriyle çalışan fabrikalar olmuştur.²⁴

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme girişimleri, III. Selim döneminde Tersane ve Tophane gibi askeri kuruluşlardaki sıhhileştirme çalışmaları ve bazı yeni tesislerle başlamıştır. Sanayileşme girişimleri, II. Mahmut döneminde artmış ve finansmanı hazineye ait olan Fabrika-i Hümayunlar kurulmuştur. Bu dönemde, özellikle ordu ve sarayın ihtiyacını karşılayan dokuma ve deri sanayii ve daha sonra ise savaş sanayii, Osmanlı devletinin sanayileşme sürecinde başı çekmiştir.²⁵

19.y.y.da varolan sanayi yapılarını genel olarak iki grupta inceleyebiliriz. Birinci grup, ordunun ve devlet yönetim kademelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet tarafından kurulan sanayi tesisleri, ikinci grup ise, 19. yüzyılın sonlarında özel sermaye tarafından kurulan tesislerdir.

²³ Afife Batur (1981), y. a. g. e. , s. 332.

²⁴ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. , s. 1344.

²⁵ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. , s. 1345.

1. REVİZE EDİLEN SANAYİ YAPILARI

a. Askeri Fabrikalar (İmalat-ı Harbiye Fabrikaları)

Osmanlı Devleti'nde, Tersane veya Tophane gibi orduya ait ve savaş donatım aracı üreten, ülkenin geniş ölçekli üretim birimleri İmalat-ı Harbiye Fabrikaları bulunmaktaydı. Bu fabrikalar, ordunun ve devlet yönetiminin ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmiş; yüksek maliyetlerle üretim yapan, piyasadan bağımsız, pazarda oluşan fiyatlara duyarsız bir devlet sanayii olarak kalmıştır.²⁶

Bu dönemde Tophane-i Amire Müşirliği'ne bağlı bulunan harp sanayi, ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Ordunun silah ve cephane gereksinimi, Fransız, Alman ve daha sonra Amerika'dan sağlanmaya başlanmıştır. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında 1869 yılında ordu yeniden düzenlenirken, artan silah ihtiyacı Alman ve Amerikan şirketlerinden temin edilmekteydi.²⁷

Tophane-i Amire

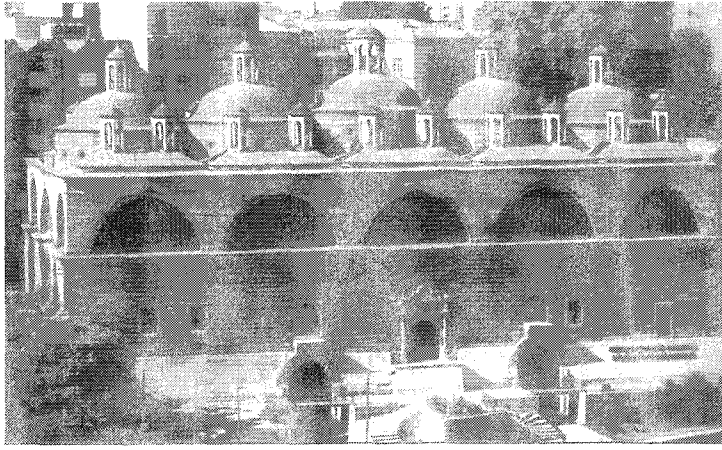
Tophane-i Amire, Osmanlı İmparatorluğu'nun silah üretim merkezidir. Osmanlılarda top dökümü Kanuni Sultan Süleyman döneminde en üst düzeye ulaştırılmış ve tophane binalarının bir kısmı yıkılarak, dökümhaneler genişletilmiş, deniz kıyısına topçu kışmaları yapılmıştır. 18.y.y. sonuna kadar küçük atölyelerde üretilmiş olan Osmanlı tüfek ve tabancaları bu dönemden sonra batıdaki sanayi devriminin etkileriyle geliştirilmiştir. Başta Tophane'ye eklenen fabrika olmak üzere, yenileşme ve sanayileşme girişimleri başlatılmıştır. Bu dönemde büyüklü küçüklü 700 tezgahtan oluşan Tophane'de başlıca; top fabrikası, Tophane-i Amire resimhanesi, top numunehanesi, muayenehane, Tüfenkhane-i Amire, kundakhane, tavhane, demirhane, çarkhane, nakkaşhane, cilahane, baskıhane, depolar ve matbaa gibi bölümler bulunmaktadır. Aynı dönemde Zeytinburnu Silah Fabrikası da geliştirilerek burada top dökümü yapılmaya başlanmış ve dökümü yapılan ham toplar, Tophane'ye götürülerek orada işlenmiştir.²⁸

²⁶ Zafer Toprak (1985),y. a. g. e. , s. 1344.

²⁷ Afife Batur (1981), y. a. g. e. , s. 335

²⁸ Çelik Gülersoy, "Tophane", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VII. , İstanbul 1994, s. 275.

Resim 1. 2. Tophane'nin Görünüşü

Osmanlı silah sanayinin merkezi olarak Tophane, önemini yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam ettirmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Ankara'nın başkent olması ile birlikte Türk silah sanayii de

Ankara'da filizlenmeye başlamış ve nitekim Ankara'daki fabrikaların temelleri, başta Tophane-i Amire olmak üzere İstanbul fabrikalarının makine ve tezgahlarının Ankara'ya nakledilmesi ile kurulmuştur. Tophane-i Amire tesislerinden ise günümüze sadece iki dökümhane binası ve Tophane Kasrı²⁹ olarak bilinen yapı kalmıştır. Sahilde bulunan topçu kışlalarının yerini ise Denizcilik Bankası'nın antrepoları almıştır. 1992 yılında Milli Savunma Bakanlığı tarafından Mimar Sinan Üniversitesi'ne verilen yapı restore edilmiş ve Mimar Sinan Üniversitesi Kültür ve Sanat Merkezi (Resim 1.2.) olarak yeniden işlevlendirilmiştir.³⁰

Baruthaneler

Osmanlı Devleti, kurulduğu günden itibaren her an savaşın içinde bulunan bir toplum olduğundan, ateşli silahların ana maddesi olan baruta büyük gereksinim duyulmuş, bu nedenle İzmir, Selanik, Gelibolu, Bağdat ve Mısır gibi yerlerde baruthaneler kurulmuştur. İstanbul'un fethedilmesinden sonra ise İstanbul'da birçok baruthane kurulmuştur.³¹

Atmeydanı Baruthanesi

İstanbul'un ilk baruthanesi, Atmeydanı'nda, Güngörmez Tekkesi yakınlarındaki, Atmeydanı Baruthanesi'dir. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 15.y.y. da çalışır durumda bulunduğu için, Fatih(1451-1481) ya da II. Bayezid (1481-

²⁹ Yapı günümüzde Mimar Sinan Üniversitesi misafirhanesi olarak kullanılmaktadır.

³⁰ Çelik Gülersoy, "Tophane", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VII. , İstanbul 1994, s. 275.

³¹ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

1512) döneminde kurulmuş olduğu sanılmaktadır. 1490 yılında bir yıldırım düşmesi sonucu meydana gelen patlamada yok olmuştur.³²

Kağıthane Baruthanesi

II. Beyazid tarafından Kağıthane’de kurulan bu baruthane, ilk önce ahşaptan yapılmış, Kanuni döneminde(1520-1566) ise kagire çevrilmiş ve üzeri kurşunla kaplanmıştır. I. İbrahim döneminin sonlarına kadar (1640-1648) üretimini sürdürmüştür.³³

Şehremini Baruthanesi

IV. Mehmed döneminde (1648-1687) yapımına başlanan kalyonlara³⁴ barut sağlamak amacıyla kurulmuştur. II. Mustafa döneminin (1695-1703) ortalarına kadar etkinliğini sürdürmüş, 1698 yılında bir kıvılcımın yol açtığı yangında çevredeki evlerle birlikte yanmıştır.³⁵

Bakırköy Baruthanesi

Şehremini Baruthanesi’nin de yok olması üzerine, 1699 yılında Makriköy’de (Bakırköy) İskender Çelebi Bahçesi denilen yerde yeni bir Baruthane inşa edilmiştir. Tarihi belgelerde İstanbul Baruthanesi olarak adlandırılan Bakırköy Baruthanesi 1699 yılından 1726 yılına kadar faaliyet göstermişse de, yine büyük bir yangınla harap olmuştur. (Resim 1. 3.)Bakırköy Baruthanesi geçirdiği tamirler sonucu faaliyetine devam etmiştir ancak barut imalinde kullanılan güherçilenin bulunmasında güçlükler yaşamıştır. Tanzimat döneminde Bakırköy Baruthanesi yeni eklerle genişletilmiştir. Daha sonra Tophane’ye bağlanan baruthane Cumhuriyet döneminde Askeri Fabrikalar İdaresi’ne geçmiş, 1955 yılında da Makine ve

Resim 1.3. Bakırköy Baruthanesi’nin Görünüşü

Tophane’ye bağlanan baruthane Cumhuriyet döneminde Askeri Fabrikalar İdaresi’ne geçmiş, 1955 yılında da Makine ve

³² “İstanbul Baruthaneleri”, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

³³ “İstanbul Baruthaneleri”, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

³⁴ Yelkenle ve kürekle yol alan savaş gemilerinin en büyüğü.

³⁵ “İstanbul Baruthaneleri”, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilmiştir. Sonraki yıllarda kurum bu geniş araziyi Türkiye Emlak ve Kredi Bankası'na satmıştır. Arazide bugün Ataköy yerleşkesi kuruludur ve baruthaneden kalan binalardan biri onarılarak Yunus Emre Kültür merkezi adıyla hizmete girmiştir.³⁶

Azadlı Baruthanesi

İstanbul'daki baruthanelerden sonuncusu, III. Selim döneminde (1789-1807) Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde, Yarımburgaz mağaralarının yakınında kurulan Azadlı Baruthanesi'dir. 1836 yılında Azadlı Baruthanesi, Bakırköy Baruthanesi ile birlikte tamir görerek, İngiltere'den satın alınan yeni aletlerle donatılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus askerlerince tahrip edilmiş ve bu tarihten sonra da kullanılmamıştır.³⁷

Tüfenkhane

Osmanlılar döneminde ateşli silahlar yapan ve barut imal eden kuruluşlar, tüfenkhane olarak adlandırılırdı. Tüfenkhaneler, ordunun ve donanmanın gereksinimine dönük araç gereç üreten ve tüfenkçi sınıfından subay ve askerlerin silahlarını yapan fabrikalardı. İstanbul'daki en eski tüfenkhane, 1718 yılında çıkan yangın sonucunda yokolan ve Cibali'de bulunan tüfekhaneydi. III. Selim döneminde, Dolmabahçe yamaçlarında, bir tüfenkhane yapılmıştır. Bu tüfenkhane II. Mahmud tarafından kapatılmıştır. 19.y.y.da geleneksel silah yapım tekniklerinin bırakılmasının ve Avrupa'dan silah ithal edilmeye başlamasının ardından eski tüfenkhaneler kapatılmış, yerli tüfenk yapımına ise Tophane'nin bir bölümü olan Tüfenk Karhanesi'nde devam edilmiştir.³⁸

Tersaneler

Osmanlı Devleti'nin en önemli tersanesi, Tersane-i Amire, İstanbul'da, Haliç'in kuzey kıyısında, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1455 yılında kurulmuştur. Haliç tersanesinden başka, Camialtı tersanesi, Taşkızak Tersanesi, Hasköy Tersanesi Pendik Tersanesi, İstinye Tersanesi'de İstanbul'da bulunan diğer tersanelerdir.³⁹

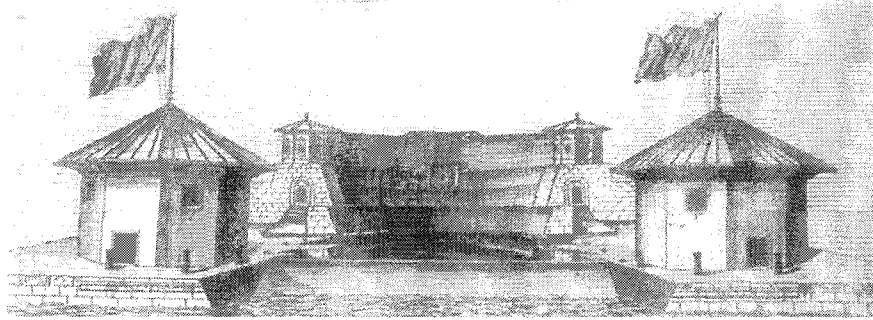
³⁶ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

³⁷ "İstanbul Baruthaneleri", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3823.

³⁸ Necdet Sakaoğlu, "Tüfenkhane", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C VII. , İstanbul 1994, s. 307-308,

³⁹ Eser Tutel, "Tersane-i Amire", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VII. , İstanbul 1994, s. 253-256.

Resim. 1. 4. Tersanede İlk Kuru Dok

III. Selim döneminde, Haliç tersanesinde, yeni gemi inşa yerlerinin yapılması, eskilerinin onarılması çalışmaları yapılmıştır. I. Mahmud döneminde, günümüzde Kasımpaşa Kapısı denen yerde başlanan, büyük taş havuzun inşası, ancak III. Selim döneminde bitmiştir. (Resim 1. 4.) 1802 yılında tersane, Aynalıkavak Kasrı'na doğru genişletilmiş, 1834 yılında İngiltere'den getirilen buhar makinesiyle bir bakır çekme fabrikası, 1835 yılında büyük bir demirhane, 1851 yılında da çelik fabrikası inşa edilmiştir.⁴⁰

Tersaneler, 20.y.y.dan itibaren çeşitli kurumlara devredilmişlerdir. Haliç ve Camialtı Tersaneleri, Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı Türkiye Gemi Sanayii A. Ş. 'ne bağlanmış, Taşkızak Tersanesi ise, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlanmıştır.

b. Askeriyenin Dışındaki Sanayi Yapıları

Darphane-i Amire

Resim 1. 5. Darphane'nin Görünüşü

Madeni paralara genel olarak "sikke" , bunların basıldığı yerlere "darphane" ve para basma işlemine de "darb" adı verilir. Para basımı devletin en önemli işlevlerinden biri olduğundan Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan

başlayarak çeşitli kentlerde para basılmıştır. İstanbul'un fethinden önce Bursa,

⁴⁰ Eser Tutel, (1994) y. a. g. e. , s. 253-256.

Amasya, Edirne, Bolu, Tire, Karahisar ve Bergama kentlerinde çeşitli zamanlarda para basıldığı bilinmektedir. Bu dönemde merkezi bir darphane söz konusu değilken, İstanbul'un fethinin hemen ardından burada bir darphane kurularak "sikke" darbına başlanmıştır.⁴¹

O dönemdeki taşra darphaneleri genellikle buldukları yerin adıyla (örneğin Belgrad Darphanesi gibi), İstanbul'daki darphane de "Darphane-i Amire" olarak anılmıştır. Taşra darphaneleri, Darphane-i Amire tarafından denetlenmiş ve çoğu kez para basımında kullanılan kalıplar burada hazırlanarak taşra darphanelerine gönderilmiştir. Taşra darphaneleri 17.y.y.'ın ortalarında sonra kapanmaya başlamış, 18.y.y.'ın başından sonra Rumeli'de sikke basılmamış ve bu yüzyılın ortasından sonra yalnız Mısır (Kahire) Darphanesi ile Darphane-i Amire kalmıştır. 19.y.y.'ın ortalarına gelindiğinde çalışan tek darphane, Darphane-i Amire'dir. (Resim 1. 5.) Darphanelerin bir bölümü doğrudan devlete ait olmakla birlikte, bir bölümünün de devletten izin alan özel kişilerce çalıştırıldığı anlaşılmaktadır.⁴²

Bu dönemde kullanılan darphane tekniği ilkel bir tekniktir. Paralar tam yuvarlak olmuyor ya da damgaları kaymış biçimde oluyordu. Bir süre sonra, taşra darphaneleri ve maden ocakları kapandı ve ender olarak para basılır duruma geldi. 1841 yılına kadar çekiçle döverek (darb) yapılan para basma işi 1842 yılında bırakıldı ve balansiyeye (sarkaç) yöntemine, 1853 yılında pres, 1911 yılında makine presi yöntemine geçildi. Darphane-i Amire, 1913 yılındaki sanayi sayımına göre, hem içindeki buharlı makineler, hem de çalışanlarının sayısı itibarıyla madeni eşya sanayi alanındaki en büyük kuruluştur.⁴³

Matbaa-i Amire

İstanbul'da ilk Türk matbaası, İbrahim Müteferrika tarafından, 1727 yılında, Yavuzselim semtindeki evinde kurulmuştur. 1823 yılında, bugünkü İstanbul Merkez Kütüphanesi'nin yerindeki İbrahim Paşa Hamamı'na taşınmıştır. Bir süre sonra matbaanın işlerinin artması üzerine, Topkapı Sarayı surları içinde, banknot basmak

⁴¹ Emre Dölen, "Darphane-i Amire", Dünya Kenti İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1996, s. 78.

⁴² Emre Dölen, (1996), y. a. g. e., s. 78.

⁴³ Emre Dölen, (1996), y. a. g. e., s. 78.

için buharlı makineleri, çeşitli presleri ve gerekli aletleriyle tamamlanmamış bir şekilde duran fabrika binası uygun görülerek matbaa 1852 yılında buraya taşınmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar matbaanın adı Matbaa-i Amire olarak kalmış daha sonra Matbaa-i Milli ve Matbaa-i Devlet adını almıştır. Cumhuriyet döneminde ise Devlet Matbaası'na çevrilmiştir.⁴⁴

2. YENİ KURULAN FABRİKALAR

Devlet Fabrikaları(Fabrika-i Hümayunlar) ve Özel Fabrikalar

II. Mahmut'un, siyasi ve askeri yenilgilerin çok olduğu saltanatı sırasında, finansmanı Hazine-i Hassa'dan karşılanan ilk Fabrika-i Hümayunlar kurulmuştur. Ancak, sanayi alanındaki ısrarlı geliştirme çabaları, yerli sanayinin büyük bir gerilemeye uğradığı 1825-1830 yıllarından sonra, 19.y.y. ortalarına rastlamaktadır. Bu dönemdeki sanayi yapılarının büyük bir bölümünü oluşturan Fabrika-i Hümayunlar, Tersane veya Tophane gibi orduya ait ve savaş donatım aracı üreten kuruluşlar dışında kalan ve mülkiyeti Hazine'ye ait olan üretim birimleridir. Fabrika-i Hümayunlar, üretim hedefleri bakımından sarayın ve ordunun gereksinimini gözeten veya yakın pazar için tüketim malı üreten kuruluşlardır.⁴⁵

1838 – 1840 yılları arasında İngiltere ve diğer Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret anlaşmalarından hemen sonra, Osmanlı sanayiine büyük ölçüde yabancı sermaye akımı olmuştur. Dış ticaret artış göstermiş ve sanayileşme girişimleri başlamıştır. Hammadde bolluğu ve ucuzluğu nedeniyle, yabancı tüccarlar, Anadolu'nun kıyı ticaret kentlerine gelerek yerleşmeye başlamışlar ve bazı tüccarlar sanayi tesisi kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Özellikle ipekçilik alanında önemli atılımlar yapılmıştır. Bursa'da yeni usullerle çalışan ilk ipek fabrikaları 1844 yılında faaliyete geçmiş, giderek yaygınlaşmıştır. Bu fabrikaların yanı sıra, halıcılıkta, değirmencilikte ve zeytinyağı imalatında modern usullerle çalışan sanayi tesisleri kurulmuştur. Ancak tüm bu gelişmelerin yanında, devletin

⁴⁴ Turgut Kut, "Matbaalar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. V. ,İstanbul 1994, s. 308-310.

⁴⁵ Afife Batur (1981), y. a. g. e. , s. 332

sanayileşme girişimlerinde olduğu gibi özel şahısların girişimleri de neticesiz kalmış ve kurulan fabrikaların çoğu kısa bir süre içinde kapanmıştır.⁴⁶

Sanayileşmenin gereğini kavramış olan Osmanlı yönetiminin aldığı önlemler, çağın gereksinimlerine cevap vermekten uzak kalmış, bilgi birikiminin olmayışı, alt yapı yetersizliği, sermaye yokluğu gibi etkenlerin yanısıra, Avrupa'da uzun bir dönemde sağlanan gelişmeyi, kısa sürede sağlamak istenilmiştir. Dış baskı ve iç gereksinmelerle yapılan yeni ticaret anlaşmalarının sağladığı kolaylıklardan yararlanan Batı ürünü sanayi malları, Kırım savaşı sonrasında Osmanlı pazarlarını doldurmaya başlamıştır. Zor şartlarda çalışmalarını sürdüren sözünü ettiğimiz fabrikalar, 1870'li yıllara gelindiğinde bir kaç dışında kapanmıştır. Böylece Tanzimat'ın fabrikalaşma yönünde giriştiği önemli bir atılımda sonuçsuz kalmıştır.⁴⁷

İşgal devrinde ise, İstanbul'da, büyük sanayi olarak tütün fabrikalarından başka, birkaç iplik ve mensucat fabrikasıyla, iki çimento ve bir bira fabrikası, bir buz imalathanesi, bir saraçhane ve anonim şirket halinde birkaç değirmen faaliyet halindeydi.⁴⁸

1913 ve 1915 yılları sanayi sayımı dışında, sanayi yapıları hakkında daha geniş kapsamlı kaynak bulunamamıştır. İstanbul ve çevresindeki sanayi kuruluşlarının dağılımı ve toplam müessese sayısı, 1913–1915 Osmanlı Sanayi sayımı verilerinden yararlanılarak bulunmuştur. (Tablo. 1.)

⁴⁶ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 352

⁴⁷ Edward C. Clark , "The Ottoman Industrial Revolution" , International of Middle East Studies 5 (1974) , 65-76. ,

⁴⁸ Musa Çadırcı (1997),y. a. g. e. , s. 352

SANAYİNİN TÜRÜ	ASLİ MÜESSESE		TALİ MÜESSESE		TOPLAM	
	1913	1915	1913	1915	1913	1915
GIDA SANAYİ						
1.DEĞİRMENCİLİK	12	15		1	12	14
2.MAKARNACILIK	7	7			7	7
3.ŞEKER VE TAHİN İMALATI	13	13			13	13
4.KONSERVE İMALATI	6	6			6	6
5.BİRA İMALATI	2	2			2	2
6.BUZ İMALATI	1	1	1	1	2	2
7.TUTUN İMALATI	1	1			1	1
	42	45	1	2	43	45
TOPRAK SANAYİ						
1.TUĞLACILIK	7	7			7	7
2.KİREÇ İMALATI	3	3	3	3	6	6
3.ÇİMENTO İMALATI	2	2			2	2
4.ÇİMENTO MAMULATI	1	2	1	1	2	3
5.PORSELEN İMALATI	2	2			2	2
	15	16	4	4	19	20
DERİ SANAYİ						
1.DEBAGAT	10	11			10	11
	10	11	0	0	10	11
AGAÇ SANAYİ						
1.MARANGOZLUK	10	13			10	13
2.KUTU İMALATI						
3.DİĞER AĞAÇ SANAYİ		2				2
	10	15	0	0	10	15
DOKUMA SANAYİ						
1.YÜN İPLİK İMALATI VE YÜN DOKUMA	2	2	1	1	3	3
2.PAMUK İPLİK İMALATI VE PAMUK DOK.	2	2			2	2
3.İPEK DOKUMA	1	1			1	1
4.DİĞER DOKUMA İMALATI	5	6	3	3	8	9
	10	11	4	4	14	15
KIRTASIYE SANAYİ						
1.SİĞARA KAĞIDI İMALATI	8	8	3	3	11	11
2.MATBAA VE DİĞER KAGIT İMALATI	33	33			33	33
	41	41	3	3	44	44
KİMYA SANAYİ						
1.SABUN İMALATI	2	2			2	2
2.DİĞER KİMYASAL ÜRETİM	2	3			2	3
	4	5	0	0	4	5
TOPLAM	132	144	12	13	144	155

Tablo. 1. 1913-1915 Osmanlı Sanayi Sayımı'nın Verilerine Göre , İstanbul ve Çevresindeki Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı.

1913-1915 sanayi sayımında, sanayi kuruluşunun tanımı için gereken ölçüler şu şekilde verilmiştir ve bu büyüklüklerden en az birine sahip olan kuruluşlar sanayi kuruluşu sayılmıştır.⁴⁹

- 24 saatte en az 100 kental hububat öğüten değirmenler,
- En az 10 işçi çalıştıran sabun fabrikaları,
- En az 10 işçi çalıştıran ve muharrik⁵⁰ güç kullanan kuruluşlar
- Muharrik güç olmaksızın en az 20 işçi çalıştıran kuruluşlar.

1913 – 1915 Sanayi Sayımında , Osmanlı Sanayii şu bölümlere (Tablo 2-6) ayrılmıştır.

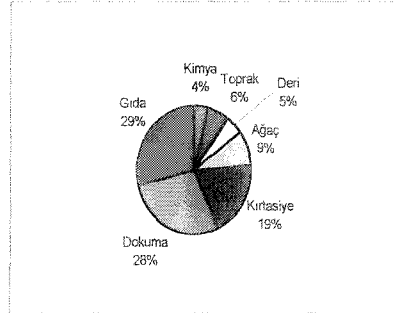
1. Dokuma sanayi ,	5. Kimya sanayi ,
2. Toprak sanayi ,	6. Madeni sanayi .
3. Deri sanayi ,	7. Enerji ve Güç Rezervi
4. Kırtasiye sanayi,	8. Gıda sanayi

Gıda sanayii de yedi bölüme ayrılmıştır ;

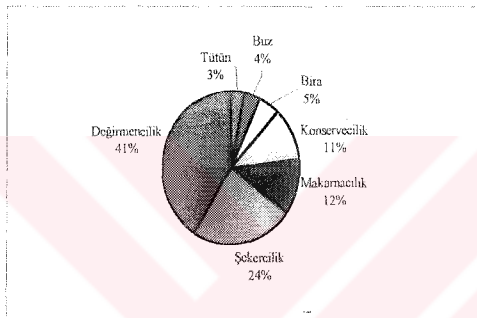
- Değirmencilik ,
- Makarna imalatı ,
- Şekercilik ve tahin imalatı ,
- Konserve imalatı,
- Bira imalatı ,
- Buz imalatı
- Tütün imalatı.

⁴⁹ Gündüz Ökçün , Osmanlı Sanayii , A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını , Ankara , 1971 , s 9.

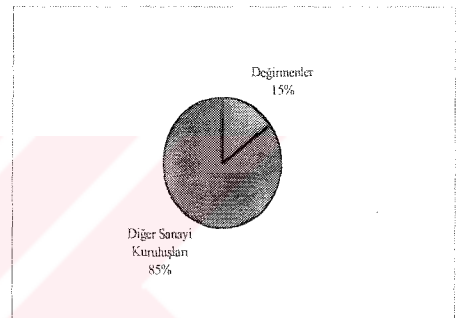
⁵⁰ Hareketini sağlayan , harekete geçiren , kıskırtıcı , ayartıcı.

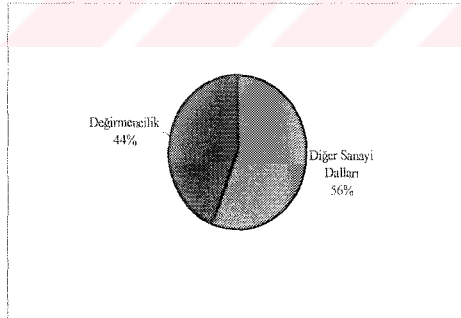
Tablo.2. 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı

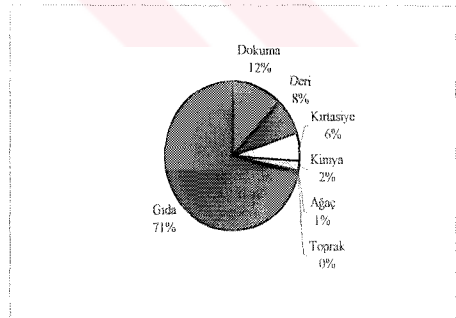
Tablo.3. 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Gıda Sanayine ait Asli Kuruluşların Dağılımı

Tablo.4. 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Mevcut Değirmenlerin Tüm Sanayi Kuruluşlarına Oranı

Tablo.5. 1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Yapılan Üretim ve İmalatın Farklı Sanayi Dallarına Göre Dağılımı

Tablo.6. 1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Değirmencilikğin Tüm Üretim ve İmalata Oranı

1. DOKUMA SANAYİ

Osmanlı döneminde İstanbul'da çeşitli türlerde kumaşlar dokunmuş olmakla birlikte asıl ağırlık, saray ve çevresinin tüketimine yönelik ipekli dokumacılık ile askeri gereksinimleri karşılamaya yönelik dokumacılıkta olmuştur. Bu tür dokumacılık özel kişilerce yapıldığı gibi çoğu durumda devlet tarafından manifaktür (imalathane) tarzında örgütlenmiştir. 19.y.y.'a gelindiğinde devlet yardımıyla büyük sanayi kuruluşlarının kurulmasına özellikle dokuma alanında devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19.y.y. da başlattığı sanayileşme hareketi içinde, dokuma endüstrisinin özel bir yeri olmuştur.⁵¹

Yünlü Dokuma Sanayi

Yünlü dokuma sanayinde kurulan ilk büyük fabrika, II. Mahmut tarafından 1833 yılında Defterdar'da kurulan Feshane Fabrika-i Hümayunu'dur. Daha sonra 1845 yılında Sultan Mecid tarafından İzmit Fabrika-i Hümayunu kurulmuş, 1910 yılında genişletilerek yenilenmiştir. Yine Sultan Mecid tarafından 1846 yılında Hereke-i Fabrika-i Hümayunu kurulmuş, fabrika 1891 yılına kadar yalnız ipek dokuma imalatı ile uğraşmış, ancak bu tarihten sonra halı atölyesi açılmış ve 1905 yılında yün dokumacılığı eklenmiş, en son olarakta 1908 yılında fes şubesi eklenmiştir.⁵²

İpekli Dokuma Sanayi

İpekli dokuma sanayinde kurulmuş olan tesislerin hepsi Bursa'dadır. Bursa'da ipek dokuma imalatında, evlerde el tezgahlarında dokumacılık çok eskilere dayanmasına rağmen, hareketli güç kullanan fabrikaların kurulması 19.y.y. da olmuştur. En eski ipek dokuma tesisi ise, 1833 yılında kurulan Konstan Bey Fabrikası'dır. 1846 yılında da Hereke-i Fabrika-i Hümayunu kurulmuştur.⁵³

Pamuk Dokuma Sanayi

Pamuk dokuma sanayinin, bilinen en eski fabrikası, 1850 yılında, Bakırköy'de kurulan, Basmahane veya diğer adıyla Bakırköy Bez Fabrikası'dır. Daha sonraki

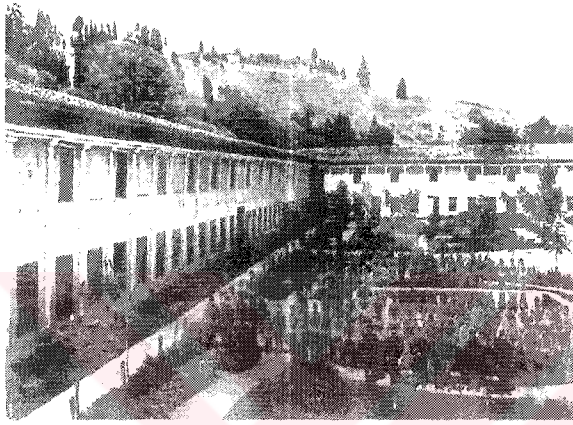
⁵¹ Emre Dölen , "Dokumacılık" Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , C. III. , İstanbul 1994 ,s. 85.

⁵² Gündüz Ökçün , y. a. g. e. , s 132-137.

⁵³ Emre Dölen(1994), y. a. g. e. ,s. 85.

yıllarda Harbiye Nezareti Levazımat-ı Askeriye Dairesi'ne devredildiğinden, Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası olarak bilinir. Fabrikanın ihtiyacı olan iplik ise, 1890 yılında kurulmuş olan Yedikule İplik Fabrikası'ndan getirilmekteydi.⁵⁴

İplikhane-i Amire (Fabrika-i Hümayun)

Resim 1. 6. İplikhane'nin Görünüşü

Osmanlı Devleti'nde, 19.y.y.'in ilk çeyreği sonunda, kaliteli ve ucuz iplik sağlamak amacıyla bir fabrika kurulmasına karar verilerek, Eyüp semtinde "İplikhane-i Amire" kurulmuştur. (Resim 1.6.) Bu fabrika ayrıca dokuma işletmesi ile birlikte bilinen en eski entegre tesistir.⁵⁵

Fabrika başta kar etmesine rağmen, gerek ordunun ihtiyacını karşılayacak Feshane ve Hereke gibi yeni tesislerin kurulması, gerekse donanmada buharlı gemilerin kullanılmaya başlaması üzerine zamanla geri planda kalarak faaliyetini çeşitli branşlarda sürdürmüştür. Daha sonraki yıllarda İplikhane, kışla olarak kullanılmış ve İplikçi Kışlası olarak adlandırılmış ve 19. y.y. sonlarında yokolmuştur.⁵⁶

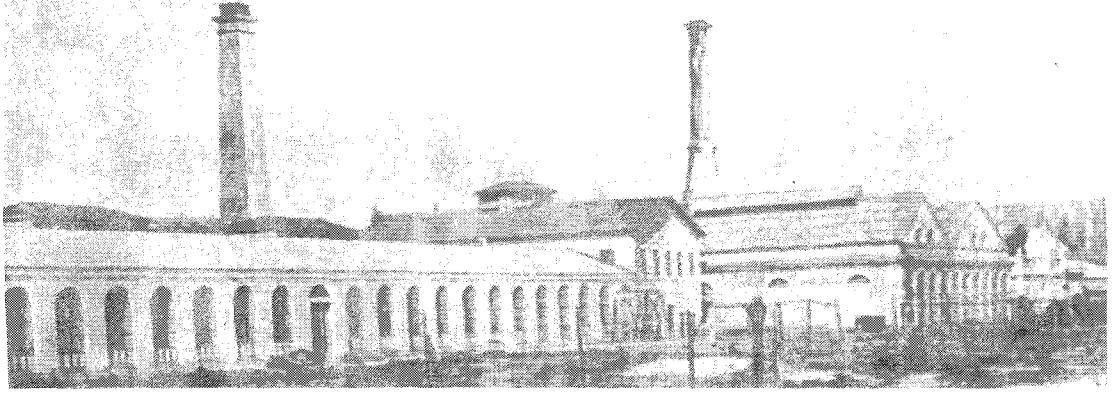
Feshane (Defterdar Fabrikası) (Fabrika-i Hümayun)

İlk olarak İstanbul'da Kadırga'daki günümüzde Cinci Meydanı adı verilen Cüncü Meydanı'nda kurulan Feshane'de fes üretimine başlandı. 1834'te Kadırga'da Hazine-i Hassa'ya ait bir konakta kurulan ilk fes yapım evinin bir yıl sonra Eyüb'ün Defterdar semtinde, daha önce ünlü konakların bulunduğu bu kıyıdaki Hibetullah Sultan Sarayı'na taşınmasından bir süre sonra, o günün en gelişmiş sanayi imkanları kullanılarak, çok modern bir fes fabrikası, Mimar

⁵⁴ Emre Dölen (1994), y. a. g. e. ,s. 85.

⁵⁵ Emre Dölen , "İplikhane-i Amire" , Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , C. III. , İstanbul 1994, s. 184-185.

⁵⁶ Pars Tuğlacı , y. a. g. e. ,s. 196.

Resim 1. 7. Feshane'nin Görünüşü

Ohannes Kuyumcuyan tarafından inşa edilerek kuruldu. 1835 yılında yeni yerine yerleşen fabrikada fes üretiminin yanında aba ve halı üretimine de başlanmıştı. 1843 yılında yeniden düzenlenen Feshane bir dokuma fabrikasına dönüştürüldü ve yönetimi Darphane-i Amire'ye bağlandı. Feshane'nin işletilmesi 1849 yılında Hazine-i Hassa'ya devredildi. 1866 yılında çıkan bir yangında fabrikanın tümü yandı ve 1868 yılında aynı yerde yeniden inşa edilen Feshane-i Amire, çağının modern makineleri ile donatıldı. (Resim 1. 7.) Fabrika 1894 yılında, Mimar Krikor Balyan tarafından genişletildi ve büyük ölçüde yenilendi.⁵⁷

1921 yılına kadar "Levazimat-ı Umumiye-i Askeriye" emrinde çalıştırılan fabrika, 1925 yılında askeri idareden Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiş ve bankanın kurduğu "Feshane Mensucat Fabrikaları TAŞ" tarafından işletilmeye başlanmıştır. 1937'de bu şirket tasfiye edilerek Sümerbank'a devredildi. Fabrika "Birleşik Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Fabrikaları TAŞ" tarafından işletilmeye başlandı. Aynı yıl Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi'ne bağlandı ve adı Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikası oldu. Daha sonra da Defterdar Yünlü Sanayii Müessesesi adını aldı.⁵⁸

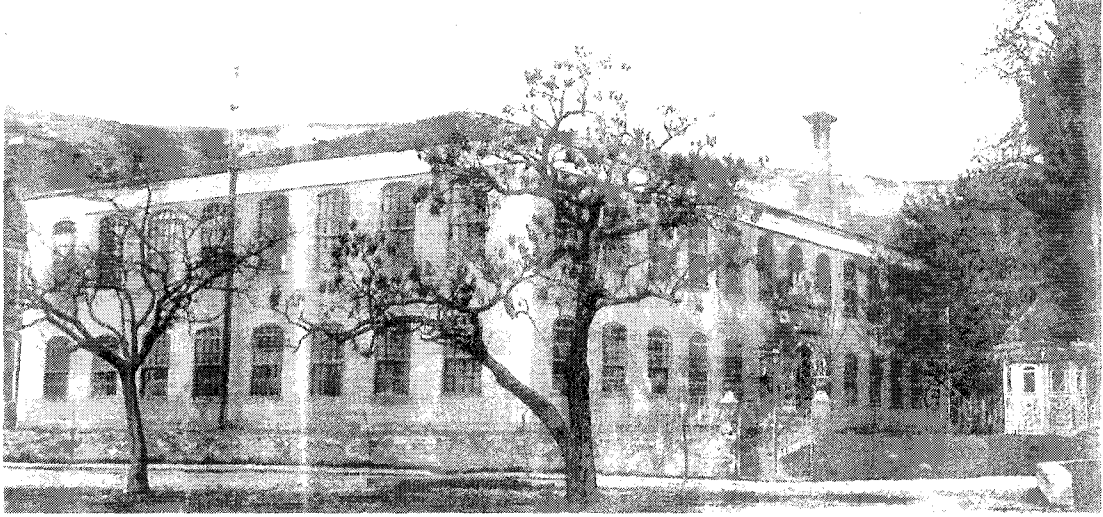
Hereke Fabrika-i Hümayunu

Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme çalışmaları içerisinde kurulan bir diğer fabrika da, Hereke Fabrika-i Hümayunu'dur. Fabrika, 1843 yılında kurulmuş, 1891 ve 1902 yıllarında ek tesisler ve şubeler açılmıştır. 1891 yılına kadar yalnız

⁵⁷ Önder Küçükerman, "Feshane" Defterdar Fabrikası, Sümerbank, Ankara, 1988, s. 167

⁵⁸ Önder Küçükerman, y. a. g. e. , 1988, s. 167

Resim 1. 8. Hereke Fabrika-i Hümayun

ipek dokuması yapan ve sarayın gereksinimlerini karşılayan küçük bir fabrika iken, 1891 yılında halı atölyesi bölümü, 1905 yılında yün dokuma bölümü, 1908 yılında da fes imalatı bölümü eklenmiştir. Bir süre Maliye Vekaleti'ne bağlı olarak çalışan fabrika, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiştir. Bu fabrika Sultan Abdülmecid'in özel iradesiyle kurulmuştur. (Resim 1. 8) Fabrikada sarayın giysi ve döşemelik gereksinimleri için üretim yapılmış, 1850 yılında, fabrikanın pamuklu dokuma tezgahları, yeni açılan Bakırköy Basmahane fabrikasına taşınmıştır. Boyahane ve kumaş perdah makineleri İmparatorlukta yalnız bu fabrikada vardır. Fabrika ipek döşemelik, krep ve tafta dokumasında özellik ve yetkinlik kazanmıştır.⁵⁹

Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi (Fabrika-i Hümayun)

1850 yılında Bakırköy (Makriköy)'de özel teşebbüs tarafından kurulan fabrikadır On yıl bu şekilde çalıştıktan sonra, 1860 yılında, Hazine-i Hassa emrinde çalışmaya başlamış, 1867 yılında ise, askeriye devredilerek, Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası adıyla 1921 yılına kadar ordu ihtiyaçları için üretim yapmıştır. Bu süre boyunca, er elbiseliği, astarlık, iç çamaşırı, çadır bezi ve çanta kumaşı üretilmiştir. 1921-1925 yılları arasında o zamanki Harbiye Nezareti Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü emrine

⁵⁹Aydın Uğur, "Fabrika-i Hümayun", Art Decor Dergisi, S. 28-29, (1995), Afife Batur –Selçuk Batur, (1981), y. a. g. e. , s. 334.

geçmiş olan fabrika 1924 yılında kısmen yenilenmiş şekilde işletmeye açılmıştır.⁶⁰

Bakırköy Bez Fabrikası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'na, 1933 yılında da Sanayii Ofisi'ne geçmiştir. 11 Temmuz 1933 yılında da Sümerbank'a devrolmuştur. Bu tarihten itibaren eski bina terk edilerek modern tekniğin gereklerine göre temelinden yeni bir fabrika binası yaptırılmış ve müessese son sistem makinelerle donatılarak, 13 Ağustos 1934 yılında işletmeye açılmıştır. Daha önceki yıllarda burada bulunan 19.y.y. yapılarından hiçbiri bugün mevcut değildir.⁶¹

2. TOPRAK SANAYİ

1913-1915 sanayi sayımına göre, toprak sanayi alanında diğer alanlara göre daha az tesis olduğunu görmekteyiz. Ancak bunun yanında, en fazla çevirici güç kullanan, buhar makinelerinin en yaygın olduğu sanayi dallarından biri de toprak sanayiidir. 1913-1915 sanayi sayımına göre, toprak sanayi alanındaki fabrikaların hepsinin İstanbul ve çevresinde olduğu görülmektedir.

Paşabahçe Cam Fabrikası

Paşabahçe Cam Fabrikası, 1934 yılında Vekiller Heyeti kararıyla Türkiye İş Bankası'na cam sanayini kurma görevi verilmesiyle kurulmuştur. Fabrika üretime 1935 yılında başlamıştır. Fabrikada Türk cam sanatı açısından birçok önemli proje başlatılmış ve çok zengin ürünler elde edilmiştir. Ayrıca, bugün adı Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası olan fabrikanın yerinde, 1899 yılında kurulan Modiano Cam Fabrikası da, Beykoz bölgesinde başlatılmış olan camcılık geleneğini büyük bir hızla geliştirerek bugünkü çağdaş Türk cam ustalığını ve sanayini de yaratmıştır.⁶²

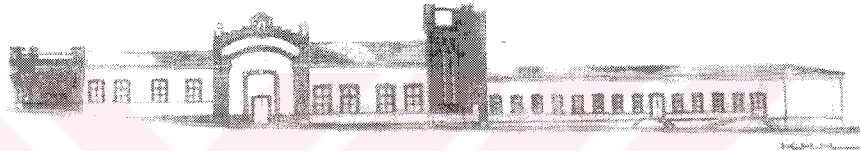
⁶⁰ Önder Küçükerman , “Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi” , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , C. I. , İstanbul , 1994 , s. 558.

⁶¹ Önder Küçükerman, (1994), y. a. g. e. , s. 558.

⁶² Önder Küçükerman, “Paşabahçe Cam Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 228-229.

Yıldız Çini Fabrikası (Fabrika-i Hümayun)

Yıldız Çini Fabrikası 1894 yılında, II. Abdülhamit tarafından, sarayın ihtiyacını karşılamak amacıyla, Yıldız Sarayı'nın dış bahçesinin kuzeydoğusunda kurulmuştur. (Resim 1.9.) Yapının mimarı Raimondo D'aronco'dur. Dönemin Fransız büyükelçisinin aracılığıyla Fransa'dan getirilen ustalarla üretime başlanmıştır. Fransa'dan yarı mamul hamur ithal edilerek fabrikada porselenler üretilmiştir. Fabrika 1908 Devriminde kapatılmış, 1912 yılında Maarif Nezareti aracılığıyla yeniden üretime geçmiştir. Yıldız Çini Fabrikasında muharrik güç kullanılmamış, imalat odun ve kömür fırınlarında yapılmıştır.⁶³

Resim 1. 9. Yıldız Çini Fabrikası

3. DERİ SANAYİ :

Osmanlı döneminde, büyük ölçüde askeri ihtiyaçlara ve ordu ihtiyaçlarına dönük olarak gelişen imalat ve sanayinin en önemli kollarından biri dericilikti. Ayakkabı, çizme, at takımları ve saraç eşyası başta olmak üzere her türden deri eşyanın yapımı devlet tarafından örgütlenir, desteklenir ve denetlenirdi. İstanbul'da dericilik, büyük üretim olarak II. Mehmet'le başladı. Özellikle, Kazlıçeşme ve Saraçhane önemli dericilik bölgeleriydi. Deri sanayinde, saraçlık ve kunduracılık imalat açısından farklıydı. Saraçlık sanayi genellikle, küçük sanatkarlar elindeki dükkanlardan ibaret iken kunduracılık ise Beykoz Kundura Fabrikası hariç olmakla birlikte ev sanayi olarak yapılmaktaydı.⁶⁴

1913-1915 sanayi sayımına göre deri sanayinin genellikle İstanbul ve çevresinde olduğunu görüyoruz. O dönemdeki fabrikaların 11 tanesi İstanbul ve çevresinde bulunurken, sadece 2 tanesi İzmir ve çevresinde bulunmaktaydı.

⁶³ Afife Batur-Selçuk Batur, (1981), y. a. g. e. , s. 335-336

⁶⁴ Önder Küçükerman, "Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II. , İstanbul 1994, s. 196-197.

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası (Askeri Debbağ Fabrikası)

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Türkiye’de kurulmuş olan, ayakkabıcılık ve dericilik sanayinin en eski ve önemli projesidir. Bu projenin başlangıcı, III. Selim döneminde Beykoz yakınındaki özel bir mülk değirmeninin suyunun, Beykoz Çayırı yakınındaki bir kağıthaneye verilmek üzere devlet tarafından alınmasıyla başlamıştır. Böylece Beykoz bölgesinde su ihtiyacının sağlanmasıyla bir sanayi bölgesi kurulmaya başlanmış, Beykoz dericiliği de bu bölgeye yerleşmiştir.⁶⁵

Resim 1. 10 Beykoz Deri Kundura Fabrikası

1810 yılında Beykoz’da bir deri imalathanesi kurmuş olan Hamza Efendi’den satın alınan debbağhane orduya devredilmiş ve adı “Dabakhane-i Klevehane-i Amire” olarak değiştirilmiştir. (Resim 1. 10.) Bu fabrika öncelikle ordu için gereken palaska, kütüklük ve koşum takımları üretmiş, bu girişimlerin devamı olarak, 1816 yılında fabrika, Beykoz Techizat-ı Askeriye Fabrikası’na dönüştürülmüştür. Batı sanayi devriminin en önemli gücü olan buhar makineleri, ilk olarak 1872 yılında, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası’nda çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu gelişme Türk dericiliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Fabrika, 1923 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü’ne bağlanmış, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası’na devredilmiş, 1933 yılında ise “Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi”adını almıştır.⁶⁶

⁶⁵ Önder Küçükerman,(1994), y. a. g. e. , s. 196-197.

⁶⁶ Önder Küçükerman,(1994), y. a. g. e. , s. 197.

4. KIRTASIYE SANAYİ

1913-1915 sanayi sayımına göre, Osmanlı Devleti'nde, kırtasiye sanayi matbaacılık ve kağıt sanayi olarak gruplandırılmıştır. Kağıt sanayi ise sigara kağıdı, mukavva kutu üretimi vb. gibi kağıt ürünlerinin üretilmesi ile oluşan sanayidir.

Matbaacılık ve Diğer Kağıt Üretimi

20.y.y.'a kadar, Osmanlı Devleti'nde gazete ve dergi basan büyük matbaalar bulunmamaktaydı. Ancak, 20.y.y.dan sonra matbaacılık gelişmiştir. Matbaa-i Amire haricindeki matbaalar özel kişiler tarafından kurulmuştur.⁶⁷

Beykoz Kağıt Fabrikası

Resim 1. 11. Beykoz Kağıt Fabrikası

III. Selim tarafından Beykoz'da kurulan fabrikadır. (Resim 1. 11.)1807 yılında III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra fabrikanın çalışması da yavaşlamıştır. Bir süre sonra da, fabrika Avrupa'dan gelen ithal kağıtlarla rekabet edememiş ve zamanla terkedilmiştir.⁶⁸

5. KİMYA SANAYİ

1913- 1915 sanayi sayımına göre, Osmanlı Devleti'ndeki kimya sanayi, sabun imalatı ve diğer kimyasal üretim olarak gruplandırılmıştır.

⁶⁷Turgut Kut, "Matbaalar", Dünden Bugüne İstanbul Ans. , C. V. , İstanbul 1994, s. 308-310.

⁶⁸Adnan Giz, İstanbul'daki İlk Sanayi Tesisleri Kuruluş Yılı 1805, İSO Dergisi, CII. ,s23.

Sabun İmalatı: Osmanlı Devleti'nde, sabun imalatı küçük sabunhanelerde yapılmaktaydı ve hammadde olarak zeytinyağı kullanıldığı için zeytin yetişen bölgelerde birçok sabunhane bulunmaktaydı.

Kibrit Fabrikası:Kibritin imal edilmesi ve satılması, II. Abdülhamid zamanında olmuştur. Küçükçekmece'de bir kibrit fabrikası kurulmuştur.

Resim 1. 12. Paşabahçe İspemeçet Fabrikası

III. Selim'in annesinin yaptırdığı mumhane ve 1863 yılında Beykoz'da kurulan mum fabrikasıdır.⁷⁰

Mumhane: “Şemhane” de denilmekteydi. 19.y.y.da saray ve konaklarda, Avrupa'dan gelen ispermeçet⁶⁹ mumu kullanılmaya başlanmıştır. Mum yapımında balmumu ve hayvan yağları kullanılmaktaydı. (Resim 1. 12.) İstanbul'daki mumhaneler, Galata'daki mumhane, Üsküdar'da

İspirto Fabrikası:Osmanlı Devleti'nde ispirto imalatı yapılmamış ancak I. Dünya savaşı sırasında ispirto üretimine başlanmış, incir ve üzümünden ispirto üretilmiştir. Bakırköy'de ve Küçükçekmece'de ispirto fabrikaları kurulmuştur.

6. MADENİ EŞYA SANAYİİ

Madeni eşya sanayi içine, darphane, demir fabrikaları, makine fabrikaları, silah fabrikaları girmektedir. 1845 yılında kurulan Zeytinburnu Demir Fabrikası, Yalı Köşkü Makine Fabrikası, madeni eşya alanında önemli fabrikalardır.

⁶⁹Balinalardan ve özellikle ispermeçet balinasının başından çıkarılan mum yapımı ve kozmetik sanayiinde kullanılan beyaz bir madde.

⁷⁰“Mumhane”, İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII. , İstanbul 1994.

Zeytinburnu Demir Fabrikası

Madeni eşya alanındaki ilk fabrika 1844 yılında Beşiktaş'ta kurulmuş ve 1850 yılında kapanmıştır. 1845 yılında ise Ohannes ve Boghos Dadyan tarafından Zeytinburnu Demir Fabrikası kurulmuştur. Fabrika 1850 yılından sonra üretimini arttırdı. 19.y.y. in ikinci yarısında tamamen silah fabrikasına dönüştürülmüştür.⁷¹

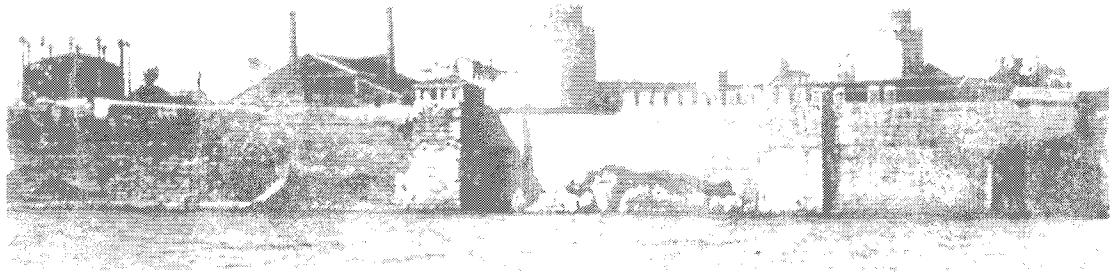
Yalı Köşkü Makine Fabrikası

Zeytinburnu Makine Fabrikası'ndan bir süre sonra, Sirkeci'de Yalıköşkü sahasında kurulan fabrikadır. 19.y.y.'in ikinci yarısında yıkılmıştır.⁷²

7. ENERJİ VE GÜÇ REZERVLERİ

Gazhaneler

İstanbul'daki ilk gazhane 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı'nı aydınlatmak amacıyla sarayın ahırlarının bulunduğu yerin arkasındaki alanda inşa edilmiştir. Bu gazhane 1960'lı yılların başında İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi sırasında yıkılmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi'nin ardından Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla Kuzguncuk'ta kurulan gazhanenin boyutları ve üretimi itibariyle fazla önemli olmadığı düşünülebilir.⁷³

Resim 1. 13. Yedikule Gazhanesi

19.y.y.'in ikinci yarısında İstanbul'un Beyoğlu gibi varlıklı kesimlerinde modern kentsel hizmetler konusunda artan talep kısa sürede şehre hizmet edecek yeni bir

⁷¹Wiener-Müller, Wolfgang, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İstanbul 1998.

⁷²"Yalı Köşkü Makine Fabrikası", Düünden Bugüne İstanbul Ans. , C. VIII. , s. 428. 1. M. Rifat Akbulut, ⁷³Cem Sorguç, "Gazhaneler", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. III. , İstanbul 1994, s. 177.

gazhanenin inşasını zorunlu kıldı. Bu nedenle 1880 yılında Fransızlar tarafından Yedikule Gazhanesi kuruldu. (Resim 1. 13.)Gazhane, ulaşım kolaylığı sağlamak açısından deniz kenarında 52. 000 metrekarelik bir alanda inşa edildi. 1880 yılından itibaren Şehremaneti'nce işletilen gazhanenin işletmesi 1914 yılından sonra 50 yıl süreyle Fransızlara verildi. Yedikule Gazhanesi 1948 yılında yenilenerek kapasitesi artırılmıştır.⁷⁴

Bu arada, Anadolu yakasında ortaya çıkan gaz talebini karşılamak üzere Kadıköy Kurbağalıdere'de (Hasanpaşa) yeni bir gazhane kurulmasına karar verilmiş ve 1892 yılında Kadıköy Gazhanesi hizmete girmiştir. (Resim 1. 14.)1931 yılında İstanbul Elektrik Şirketi tarafından satın alınan gazhane, 1945 yılında İstanbul Belediyesi Elektrik Tramvay Tünel İdaresi'ne bağlandı. 1961 yılında Kağıthane'de Poligon mevkiinde Beyoğlu Gazhanesi kurulmuştur. Sonuç olarak teknolojileri eskiyen, işçi ve çevre sağlığı açısından sakınca yaratan gazhaneler üretimlerine 13 Haziran 1993 yılında son vermiştir.⁷⁵

Resim 1. 14 Hasanpaşa Gazhanesi

Silahtarağa Elektrik Santrali

1911 yılında, Eyüp ilçesi Silahtarağa mahallesinde, Kağıthane ve Alibeyköy dereleri ağızları arasında, yaklaşık 118000 metrekare bir alanda inşası başlamış, 1913 yılında faaliyete geçmiştir. Macar Ganz firması tarafından inşa edilen santral, 1937 yılına kadar çalışmasına devam etmiş daha sonra, önce Bayındırlık Bakanlığı'na, bir yıl sonra da İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir. 1970 yılında TEK'e geçtikten sonra 1982 yılında kapanmıştır.⁷⁶

⁷⁴ M. Rifat Akbulut, Cem Sorguç (1994), y. a. g. e. , s. 177.

⁷⁵ M. Rifat Akbulut, Cem Sorguç (1994), y. a. g. e. , s. 177.

⁷⁶ Aliye Önay, "Türkiye'de İlk Elektrik Tesisi", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, C. 10, S. 59,(1972),s. 31

8. GIDA SANAYİ

1913-1915 sanayi sayımına göre, gıda sanayi yedi grupta toplanmıştır. Bu gruplar, değirmencilik, makarna imalatı, şeker ve tahin imalatı, konserve imalatı, bira imalatı, buz imalatı ve tütün imalatı şeklindedir. Gıda sanayinde, Osmanlı Devleti kendi ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamaktaydı, ancak bir kısmı için ithalata başvuruyordu. Devlet, şeker, çikolata, peynir ve diğer süt ürünleri için yabancı ülkelere büyük meblağlar ödemekteydi.⁷⁷

Bira İmalatı

Osmanlı dönemi İstanbul’unda alkollü içki tüketimi İslamiyet’in kurallarına aykırı olmasına rağmen, gerek toplumda, gerekse sarayda yaygın bir biçimde kullanılmaktaydı. Uzun zaman en fazla içilen içki şarap olmuş, bunu rakı ve bira izlemiştir. Rakı her dönemde küçük işletmelerde üretilmiştir.⁷⁸

1913-1915 sanayi sayımında dört bira fabrikası bulunmaktadır. Bunlardan ikisi İstanbul’da, ikisi de İzmir’dedir. Bu fabrikalardan üçünün idaresi Cenevre’de bulunan Bomonti Nektar Birleşik Bira Fabrikalarına aittir. Bomonti Bira Fabrikası imalata geçmeden önce, Türkiye’de “arpa suyu” adı altında bira üretimi

yapılmaktaydı. Yaygın olarak bira üretimi, İsviçreli Bomonti kardeşler tarafından 1870 yılında Feriköy’de gerçekleşmiştir. Bomonti kardeşler, 1902 yılında işletmelerini, Tekel Bira Fabrikası, eski adıyla Bomonti Bira Fabrikası’nın bulunduğu yere nakletmişler, 1909 yılında

Resim 1. 15. Bomonti Bira Fabrikası

ise Büyükdere’de Nektar Bira Fabrikası açılmış, 1912 yılında iki şirket birleşerek Bomonti Nektar Birleşik Bira Fabrikaları Şirketi’ni kurmuşlardır. (Resim 1.15.) Bu şirket aynı yıl İzmir’in Halkapınar semtinde Aydın Bira Fabrikası’nı

⁷⁷ Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii , A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını , Ankara , 1971 , s 28.

⁷⁸ İstanbul Ansiklopedisi, “İçki”, C. IV. , İstanbul 1994, s. 132.

kurmuştur. Fabrika 1928 yılında üretimine son vermiştir. Bomonti Bira Fabrikası, 1938 yılında, Tekel İdaresi'ne geçmiştir. Ayrıca, 19. y. y da Beykoz'da eski Modiano Cam Fabrikası ve ispermeçet mumu fabrikası yerine, Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası kurulmuştur.⁷⁹

Tütün İmalatı

Anavatani Amerika olan tütünün, Osmanlı devletine girişi, 16. y. y. sonu 17 y. y. başı olmuş, hızlı bir şekilde yayılmıştır. Tütün imalat ve satış tekeli yürütmek üzere İstanbul'da İdare-i İnhisariye-i Duhan kurulmuş, 1876 yılında devlet borcuna karşılık tütün tekel imtiyazı Galata bankerlerine, 1880 yılında ise Duyun-i Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştır. Bu düzenlemeler de tekel gelirlerini arttırmayınca, 1884 yılında Girit ve Lübnan dışında, Osmanlı sınırları içinde tütün alım ve imalat vergilerini toplama, tütün fabrikası açma imtiyazı 30 yıl süreyle "Reji İdaresi" adı ile bilinen bir şirkete verilmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, 1884 yılında İstanbul'da Cibali Tütün Fabrikası, İzmir Tütün Fabrikası, 1887 yılında Samsun Tütün Fabrikası, 1895 yılında Adana Tütün Fabrikası kurulmuştur. Cibali Tütün Fabrikası, 1884 yılında, Fransız Reji İdaresi (Fransız sermayesi ile) tarafından kurulmuştur. İlk kurulan büyük ana binada, önceleri sadece tütün işlenmiş, 1900 yılından itibaren sigara imalatı başlamıştır. Fabrika, 1925 yılında millileştirilerek Türk Tekel İdaresi'ne bağlanmıştır.⁸⁰

Ayrıca, gıda sanayinin içinde, yağ fabrikaları, buz fabrikaları, konserve imalathaneleri, makarna fabrikaları ve mezbahalar da yer almaktadır. Ancak tüm bu fabrikaların içinde, en büyük oranı değirmenler tutmaktadır.⁸¹

⁷⁹ Vefa Zat, "Bomonti Bira Fabrikası", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II. , İstanbul 1994, s. 296.

⁸⁰ "Cibali Tütün Fabrikası", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II. , İstanbul 1994, s. 429.; Murat Belge, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul 1999, s. 137.

⁸¹ Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 132.

2. BÖLÜM

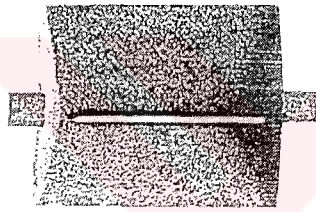
**DEĞİRMEN MİMARİSİNİ OLUŞTURAN
ÖGELER VE DEĞİRMEN GELİŞİMİ**

2. BÖLÜM

2.1. DEĞİRMENLERDE KULLANILAN GÜÇ KAYNAKLARININ GELİŞİMİ VE DEĞİRMEN MİMARİSİNE ETKİLERİ

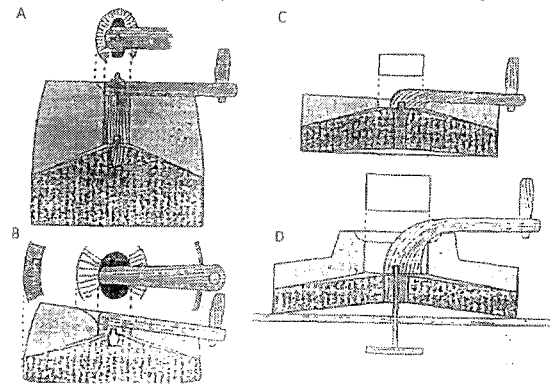
Unlu mamüllerin ana maddesinin oluşumunda, temel taşı niteliği gören değirmenlerin, ilk kullanılış tarihi tam olarak belli değildir. Buğday tanelerinin havanlarda un haline getirilmesi, yüzyıllar boyunca kadınların ve kölelerin görevi olmuştur. Erken dönemlerde, un üretiminin evlerde yapıldığı ve el değirmenlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle Mezopotamya ve Mısır bölgelerinde evlerde un üretiminde, bu tür el değirmenleri kullanılmıştır. (Resim. 2.1)⁸²

Resim 2. 1. El Değirmeni

Helenistik Dönemde, evlerde kullanılan el değirmenlerinin yerini biraz daha gelişmiş olan, döngüsel hareketle çalışan değirmenler almıştır. Bu değirmenler de, alt taş, üst taşa ortadan geçen bir mil vasıtasıyla bağlanır ve üst taşa bir kumanda eklenirdi. Bu kumanda döndürülerek taşların birbirine sürtmesi sağlanırdı. Döngüsel hareketle çalışan bu değirmenler, yüzyıllar seçtikçe farklı şekiller almışlardır. Ayrıca toplumlara göre de farklılık göstermişlerdir. İngiltere’de kullanılan döngüsel hareketli değirmenlerle, Güneybatı Avrupa’da kullanılan

değirmenler farklıdır. Güneybatı Avrupa’da kullanılanlarda, iki dikey kulp bulunur. (Resim 2.2.) Bu değirmenler, M.Ö.5. yüzyılda Yunanistan’da, M.Ö.1. yüzyılda Roma’da kullanılmıştır.⁸³

Resim 2. 2. Döngüsel Hareketli El Değirmeni

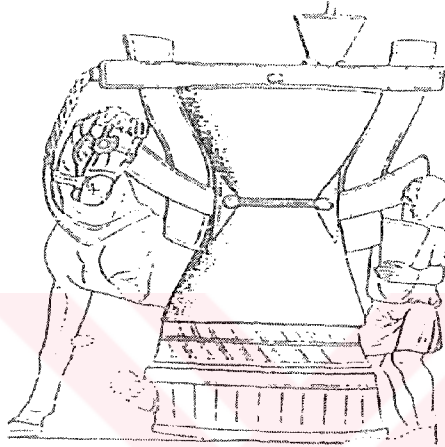
Yüzyıllar boyunca süren, insan gücü ile öğütme işlemi, zamanla yerini yeni enerji biçimlerine bırakmıştır. Değirmen taşını döndürmek için

⁸² M. Larousse, “Tahılların İşlenmesi”, C. IV. , İstanbul 1990, s. 1044.

⁸³ R. J. Forbes, “Chemical, Culinary and Cosmetics Arts”, History of Technology, Oxford Press, Londra 1965, s. 274.

sırasıyla, eşek, at, sığır hatta deve gücü, su değirmenlerinde su gücü, yel değirmenlerinde rüzgar, daha sonra sanayi değirmenlerinde buhar, elektrik ve petrol kullanılmıştır.

Hayvan Gücü Kullanılan Değirmenler Değirmenlerde, hayvan gücünün kullanılması ilk kez Mezopotamya’da olmuştur. Bu değirmenlerde, değirmen taşları hayvan gücü yardımıyla döndürülmekteydi. Değirmenlerin büyüklüğüne göre, hayvan sayısı artmaktaydı. (Resim 2. 3.)

Resim 2. 3. Hayvan Gücü Kullanılan Değirmenler

İtalya’da ise, ilk un değirmenlerinin ortaya çıkışı, M. Ö. 2. yüzyıldadır. İnsan ya da hayvan gücüyle çalışan ilk değirmenlerde, üst taş yivli olurdu. Bu tür taşlı değirmenler ile yapılan öğütme işleminde verimin sağlanabilmesi için sabit ve dönen taş arasındaki dengenin sağlanabilmesi gerekmektedir.⁸⁴

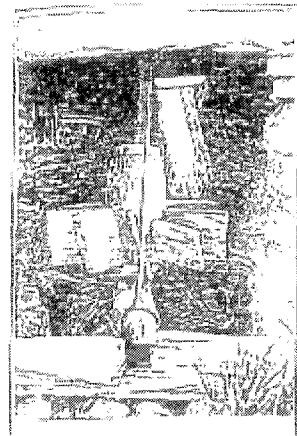
Su Gücü Kullanılan Değirmenler İnsan gücü ve hayvan gücü kullanılan değirmenlerden sonra, su gücü kullanılan değirmenler bulunmuştur. Su çarklarının güç kaynağı olarak kullanılması, rüzgar gücünün kullanılmasından çok daha önce olmuştur. Su çarkı M.Ö. 70 yılında, Roma’da tahıl öğütmek amacıyla bulunmuş ve 19.y.y. ’in sonlarına kadar kullanılmıştır.⁸⁵

Su çarkları ikiye ayrılır :

a. Yatay çarklı su değirmenleri.

b. Dikey çarklı su değirmenleri.

İlk su gücü ile çalışan değirmenler, “Norse Değirmenleri”dir. Bu değirmenler, yatay su çarklı değirmenlerdir. Ortada bulunan dikey tekerlek göbeğine dikeyle yaklaşık 30 derece açı yapan çarklar takılırdı. Bu sistem yüzyıllar boyunca değişmemiş ve birçok uygarlık tarafından kullanılmıştır.⁸⁶

Resim2.4.Norse Değirmeni

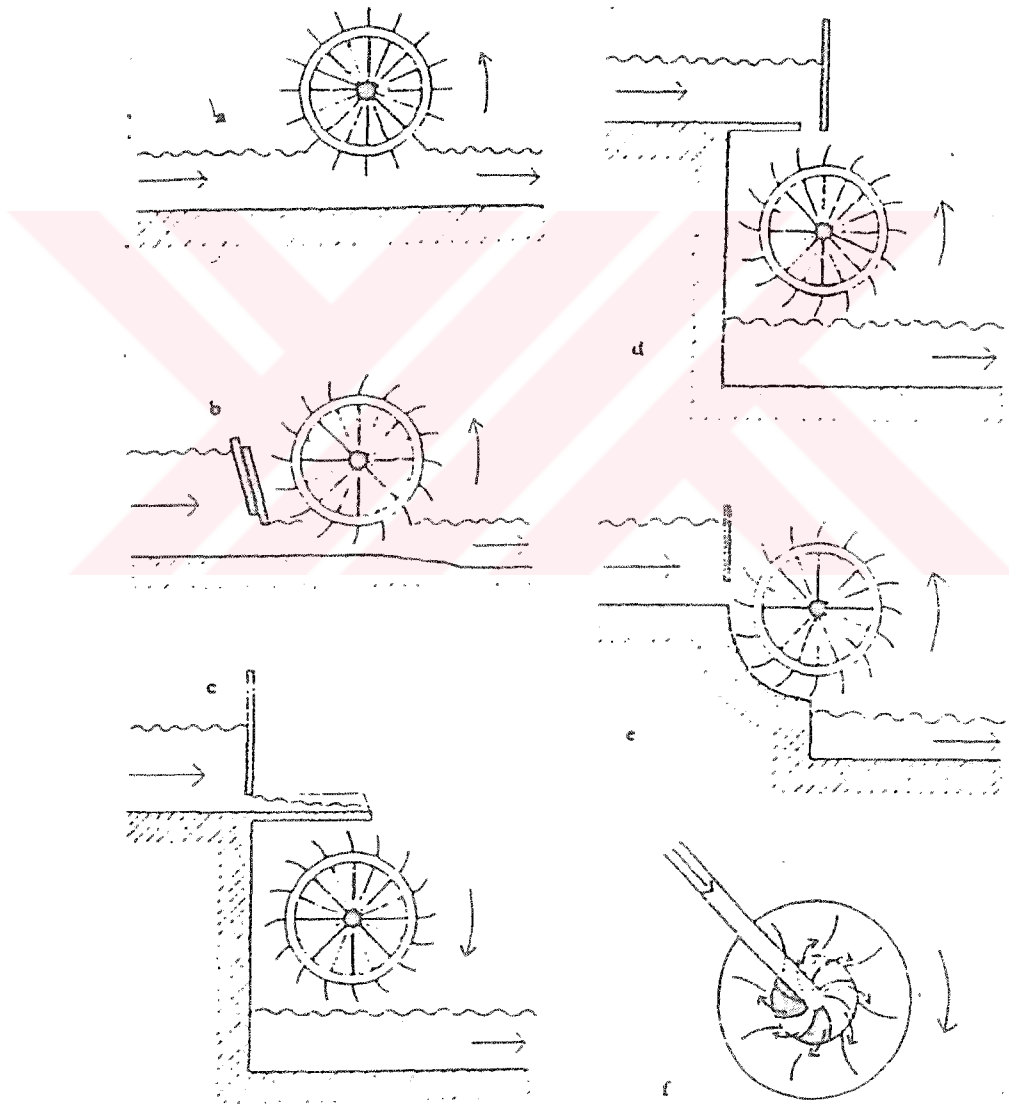
⁸⁴“Değirmen”, Meydan Larousse, C. III. , (İstanbul 1994), s. 448.

⁸⁵ Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, “Su ve Rüzgar Gücü”, C. II. , İstanbul 1976, s. 54.

⁸⁶J. G. Landels, Eski Yunan ve Roma’da Mühendislik, Ankara 1996, s. 12.

M.Ö. 150-100 yıllarında, Doğu Akdeniz’de, dikey su çarklı değirmenler ortaya çıkmıştır. (Resim 2. 5.)Dikey su çarklı değirmenlerin birçok türü vardır. ⁸⁷Bunlar:

- a. Alttan çevrilen su çarkı.
- b. Poncelet çarkı.
- c. Üstten çevrilen su çarkı.
- d. Üstten çevrilen su çarkının geliştirilmiş hali.
- e. Göğüsten çevrilen çark.
- f. Türbin

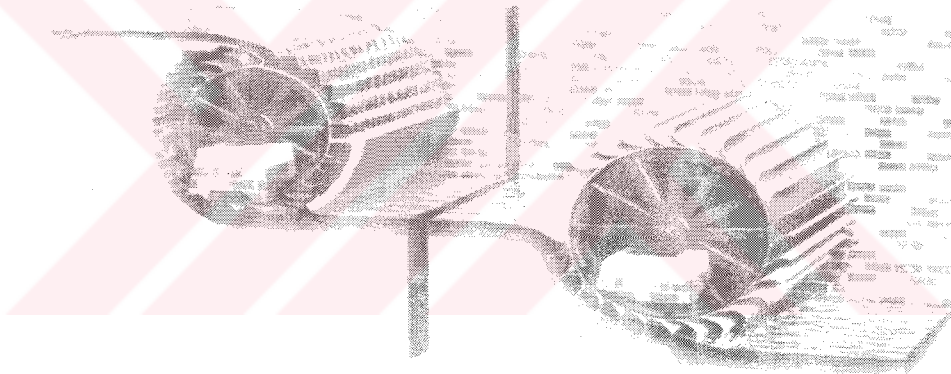

Resim 2. 5. Su ile Çalışan Değirmenler

⁸⁷ Winter, J. , Industrial Architecture, Studio Vista, London 1970, s. 14.

İlk su çarkları alttan su alma ilkesine göre çalışır ve çarkın alt yarısı akarsuyun alt yarısına batırılmış olurdu. Bu değirmenlerde verim ancak %30'du. Su çarklarının en verimli çeşidi, üstten çevrilen çarklardı. Bu çarklarda, su belli bir yükseklikten akarak çarkı döndürüyordu. Bu sistemle elde edilen enerji diğerlerine göre çok daha fazla olmasına rağmen, sistemin ilk yapım maliyeti oldukça yüksekti. Üstten çevrilen çarklarda verim %70-90 arasında değişmekteydi. Bu oran bugünkü tribünlerin oranına yakın bir orandı.⁸⁸

Üstten çevrilen çarklarda, suyun belli bir yüksekliğe çıkartılması gerekmekteydi. Bu işlem de, o dönemlerde pahalıya mal olduğu için tercih edilmemiştir. Buna rağmen, alttan çevrilen çarklar için (Resim 2. 6.) gereken tek düzenek yalnızca bir nehir yada dere kenarında inşa edilen dikey bir duvardı ve bu nedenle eskiçağda verimliliği daha düşük olmasına rağmen alttan çevrilen çarklar tercih edilmiştir.

Resim 2. 6. Üstten ve Altan Çevrilen Çarklar

19.y.y.'ın ikinci yarısından sonra su çarklarının yerini tribünler almıştır. Tribün akarsudaki enerjiyi dönme hareketine çevirir. Tribün türleri üç ana bölümde toplanabilir; etki tribünleri, tepki tribünleri ve dik tribünler.

Ortaçağ ile birlikte su değirmenleri Avrupa'nın her yerinde kullanılmaya başlandı. Özellikle su kaynağı fazla olan yerler de, su gücü yaygın olarak kullanılıyordu. 15.y.y. ve 16.y.y.'larda, su gücü ile çalışan değirmenlerin sayısı en üst düzeye ulaşmış ve bu yüzyıllardan sonra, su gücü bir çok endüstri alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Su gücünün değişik alanlarda kullanımı, 19.y.y.'ın sonlarına kadar devam etmiştir.⁸⁹

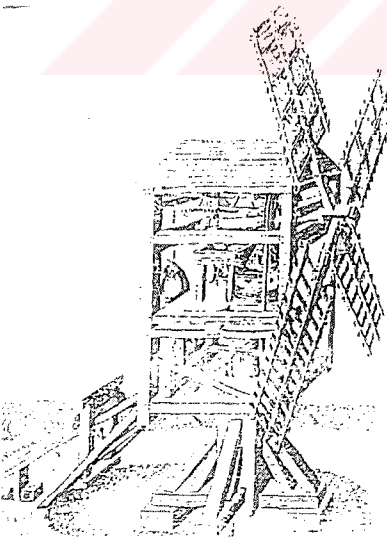
⁸⁸ Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, (1976), y. a. g. e. s. 54.

⁸⁹ J. Winter, Industrial Architecture, Studio Vista, (London 1970), s. 14.

Rüzgar Gücü Kullanılan Değirmenler (Yel Değirmenleri) Rüzgar gücü ilk zamanlarda sulamada kullanılmış, daha sonra değirmenlerde kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda, pompalamada, alçak düzeylerden su birikintilerini boşaltmada da kullanılmıştır. Rüzgar gücü kullanılan değirmenlere “yel değirmenleri”de denilmiştir. Yel değirmenleri de, zaman geçtikçe değişime uğramıştır.⁹⁰

İlk yel değirmenleri, İran’da kullanılmıştır. M.S. 5. y.y. da Çinliler tarafından da kullanılan bu ilk yel değirmenleri iki katlıydı. Üst katta değirmen taşları, açık olan alt katta ise rüzgar kanatları bulunmaktaydı. Değirmen taşları ve kanatlar aynı aks üzerinde bulunurdu. Rüzgarın esmesiyle birlikte, kanatların dönmesiyle, değirmen taşı hareket eder ve öğütme işlemi gerçekleşirdi.⁹¹

Batı Avrupa’daki yel değirmenleri doğudakilerden oldukça farklıydı. Avrupa’da kanatlar dik olarak yerleştirilen ve yaygın olarak kullanılan yel değirmenleri kullanılmaya başlandı. Bu tür direkli değirmenlerde, bütün yapı, merkezdeki desteğe takılıydı ve rüzgarı karşılamak üzere tümüyle dönmekteydi. Ahşap bir ayak üzerine yerleştirilen kanatlar gövde ile beraber dönerek yüzünü hakim rüzgara

2. 7. Gövdenin Kanatlar İle

Beraber Döndüğü Rüzgar Değirmeni

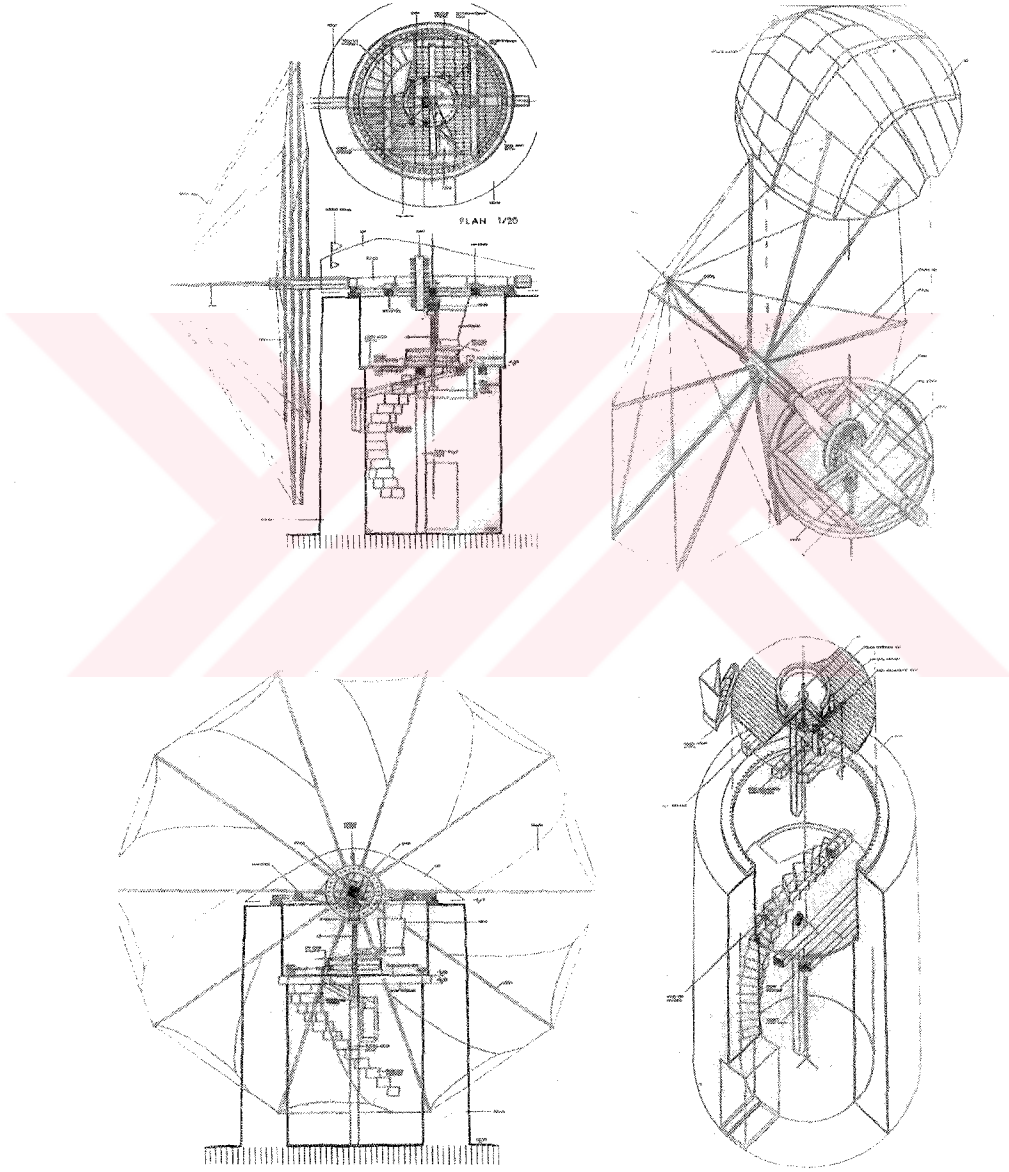
çevirebiliyordu. (Resim 2. 7.)Bu değirmenler ahşap çatılıydı. Bununla beraber kanatların bir ayak üzerinde taşınması oldukça zordu. Daha sonra bu sorun da çözümlenerek ana gövdesi sabit olan, kanatları taşıyan çatı kısmı, ahşap çokgen taşıyıcılar üzerindeki tekerlekler yada tuğla silindireler vasıtasıyla döndürülen yel değirmenleri yapıldı. Ana kanatların arkasına dik açıyla yerleştirilen rüzgar gülü vasıtasıyla değirmenin baş kısmı otomatik olarak hakim rüzgara Resim dönüyordu. Bu değirmenler genelde yerden yüksek bir yapıya sahipti. Konik biçimdeki

⁹⁰ Wales, R. , Wind Mills, A History of Technology, Londra, C. III. , S. 89-108. (1965)

⁹¹ Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, (1976), y. a. g. e. s. 54.

çatı alt bölümde daha geniş alan kullanımını sağlarken ,üst bölümde hava akışının kontrol ederdi. Stabiliteyi sağlamak için çok fazla pencere kullanılmazdı. İlk zamanlarda branda yelken kullanılmışsa da, daha sonraları kaplama tahta yelkenler kullanılmıştır. (Resim 2.8.)Yelkenler hep rüzgara yönelecek biçimde değirmenin tepesindeki başlıkla birlikte dönmekteydi.⁹²

Resim 2. 8. Rüzgar Değirmeni'nin Çalışma Şeması

⁹² Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, (1976), y. a. g. e. s. 55.

Rüzgar değirmenleri 19.y.y.'ın sonlarına kadar kullanıldı. Ancak endüstri alanındaki gelişmelerden sonra, rüzgar gücü de, su gücü gibi giderek önemini yitirdi. 1712 yılında, buhar makinelerinin bulunmasıyla, değirmende kullanılan diğer güç kaynakları yerine buhar gücü kullanılmaya başlandı. İlk zamanlarda buhar gücü ve su gücü ortak kullanılarak su değirmenleri çalıştırılıyordu. Buhar makineleri suyu değirmenin üst katına pompalamak için kullanılıyordu. 1780 yılından sonra, su gücü ile çalışan değirmen teknolojisinde büyük gelişmeler sağlandı.⁹³

Taşlı değirmenlerle yapılan öğütme işlemi, 19.y.y. da silindiri değirmenlerin icadına kadar sürdü. 1850 yıllarında değirmen taşları hala öğütme işleminde kullanılan tek araçtı. Bu yıllara kadar değirmen taşlarının işletilmesinde, dengelenmesinde ve soğutulmasında bir çok gelişme kaydedildi.⁹⁴

Valsli Değirmenler : 19.y.y.da valsli değirmenler icat edildi. 20.y.y.'ın başlarından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu değirmenler, ilk olarak Amerika'da yaygınlaştı. Bu değirmenlerde, buğday taneleri, dişli ve düz silindirlerin aralarından defalarca geçirilerek, değişik çeşitlerde un elde edilmesini sağladı. Daha sonra, yıkama, hazırlama ve karma işlemlerinin geliştirilmesi dışında köklü bir değişiklik olmadı. (Resim 2.9.) Valsli değirmenlerde buğdayın geçtiği işlemler şöyledir.⁹⁵

1. Temizleme, yıkama ve kurutma: Değirmene gelen buğday, kantarda tartılıp, silolara aktarılmadan önce ayırıcı vasıtası ile önce temizlenir, taşı toprağı ayıklanır, uzun ve yuvarlak taneleri ayrılır, taş ayıklayıcıdan ve madensel parçaları çeken magnetik temizleyicilerden geçirilir; daha sonra fırçalanır, çoğunlukla yıkanır. Yıkanan taneler kurutma işleminden geçirilir; bu daha iyi ve daha çok un elde etmeyi sağlar.⁹⁶

⁹³ J. Winter, (1970), y. a. g. e. , s. 14

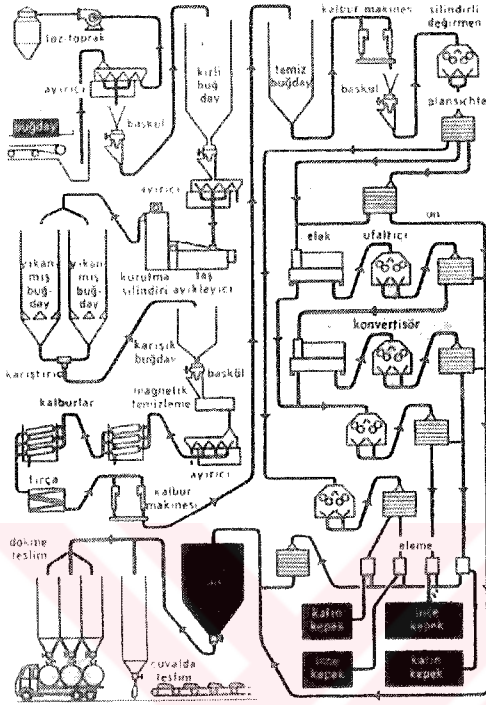
⁹⁴ J. Winter, (1970), y. a. g. e. , s. 14

⁹⁵ Meydan Larousse, "Değirmen", C. III. , (İstanbul 1994), s. 448.

⁹⁶ Meydan Larousse(1994), y. a. g. e. , s. 448.

2. Öğütme: Öğütmenin amacı, unu tane kabuğundan, kepekten bozmadan ayırmaktır.

İlk değirmenlerde değirmen taşları kullanılırken, bugün silindirli

eziciler kullanılmaktadır. Buğday taneleri, art arda gelen, silindirleri gittikçe incelen ve sıklaşan yivli bir çok ezicilere yollanır. Bu makinelerde irmik ve kepek karışımı bir un elde edilir. Elek makineleri unu kepek ve irmikten ayırmaya yarar. Tane iç parçaları denen irmik birlikte sürüklediği undan elenerek ayrılır. Kabuklu irmiği beyaz irmikten ayırmak için kaba un, eleyicilerle elenir. Kabuklu olanlar yeniden yivli ezicilere yollanır. Beyaz irmikte kalan kabuklar dövülerek ayrılır ve irmik düz silindirden geçirilerek ezilir, un olur. Elek makineleriyle un ve kepek elde edilir. Kaba

Resim2. 9. Valsli Değirmenin Çalışma Şeması eleme, kepeği undan ayıran ilk işlemdir. İnce eleme ise, unu değişik incelikte sınıflandırmaya yarayan ikinci eleme işlemidir.⁹⁷

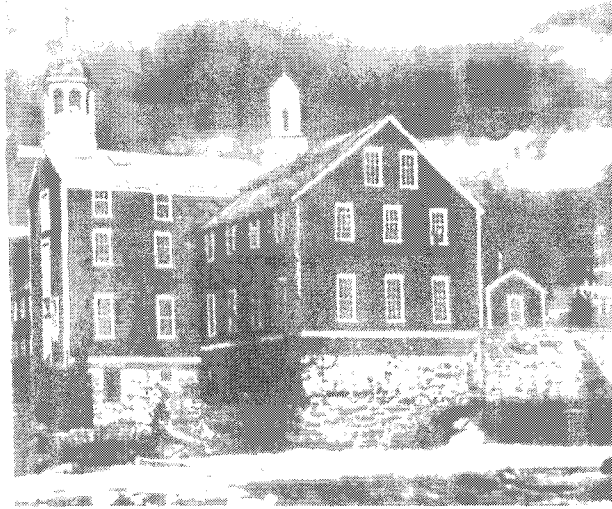
3. Unun Harmanlanması: Öğütme, eleme, dövme veya yeniden öğütme sonucunda elde edilen çeşitli nitelikteki un harman edilir, bazen de bir defa daha elenerek çuvalara doldurulur. Buğday taneleri un fabrikasında, 6 defa kırma işleminden, 1 ile 5 defa irmik ayırma işleminden, 1 ile 12 defa da ince öğütme işleminden geçirilerek istenilen incelikte öğütülmüş olur.⁹⁸

⁹⁷ Meydan Larousse(1994), y. a. g. e. , s. 448.

⁹⁸ Meydan Larousse(1994), y. a. g. e. , s. 448.

2. 2. DEĞİRMEN MİMARİSİNİ OLUŞTURAN ÖGELER

Su Değirmenleri

Resim 2. 10. Old Slater Değirmeni, A.B.D.

çark sisteminin titreşimine ve sevkiyatı sağlayan teknelerin çarpmalarına karşı dayanıklı olması gerektiğinden tuğladan yapılırdı. Üst yapı ise rutubetten uzak ahşap depolama mekanıydı. Bu mekanda ağır ahşap elemanlarla birlikte birleşimleri demir elemanlarla sağlanan diyagonaller vardır. Ahşap daha az rutubet çektiğinden depolama açısından uygun bir ortam yaratır.⁹⁹

Su değirmenleri ilk olarak Roma'da kullanılmıştır. Su değirmenleri, genellikle tuğladan yapılan bir alt yapı ve ahşaptan yapılan üst yapı olmak üzere 2 bölüme sahiptir. (Resim 2.10.)Güç kaynağı olan suyun alt yapıda yer alması, depo ve üretimin üst yapıda yer almasına neden olmuştur. Alt yapı, suyun etkisine,

Rüzgar Değirmenleri

Resim 2. 11 Rüzgar Değirmeni

Rüzgar değirmenleri, genellikle tuğladan yapılan bir alt yapı ile rüzgar yönüne göre hareket eden ahşaptan yapılan bir üst yapıdan oluşmaktadır. (Resim 2.11) Üst kısım, önceleri insan gücüyle döndürülmüş, daha sonraki yıllarda ilave yan kanatlar ile rüzgar yönüne göre kendiliğinden hareket edebilen sistemler geliştirilmiştir.¹⁰⁰

Hakim rüzgardan mümkün olduğu kadar fazla istifade edebilmek için ahşap üstyapı yükseldikçe,

⁹⁹ Marilyn Palmer, Peter Neaverson, Industrial Archaeology Principles and Practice, New York, 1998, s. 55.

¹⁰⁰ John Winter, Industrial Architecture, London, 1970, s. 8-10.

sabit-kagir altyapı gittikçe genişletilir. Stabilité amacıyla genişletilen altyapı depo mekanları olarak kullanılır, üzerinde açılan pencerelerle de hava sirkülasyonu sağlanır. Değirmenin şapkası ise o bölgeye özgü mimari-sembolik bir imaj ifade eder.¹⁰¹

Rüzgar değirmenleri, ilk zamanlarda sulamada, pompalamada ve alçak düzeylerden su birikintilerini boşaltmada kullanılmıştır. Daha sonraki yıllarda buğday öğütmek amacıyla kullanılmıştır.

Buharlı Değirmenler

Buhar makinesinin 18.y.y. da bulunması nedeniyle, su ve rüzgar değirmenlerinin yanı sıra bir de buharla çalışan değirmenler ortaya çıkmıştır. (Resim 2.12.)Ancak su ve rüzgar değirmenlerinde kullanılan güç kaynağının bedava olması nedeniyle bu değirmenler uzun yıllar kullanılmıştır.

Resim 2. 12. Albion Mill, Southwark, Londra, 1786

Buhar makinesi ilk zamanlarda, değirmenlerde kullanılan pompayı çalıştırmak için kullanılıyordu. Su bu pompayla belli bir yüksekliğe çıkarılıyor ve çarklara bırakılıyordu. 1784 yılında

buhar makinesi daha da geliştirilmiş ve değirmenlerde güç kaynağı olarak kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu yapılar dikdörtgen biçimli, çok katlı, tuğla ya da taş yapılardır.

Buharla çalışan değirmen yapıları genellikle 5 katlıdır.En alt katta transmisyon katı, onun üzerinde ise öğütme katı bulunmaktadır.Öğütme katının üstünde bulunan iki katta yıkama, kurutma ve ayıklama işlemleri yapılırken en üst katta eleme işlemi yapılmaktadır. Buharlı değirmenlerde, depo binaları değirmen binasından ayrı olarak yapılmaktaydı. Bazı değirmenlerde fırın binaları da bulunmaktaydı. Bu binaların yanında değirmenlerin büyüklüğüne göre depoların sayısı artmaktaydı. Ayrıca yatakhaneler ve servis bölümleri de bulunmaktaydı.¹⁰²

¹⁰¹ John Winter (1970), y. a. g. e. ,s. 8-10.

¹⁰² John Winter (1970), y. a. g. e. ,s. 8-10.

2. 3. OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL DEĞİRMENLERİ

Osmanlı tarihi boyunca İstanbul'un beslenmesi (iaşesi)¹⁰³, merkezi yönetimi en çok meşgul eden meselelerden birisi olmuştur. Bu nedenle, Osmanlılar Döneminde İstanbul'un tahıl ve ekmek gereksinimlerinin karşılanması olurluna bırakılmamıştır. Çeşitli yıllarda değişik uygulamalar söz konusu olmuşsa da, devlet bu konuya her zaman etkin bir biçimde eğilmiştir. Üretimden tüketime kadar bir dizi düzenlemeler getirilerek, kent halkının ekmeksiz kalmamasının çareleri aranmıştır. Bu düzenlemeler, daha önce yaşanmış kıtlıkların, günün coğrafi koşul ve ulaşım olanaklarının ve İstanbul'un büyük bir nüfusu barındırmasının sonucu ve gereğidir.¹⁰⁴

Osmanlılar tahılı stratejik maddeler arasında saymışlar ve yabancı ülkelere satılmasını yasaklamışlardı. Bu dışsattım yasağı, darboğazların sonucu ortaya çıkmış değildir. Tersine Osmanlı Devleti tam bir tarım ülkesi ve devrinin en başta gelen buğday üreticilerindendi. Ancak, Osmanlılar tahıl satışı ile düşmanı beslememeye özellikle önem vermişler ve bu arada üretim ile tüketim arasındaki yol ve zaman ögesini iyi değerlendirerek, İstanbul gibi bir büyük kentin iaşesinde tedbirli olmayı yeğlemişlerdi. Tahılın stratejik önemi buradan kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Osmanlı yöneticileri, halkın ve askerinin ekmek sorununun çözümünü dinsel bir görev olarak kabul etmişlerdi.¹⁰⁵

İstanbul'un büyüklüğü, geniş çaplı bazı düzenlemeleri de zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, çeşitli bölgelerdeki üretim fazlası tahıl, özel buyruklarla doğrudan İstanbul kentinin iaşesine ayrılmıştır. Bu bakımdan İstanbul için ayrıcalıklı önlemler ve tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin bazıları şunlardır:

1. Üretim fazlasını İstanbul'a göndermek zorunda olan bölgelere, hububat satışını yapacak kimselerin tayin edilmesi.
2. İstanbul için gemilere yüklenen zahirelerin yollarda başkalarına satılmaması amacıyla gemi içlerine askerler konması mecburiyeti.

¹⁰³ yedirip içirme, besleme, bakma.

¹⁰⁴ "İstanbul'un İaşesinde Tahıl ve Ekmek", Yurt Ansiklopedisi, C. 5. -6. , Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3820.

¹⁰⁵ Yurt Ansiklopedisi (1982), y. a. g. e. , s. 3820.

3. Ara iskelelerde yük bozma ve İstanbul'a gelecek zahireyi satma yasağı,
4. Donanmayı Hümayun'dan ayrılan gemilere İstanbul'a zahire getiren gemileri beraberlerinde götürmek vazifesinin verilmesi.¹⁰⁶

Hatta, kimi bölgelerde temel amaç, İstanbul için gerekli tahılı üretip, göndermekti. Çünkü buralarda, kötü ürün yıllarında bile, bölgesel ürünün İstanbul'a iletilmesine öncelik verilirdi. Üretim fazlasını İstanbul'a göndermekle yükümlü olan başlıca bölgeler; Eflak, Boğdan, Tuna havzası ile Trakya ve kazalarıydı. Anadolu yakasında ise Kocaeli, Hüdavendigâr ve Karesi yöreleri İstanbul'un iaşesi için gerekli tahılı göndermek zorundaydılar. Kırım ve Mısır'dan da, İstanbul'a tahıl gelmekte ve bu tahıl taşımacılığı deniz yolu ile yapılmaktaydı.¹⁰⁷

İstanbul'a zahire nakliyatında büyük ölçüde deniz yolu kullanılmaktaydı. Kara yoluyla zahire nakliyatı sınırlı ölçüdeydi. Kara yoluyla nakliyat daha çok üretim bölgelerinden iskelelere kadar olan mesafeyi kapsamaktaydı. Bazı bölgelerde nehir yollarından da istifade edilmekteydi. Üretim bölgeleri belirli iskelelere bağlanmıştı. Her kazanın, üretimlerini hangi iskeleye götürecekleri belirlenmiş durumdaydı. Üreticiler bağlı buldukları iskelelerin haricinde, ürünlerini başka iskelelere götürememekteydiler. Bu durum devletin düzenli bir organizasyon oluşturma isteğinden kaynaklanmaktaydı.¹⁰⁸

Devlet, organizatörlüğün ve zahirelerin sağlıklı bir şekilde İstanbul'a ulaştırılmasını temin etmenin yanı sıra önemli bir işlev daha üstlenmişti. Bu işlev de, kış aylarında İstanbul değirmenci ve fırıncılarının zahire sıkıntısı çekmeleri halinde onlara devlet ambarlarından zahire dağıtmaktı. Bunun için devlet de, un kapanı tüccarları gibi olmasa da zahire satın almaktaydı ve bu sebeple Zahire Nezareti kurulmuştu. Ancak zahire satın alınması, bir anlamda özel sektörü temsil eden kapan tüccarları tarafından yapılmaktaydı. Kapan tüccarları, Zahire Nezareti kuruluncaya kadar, İstanbul'a getirilen zahirenin %90'ından fazlasını satın almaktaydılar. Zahire Nezareti'nin kuruluşuyla beraber devlet, hem organizasyonda hem de zahire satın alınmasında etkinliğini arttırmıştır. Osmanlı literatüründe zahire kavramı çok

¹⁰⁶ Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964, s. 93-95.

¹⁰⁷ Yurt Ansiklopedisi (1982), y. a. g. e. , s. 3820.

¹⁰⁸ Salih Aynural, İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

genişti. Zahirinin içine hububat cinsinin yanı sıra çeşitli yağlar, peynir, işkembe v. s. de girmektedir. Bu bakımdan, İstanbul'daki kapan tüccarları da un kapanı, yağ ve bal kapanı olmak üzere üç kapana ayrılmıştı.¹⁰⁹

17 y.y. İstanbul'unu anlatan Kômürcüyan, o yıllarda halkın ekmeğinin 110 fırında pişirilip satıldığını yazmaktadır. Robert Mantran ise, 17.y.y. 'ın ikinci yarısında İstanbul'da 133 fırın bulunduğunu belirtmektedir. Bu fırınların 84'ü merkezde, 11'i Eyüp'te, 14'ü Üsküdar'da, 25'i Galata'da ve Yeniköy'de olduğu belirtilmektedir. Her değirmen ve fırına istedikleri kadar hububat verilmemektedir. Hububat dağıtım işi bir sisteme bağlanmıştı. Değirmen ve fırınların bu dağıtımın üzerinde hububat alabilmeleri kanunen mümkün değildi. Ancak, tabiat şartları neticesinde veya savaş durumlarında, ortaya çıkabilecek sıkıntıları önleyebilmek amacıyla, her bir değirmenci, bazen altı aylık, bazen de bir yıllık hububatı depo etmek zorundaydı.¹¹⁰

Büyük bir buğday üretimi kapasitesine sahip olan Osmanlı Devleti'nde değirmenler en küçük kasabalara kadar yayılmış bulunmaktaydı. İstanbul'da Bizans döneminden 19.y.y. ortalarına kadar, hayvan gücüyle çalışan küçük semt değirmenleri çalışmıştır. Ancak kentin un gereksinimi daha çok Trakya'dan ve Anadolu'dan getirilen ve Unkapanı'nda dağıtılan unlarla karşılanmıştır.

Hayvan gücüyle çalışan semt değirmenleri, 1870 yılından sonra giderek işlevini kaybetmiş, 1940 yılından sonra ise kapanmışlardır.¹¹¹

İstanbul'da ve çevresinde değirmen döndürecek güçte akarsuların bulunmaması, daha gerilerdeki küçük akarsuların ise bentlere ve su kemerlerine bağlanması nedeniyle kentte su değirmeni geleneği yaygın değildi. Ancak, Topkapı Sarayı Hasbahçesinde, Değirmenderesi'nde, Beykoz Uncubaşı'nda, Unkapanı'nda, Tersane-i Amire'de, Kasımpaşa'da, Bebek Bahçesi'nde suyla dönen miri (beylik)¹¹² değirmenler bulunmaktaydı.

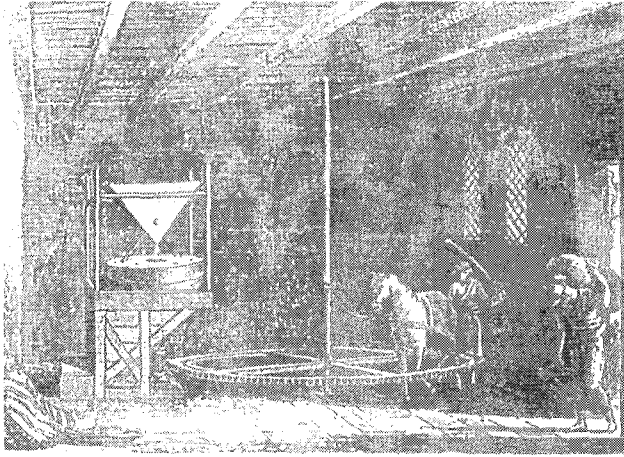
Eyüp, Galata, Üsküdar ve Kadıköy'de rüzgar değirmenleri vardı. Ancak bu rüzgar değirmenleri şehrin ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı. Heybeliada'da 2 yel değirmeni vardı. Değirmen Burnu'ndaki değirmen

¹⁰⁹ Salih Aynural (2002), y. a. g. e.

¹¹⁰ Salih Aynural (2002), y. a. g. e.

¹¹¹ Necdet Sakaoğlu, "Değirmen", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II. , İstanbul 1994, s. 18.

¹¹² Hükümetin, hazinenin malı olan, devlete ait olan.

Resim 2. 13. At Koşularak Döndürülen Değirmen değirmen geleneğini de aynen yaşatan Osmanlılar, bu düzeneğe horos¹¹³ adını vermekteydiler. (Resim 2.13.) En eski belge durumundaki Fatih İmaretî Vakfıyesi'ne göre 15.y.y. ortalarında sadece bu vakıf kapsamında 102 değirmen vardı. Her değirmen, döndürülen taş sayısına göre "1 horoslu", "2 horoslu" olarak anılıyordu.¹¹⁴

Büyük değirmenlerde 6 horos bulunuyordu. Değirmenin önünde genellikle bir ekmekçi fırını ya da uncu dükkânı yer almaktaydı. Müşteri ihtiyacı kadar buğdayı alır, öğütülmesi için ayrıca para öderdi. Mahalle aralarındaki küçük değirmenlerde ise horosu, bu işe alıştırmış midilli atları döndürmekteydi. Değirmenlerin kapasiteleri taş sayısına göre değerlendiriliyordu. 18.y.y. da, İstanbul'da 1-6 horoslu 188 at değirmeninde toplam 848 taş dönmekteydi. Bu değirmenler her semte yayılmış olmalarına rağmen özellikle yoğun oldukları yerler vardı.¹¹⁵

1740-1840 yılları arasında, İstanbul'da "At Değirmenleri" çoğunlukta ve bu değirmenler "Ekmekçi Değirmenleri" ve "Uncu Değirmenleri" olarak ikiye ayrılmaktaydı. Kendi ekmek fırınları için üretim yapan değirmenlere, ekmekçi değirmenleri denilmekteydi. Ekmekçi değirmeni denilmesinin en önemli sebebi, bu değirmenlerin çoğunlukla ekmek fırınlarıyla birlikte bulunması ve sahiplerinin aynı kişi veya kişiler olmasıydı. Uncu değirmenleri ise, ekmek fırınları haricinde simitçilere, çörekçilere, börekçilere v. s. un sağlayan ve tezgahlarında halka un satan

¹¹³ Ekmekçi ve uncu değirmenlerinde bulunan, alt ve üst taşlardan oluşan ve hayvanlar tarafından döndürülen ve hububatı öğütmeye yarayan yere esnaf arasında "horos" denilirdi.

¹¹⁴ Salih Aynural (2002), y. a. g. e. , s.

¹¹⁵ Salih Aynural (2002), y. a. g. e. , s.

değirmenlerdi. Bu bakımdan ekmekçi değirmenlerinden farklıydılar.¹¹⁶

Uncu ve değirmencilerin asıl işyerleri Unkapanı ile Beyazıt'taydı. Beyazıt'taki buğdaycı-değirmenci esnafı 1870 yılında burada meydan düzenlemesi yapıncaya kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Buradaki son horoslu değirmen ise 1940 yılına kadar çalışmıştır. 19.y.y.'ın ortalarından itibaren giderek işlevini yitiren bu değirmenler şehrin un ihtiyacını karşılayamamaktaydılar.¹¹⁷

İstanbul'daki değirmenler kentin gereksinimini karşılamakta yetersiz kalmış, bundan dolayı, 19.y.y.dan itibaren buhar makineleri ile çalışan değirmenler kurulmaya başlanmıştır. 1913-1915 sanayi istatistiğinde tespit edilen bu değirmenlerin sayısı 33'tür Aralarında önemli olanları İstanbul ve İzmir değirmenleriydi. Diğer değirmenler aynı zamanda farklı sanayi şubelerini de yanlarında barındırıyorlardı. Yapılan bu sayıma göre, İstanbul'daki değirmen sayısı 14'tü.¹¹⁸

Müller-Wiener, İstanbul'da buhar enerjisiyle işleyen altı değirmenin varlığından söz eder... “Bir tanesi Üsküdar-Paşalimanı'nda, diğeri Göksu'da, ikisi Unkapanı civarında, biri Ayvansaray'da ve biri de Tersaneye ait olmak üzere Kasımpaşa'da bulunduğunu ve Unkapanı'ndaki değirmenler hariç diğerlerinin yer ve mimari şekli hakkında hiç bir bulunmamaktadır” der.¹¹⁹

İstanbul'da bulunan bu değirmenlerden, Askeri Tahiniye Fabrikası, Harbiye Nezareti'ne, Paşalimanı Değirmeni, Evkaf Nezareti'ne, Ayvansaray Değirmeni ise, İttihat Değirmencilik Anonim Şirket-i Osmaniyesi adlı bir şirkete aitti. Diğer değirmenler özel kişilerin mülkiyetindeydi. Kendi hesabına çalışan değirmenlere yalnız İstanbul'da rastlanmaktaydı.¹²⁰

19.y.y. da el sanatı düzeyini aşan tek sanayi kolu değirmencilik idi. 19.y.y.'ın ortalarında, İstanbul'da 6 tane buhar gücüyle işleyen un değirmeni çalışmaktaydı. Bu değirmenlerden biri yılda 20 milyon kg un öğütmekteydi.

¹¹⁶ Salih Aynural (2002), y. a. g. e. , s.

¹¹⁷ Necdet Sakaoğlu (1994), y. a. g. e. , s18.

¹¹⁸ Müller-Wiener, “15-19. yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar”, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İ. Ü. ,İstanbul, 1998.

¹¹⁹ Gündüz Ökçün , Osmanlı Sanayii , A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını , Ankara , 1971 , s 35.

¹²⁰ Gündüz Ökçün, (1971),y. a. g. e. , s. 35.

Diğer 5 değirmenin öğüttüğü un miktarı ise, 500. 000-1. 500. 000 kg arasında değişmekteydi. Bu değirmenler 2 Fransız, 1 Rum ve 3 Türk'ün elindeydi. Değirmenlerin motorları İngiliz ve Fransız yapımıydı. Değirmenlerin ustabaşları Avrupalı idi; çalışan işçilerin tümü yerli Türk'tü. 20. y.y.'ın başlarında 197 değirmen buharla çalışmaktaydı. Makineler genellikle İngiltere'den, son zamanlarda Almanya'dan getirilmekteydi. Yerli makinelerin sayısı yok denecek kadar azdı. 19.y.y.'ın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda değirmenlerin çoğu buhar makinesi ile çalışmaya başladı. Alman yapımı elektrik motoru ile çalışan değirmenler yalnız İstanbul'da bulunuyordu.¹²¹

1913-1915 yıllarında yapılan sanayi sayımı, yalnız sanayinin yoğun olduğu Batı Anadolu'yu ve 10 ile daha fazla kişinin çalıştığı iş yerlerini kapsamaktaydı. 1913-1915 sanayi sayımına göre, asli sanayi müesseselerinin %28'ini gıda sanayi, gıda sanayinin de en büyük bölümünü değirmenler oluşturmaktadır. Değirmenlerin, bu dönemdeki tüm sanayi kuruluşlarına oranı ise %15'tir. (Tablo 7-10) 1915 yılında sayıları 33'ü bulan ve yalnızca buğday öğüten değirmenlerin en önemlileri İstanbul'da ve İzmir'de bulunmaktaydı.¹²²

Osmanlı Devleti'ndeki değirmenlerin %42'sini teşkil eden İstanbul değirmenleri, şehrin un tüketiminin ancak %60'ını karşılayabiliyordu. Geri kalan ihtiyaç Rusya ve Romanya'dan yapılan ithalat ile karşılanıyordu. İstanbul'da değirmencilik gelişmesine engel olan en önemli nedenler, ithalat rejiminin rekabeti ve bölgede yerli buğdayın yeterli derecede mevcut olmamasıdır. Üretim kabiliyetinin, 24 saatte ürettiği buğday miktarı ile ölçüldüğü değirmenler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm imalat değerinin 1913 yılında %32'sini ve 1915 yılında %44'ünü oluşturmalarına rağmen, bu oran Osmanlı Devleti'nin toplam un ihtiyacının ancak bir bölümünü karşılayabiliyordu. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin en etkin sanayi merkezi olan İstanbul'da değirmenlerin yeteri kadar gelişmemesidir. Buna karşılık İzmir Değirmenleri, İzmir ve çevresinin ihtiyacını karşıladığı gibi ihracat da yapıyorlardı.¹²³

121 Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 35.

122 Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 35.

123 Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 35.

Değirmencilik istatistiklerine göre, 1913-1915 yıllarında İstanbul'da 14, İzmir'de 9, Manisa'da 3, Uşak'ta 2 tane olmak üzere 33 değirmen mevcuttu. Değirmenlerin yılda üçyüz gün çalıştıkları kabul edilmiştir. Çünkü değirmenler üçyüzaltmış gün çalışacak durumda olmadıklarından değirmenlerden ancak yılda üçyüz gün yararlanılmıştır.¹²⁴

19.y.y.'ın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün değirmenler Alman usulü öğütme yapmaktaydı;100 kg buğdaydan 15 kg birinci, 55 kg ikinci, 4 kg üçüncü, 4 kg dördüncü olmak üzere toplam 78 kg dört cins buğday ve 6 kg ince, 15 kg kalın olmak üzere iki cins kepek üretilmekteydi.¹²⁵

Fabrikalarda, yıkama ve öğütme olmak üzere iki ana işlem vardır. Genellikle beş kat olarak kurulan fabrikalarda işlemler katlara göre ayrılmıştır. Alt kat transmasyon katı, ikinci kat vas katı, üçüncü kat boru katı, dördüncü kat elek katı, beşinci katı ise muhtelif bağlantılar katıdır.¹²⁶

19.y.y. da atlı değirmenler ve diğer güç kaynakları ile çalışan değirmenler, yerlerini buharla veya elektrikle çalışan, içinde birçok makinenin bulunduğu, büyük tesislere bırakmıştır. 1913-1915 yılları arasında Osmanlı Devletinde bir sayım yapılmış ve 24 saatte en az 100 kental un üretebilen değirmenler bu sayımda yer almıştır.¹²⁷

İstanbul'da değirmencilik gelişmesini engelleyen çeşitli nedenler vardır. Birinci neden; Rusya ve Romanya unlarının rekabeti, ikinci neden, yerli buğdayın azlığıdır. Eski gümrük tarifesine göre yabancı buğdayı ile un aynı vergiye tabi tutulduğundan, buğday yerine un getirmek daha elverişliydi.¹²⁸

İstanbul'daki Cumhuriyet dönemi öncesine ait olan un değirmenleri incelenip, tespitler ve karşılaştırmalar yapıldığında, 1913-1915 yılları Sanayi İstatistiklerinde tespiti yapılan ve bu şartları sağlayan 33 un değirmeninden 14'ünün İstanbul'da bulunduğu görülmüştür.¹²⁹

¹²⁴ Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 43.

¹²⁵ Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 47.

¹²⁶ Meydan Larousse(1994), y. a. g. e. , s. 448.

¹²⁷ Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 47.

¹²⁸ Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 47.

¹²⁹ Gündüz Ökçün (1971), y. a. g. e. , s. 47.

DEĞİRMENİN YERİ	DEĞİRMEN SAYISI	1846	1850-1859	1860-1869	1870-1879	1880-1889	1890-1899	1900-1904	1905-1910	1910 -	TOPLAM
İSTANBUL	14	1	2	2	2	1		1		5	14

Tablo.7. İstanbul' da Bulunan Değirmenlerin Yıllara Göre Kuruluş Tablosu

DEĞİRMENİN YERİ	DEĞİRMENLER (SAYI)	DEĞİRMENLER (%)	ÜRETİM KABİLİYETLERİ (SAYI)	ÜRETİM KABİLİYETLERİ (%)
İSTANBUL	14	42.42	Tem.70	59.17

Tablo.8. İstanbul' da Bulunan Değirmenlerin Üretim Kabiliyetleri Tablosu

DEĞİRMENİN YERİ	ÜRETİM	İTHALAT	İHRACAT	TÜKETİM	DEĞİRMENLERİN YILLIK ÜRETİMİ (%)
İSTANBUL	1.232.328	1.090.112	883	2.321.557	1.818.810

Tablo.9. İstanbul' da Bulunan Değirmenlerin Yıllık Üretim Tablosu

DEĞİRMENİN YERİ	DEĞİRMENLERİN SAYISI		GÜNLÜK ÜRETİM KABİLİYETLERİ		ÖĞÜTÜLÜN HUBUBAT (KENTAL)		YILLIK KARIN YÜZDESİ (%)	
	1913	1915	1913	1915	1913	1915	1913	1915
İSTANBUL	12	14	5.550	7.500	1.188.948	1.940.861	71.4	86.4

Tablo.10. İstanbul' da Bulunan Değirmenlerin Yıllık Kar Tablosu

Bu un değirmenleri şunlardır. (Resim 2. 14.)¹³⁰

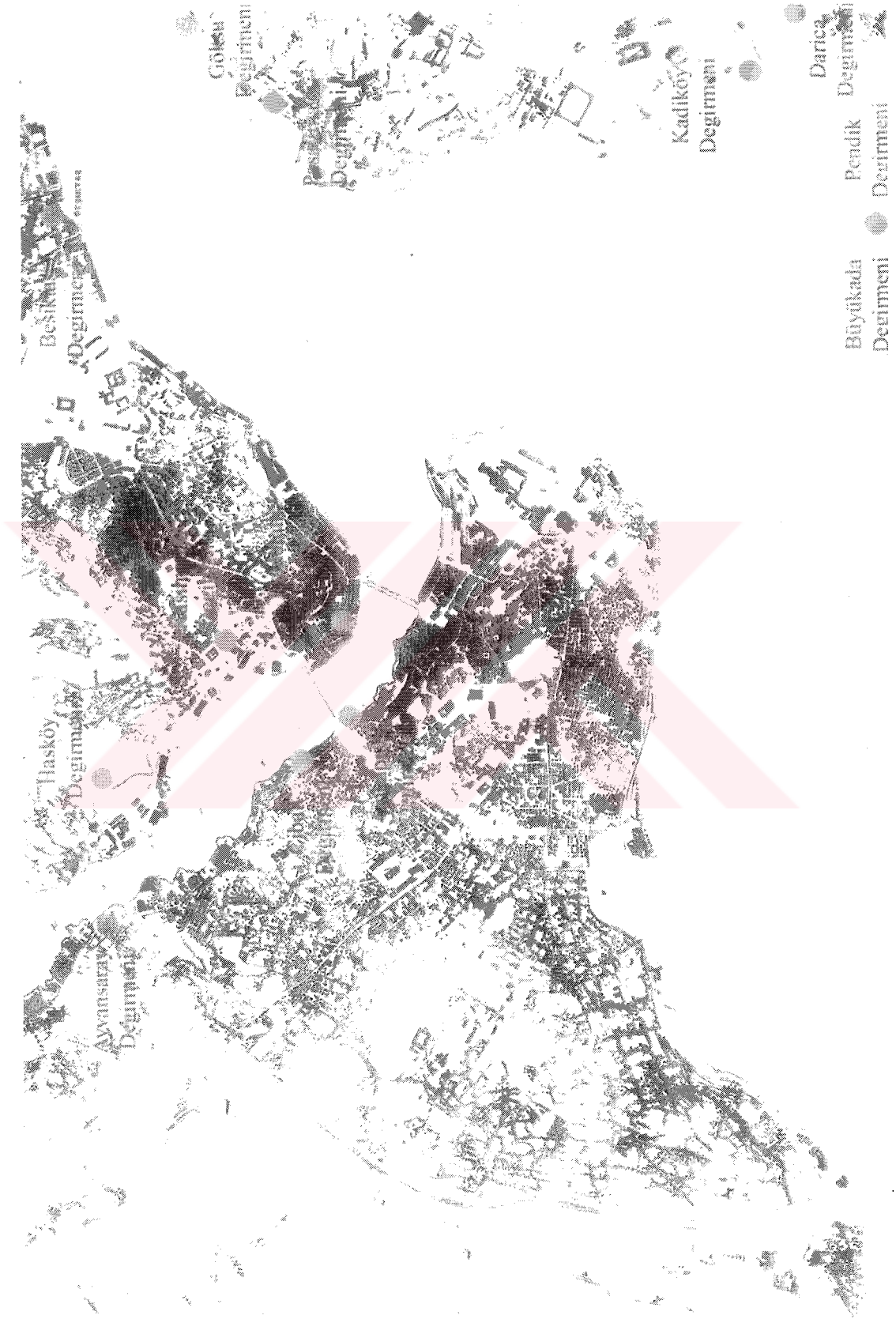
1. Büyükada Dakik Değirmeni , Büyükada (1846)
2. Plitas Mahdumları ve Madencidis Biraderler , Kasımpaşa (1852)
3. Göksu Değirmeni , Göksu (1852)
4. Korpi Demosten Değirmeni , Cibali (1858)
5. Paşalimanı Dakik Fabrikası , Paşalimanı (1858)
6. Askeri Tahiniye Fabrikası , Unkapanı (1866)
7. Hasköy Değirmenleri , Hasköy (1866)
8. İttihat Değirmencilik Anonim şirketi Osmaniyesi , Ayvansaray (1910)
9. “Selamet” Fabrikası , Hasırcılar (1914)
10. Beşiktaş Matbaa , Mukavva , Doğrama ve Dakik Fabrikası , Beşiktaş (1915)
11. Tiryandafilopulos Yorgi Değirmeni , Pendik
12. Frangopulo Dimitri Değirmeni , Kemeraltı.
13. Kadıköy Değirmeni , Kadıköy
14. Hacı Vasılı Şurekası , Darıca

¹³⁰ Gündüz Ökçün(1971),y. a. g. e. ,s

	SEMT	YAPIM YILI	MÜLKİYET	İŞLETME	NOT
1. İttihat Değirmencilik Anonim Şirketi Osmaniyesi	Ayvansaray	1910	Şirket	Sahipleri	1983'de yanmış
2. Büyükkada Değirmeni	Büyükkada	1846	Özel	Kira	
3. Paşalimanı Dakik Fabrikası	Paşalimanı	1858	Evkaf Nezareti	Kira	Mevcut, boş
4. Pilitas Mahdumları ve Madencidis Biraderler	Kasımpaşa	12 ocak 1852 inşaat izni	Özel	Sahipleri	Mevcut, depo
5. Tıryandojilopulos Yorgi Değirmeni	Pendik		Özel	Sahipleri	
6. Hasköy Değirmeni	Hasköy	19 mart 1851 inşaat izni	Özel	Sahipleri	1959'da yanmış
7. Selamet Fabrikası	Hasircılar	1914	Özel	Sahipleri	
8. Askeri Tahiniye Fabrikası	Unkapanı	1851 öncesi	Harbiye Nezareti	Kira	Yanmış, otopark
9. Frongopulo Dimitri Değirmeni	Kemeraltı		Özel	Sahipleri	
10. Kadıköy Değirmeni	Kadıköy		Özel	Askeri İdari	
11. Göksu Değirmeni	Anadolu Hisarı	1852	Özel	Kira	
12. Korpi Demosten B. Değirmeni	Cibali	1858	Özel	Askeri İdari	Mevcut, depo
13. Hacı Vasılı Şurekası	Darıca		Özel	Sahipleri	
14. Beşiktaş Matbaa Mukavva Doğrama ve Dakik Fabrikası	Beşiktaş	1915	Özel	Sahipleri	

Tablo. 11. 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre İstanbul' da Bulunan Değirmenler

Resim 2. 14. Osmanlı Dönemi İstanbul Değirmenleri

1. BÜYÜKADA DAKİK DEĞİRMENİ :

1913-1915 sanayi sayımına göre tespit edilen en eski değirmen, Büyükada Dakik Değirmeni'dir. (Resim 2. 15.)Değirmen 1846 yılında, özel mülkiyet tarafından kurulmuş, daha sonraki yıllarda kiraya verilmiştir. Bu değirmenin yerine 1951 yılında bir plaj yapılmıştır. Bu tesis, Büyükada'nın başlıca iki plajından biridir ve Mimar Şahab tarafından yapılmıştır. (Resim 2.16-19) Günümüzde, değirmenden geriye hiçbir iz kalmamıştır.¹³¹

“Değirmen Kollektif Şirketi” adı ile işletilen bu kuruluşun yerinde, İstanbul'un bütün Anadolu yakasının ekmek unu ihtiyacını karşılayan ve 1834 yılında Tantavizade Halit Bey tarafından inşa ettirilen bir değirmen vardı. Sonradan değirmen, işlemez duruma gelmiş, yıkılıp moloz halinde terkedilmiştir. Bu zaman içerisinde, eski değirmenin arsası ve yöresi, bütün yasaklara rağmen, semt sakinlerinin denize girme yeri olarak kullanılmıştır. Değirmen Plajı arsaları 1935 yılında Kemal Güllal tarafından plaj olarak değerlendirilmeye çalışılmış ve 5 Haziran 1951 yılında da, değirmen plajı tesisinin yapımına başlanmıştır”¹³²

Resim 2. 15. Büyükada Dakik Değirmeni'nin Yeri

¹³¹ Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 35.

¹³² Pars Tuğlacı, Adalar, C. I. , s. 520.

Resim 2. 16. Büyükada Dakik Değirmeni'nin Görüntüü

Resim 2. 17. Büyükada Dakik Değirmeni'nin Görüntüü

Resim 2. 18. Büyükada Daimi Değirmeni'nin Görünüşü(1870)

Resim 2. 19. Büyükada Daimi Değirmeni'nin Görünüşü(1990)

2. KASIMPAŞA DEĞİRMENİ

Kasımpaşa Değirmeni, Kasımpaşa İskelesi'nin doğusunda, 18.y.y. dan beri mevcut olan un ve zahire ambarları ile aynı yerde bulunmaktadır. Muhtemelen Tersane bölgesine hizmet vermek amacıyla inşa edilmiştir. Değirmen kompleksi üç yapıdan oluşmaktadır. Değirmen binası, Sultan Abdülmecid döneminde(1839-1861) inşa edilmiştir. Binanın vakıf arazisine inşası için 12 Ocak 1852 tarihinde izin belgesi çıkmıştır. Ancak yapının kaç yılında bitirildiği bilinmemektedir. 1913-1915 sanayi sayımında, 1863 yılında, İstanbul'da buhar gücü ile çalışan 6 değirmenden söz edilmektedir Bu değirmenlerden biri de Kasımpaşa Değirmeni'dir. Önceleri buhar gücü ile çalışan değirmen, 20.y.y. başlarından itibaren elektrikli motor ile çalışmaya başlamıştır. Sanayi sayımında bu değirmenin adı , "Pilitas Mahdumları ve Madencidis Biraderler" olarak geçmektedir. 1926 tarihli J. Pervititch haritasında da bu isimle anılmaktadır. (Resim 2. 20.)Özel kişiler tarafından kurulmuş yine onlar tarafından işletilmiştir.¹³³

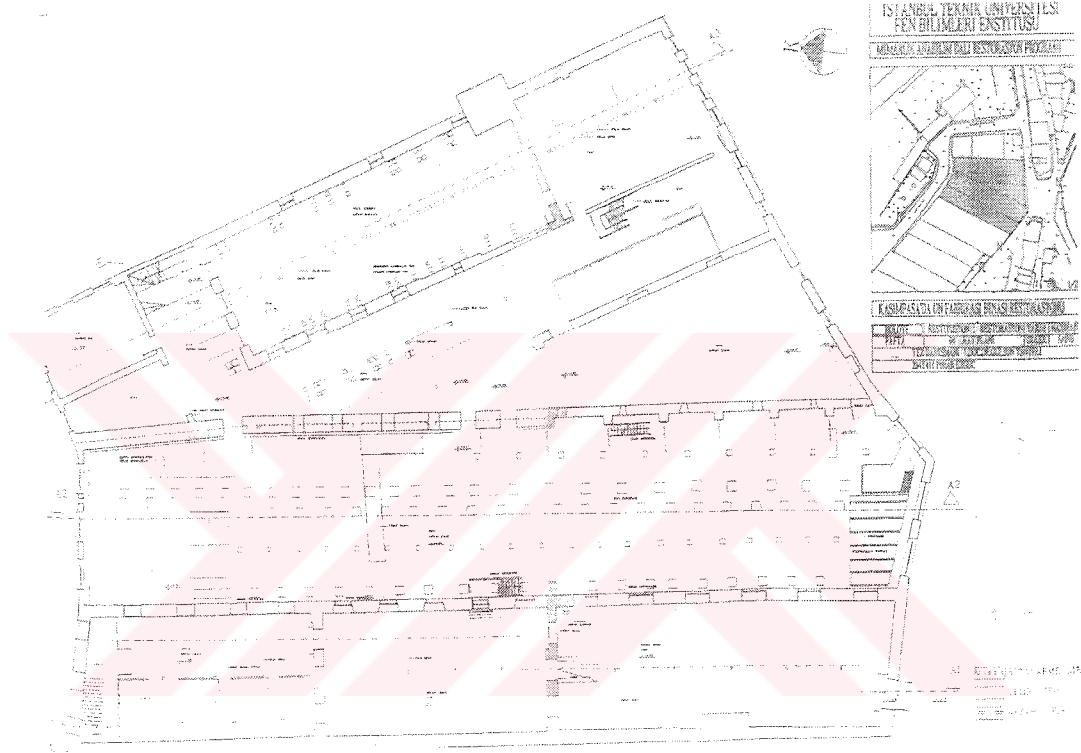

Resim 2. 20. 1926 Tarihli J. Pervititch Haritasında Kasımpaşa Değirmeni

¹³³ Pınar Ezgeç, "Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi", (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Ens.), İstanbul 1998, s. 33.

Kasımpaşa Değirmeni'nin planı, 1926 tarihli Pervetitch haritasında görülebilmektedir. Bu dönemdeki değirmen yapılarına göre, daha küçük bir tesise sahiptir. (Resim 2.21.) Kompleks bir un değirmeni ve iki depo binasından oluşmaktadır. Değirmen binası 5 katlı olup, süslü bir giriş cephesine sahiptir. (Resim 2. 22-23) Bu dönemde yapılmış diğer değirmen binalarında olduğu gibi, bu binada da döşeme volta döşemedir ve döşemeyi çelik kolonlar taşımaktadır.

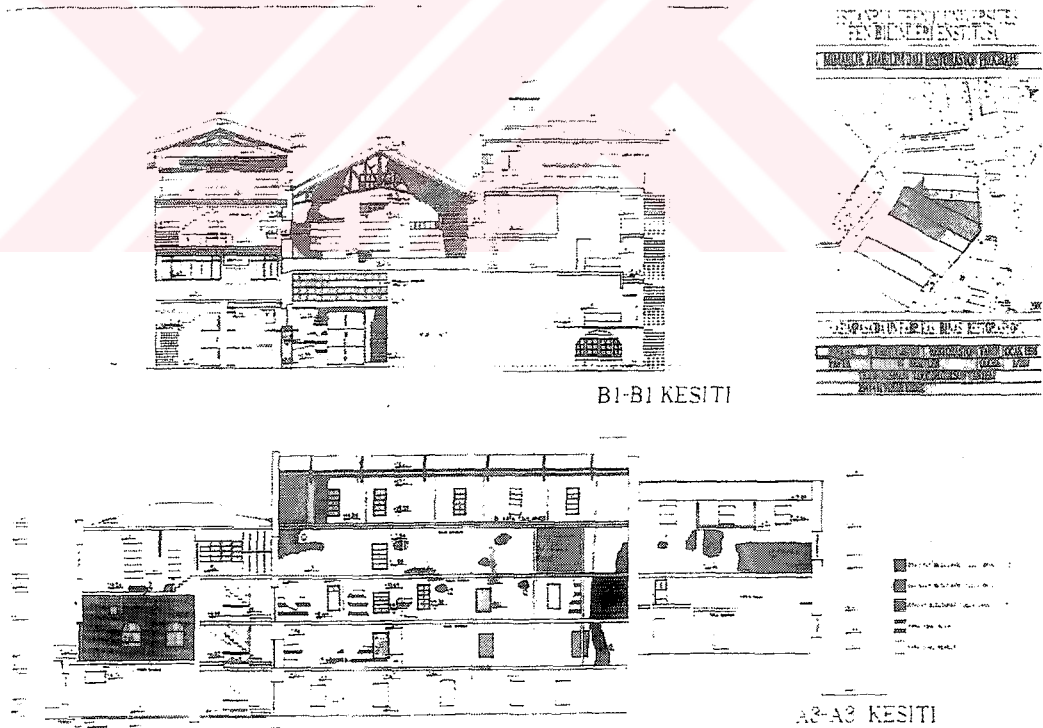
Resim 2. 21. Kasımpaşa Değirmeni Planı

1928 yılında değirmenin depo ihtiyacını karşılamak üzere iki tane ek bina yapılmıştır. Bu binalardan biri 2 katlı, diğeri 4 katlıdır. İki katlı olan depo binası, buğday silolarının bulunduğu binadır. Dört katlı olan depo binasında ise kepek ambarları bulunmaktadır. Bu binaların cepheleri, giriş cephelerinde bulunan üçgen alınlıklara rağmen, değirmen binasına göre oldukça sadedir. Bu binaların zemin katları 1960 yılında onarım geçirmiş ve betonarme sistemi ile yeniden inşa edilmiştir. Döşemeleri şap ile kaplanmıştır. Kepek ambarlarının bulunduğu binanın diğer katlarının döşemesi ise, çelik kirişlerle taşınan ahşap döşemedir. Ayrıca, değirmen binasının yanında iki katlı olan mağazaları vardır.¹³⁴

¹³⁴ Pınar Ezgeç, "Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi", (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Ens.), İstanbul 1998, s. 33.

Değirmen, 20.y.y.'a kadar buhar gücü ile bundan sonra elektrik motorları ile çalışmaya devam etmiştir. 1913-1915 sanayi sayımına göre, Osmanlı değirmenlerinde bulunan, sekiz elektrikli motorun yedisine sahip olan değirmenin, yeni teknolojiye uyum sağlayan ilk değirmenlerden biri olduğu bilinmektedir.¹³⁵

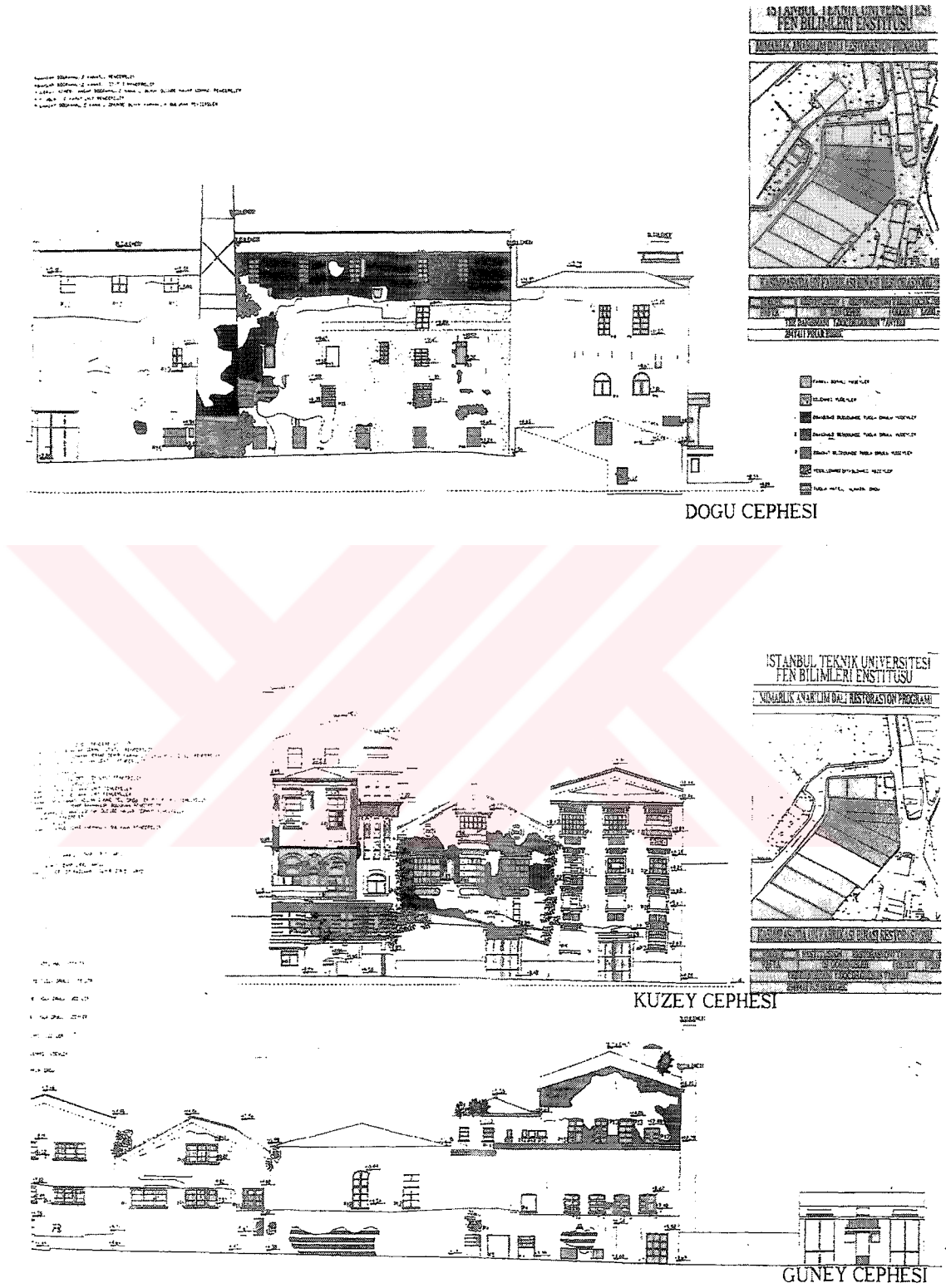
“Tapu kayıtlarında 1927 yılında Ahmet Süreyya ve Mehmet Adil adına kayıtlı olan değirmen kompleksi, 1937 yılında ipotek vasıtasıyla İş Bankası tarafından satın alınmıştır. 1941 yılında İş Bankası hisselerini Türk Tecim Anonim ve Sosyetesine devretmiştir. 1956 yılına kadar fabrikanın üretimi bu kuruluş tarafından devam ettirilmiştir. 11/10/1956 yılından itibaren Kasımpaşa Un Fabrikası adına kayıtlı olan bina 1960’lı yıllarda bir onarım geçirmiştir. 1968-1982 yıllarında Sinangil Unları tarafından işletilen değirmenin, 1982 yılında, Haliç’in temizlenme projesi kapsamında diğer sanayi kuruluşları ile beraber üretimine son verilmiştir. (Resim 2. 24) 1984 yılında makineleri sökülerek Konya’daki yeni fabrika binasına taşınmıştır”¹³⁶

Resim 2. 22. Kasımpaşa Değirmeni Kesitleri

¹³⁵ Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii, A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara, 1971, s. 9.

¹³⁶ Pınar Ezgeç, “Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi”, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Ens.), İstanbul 1998, s. 33.

Resim 2. 23. Kasımpaşa Değirmeni Görünüşleri

Resim 2. 24. Kasımpaşa Değirmeni'nin Günüümüzdeki Durumu

3. GÖKSU DEĞİRMENİ

1913-1915 sanayi sayımına göre, 1852 yılında Anadolu Hisarı'nda, Göksu Deresi'nin yanında kurulmuş olan değirmendir. Değirmenin özel mülkiyet tarafından kurulduğu ve daha sonra kiraya verildiği belirtilmektedir. Değirmen binası 3 katlı bir binadır. Zemin kat yüksekliği diğer katlara göre daha fazladır. Binanın cephesinde tuğla ve moloz taş almaşık duvar örgüsü kullanılmıştır. Zemin katta, tam kemerli pencereler, üst katlarda ise basık kemerli pencereler bulunmaktadır. Binanın cephesi bu dönemde yapılan fabrika cepheleri gibidir. Değirmen kompleksi içinde depo kısımları bulunmaktadır. Değirmene ulaşımı sağlamak amacıyla Göksu Deresi üzerinde bir köprü kurulduğu ve yine ulaşım için kayıklardan yararlandığı 19.y.y. başında çekilen fotoğraflarda görülmektedir. (Resim 2. 25.)¹³⁷

Resim 2. 25. Göksu Değirmeni'nin Görünüşü

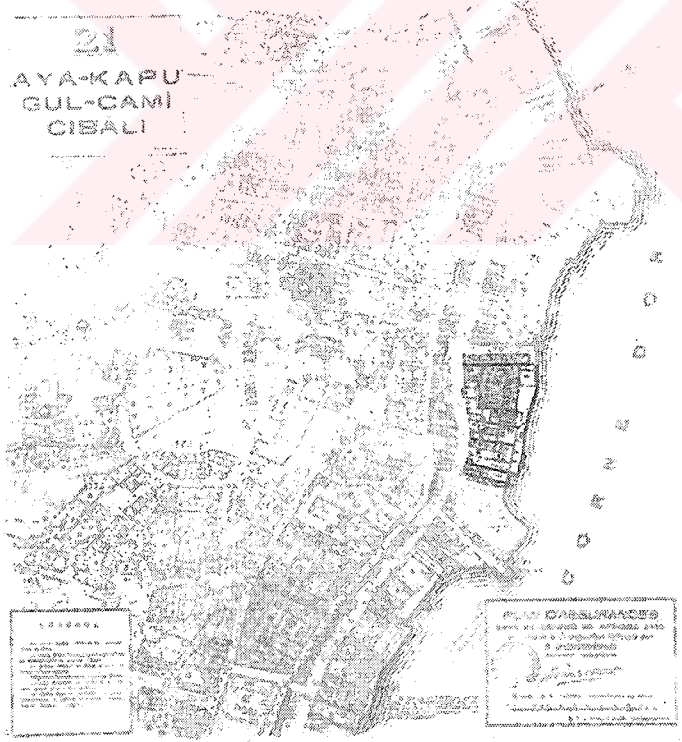
¹³⁷ Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 34.

Göksu Değirmeni'nin, güç kaynağının ne olduğu bilinmemektedir. Su kenarında olmasından dolayı su ile çalışmış olabileceği düşünülmüştür. Ancak kaynaklarda, İstanbul'da su ile çalışan değirmenler arasında, Göksu Değirmeni'nin adı geçmemektedir. Bu nedenle değirmenin buharla çalıştığı düşünülebilir. Günümüzde bu değirmenden de geriye iz kalmamıştır.

4. CİBALİ DEĞİRMENİ

Cibali değirmeni, 1858 yılında, adından da anlaşılacağı gibi Cibali'de kurulmuştur. Bu değirmen, 1913-1915 sanayi sayımında "Korpi Demosten B." olarak adlandırılmıştır. İstanbul'da ilk büyük değirmenin kurulmasından 12 yıl sonra, 1858 yılında, Paşalimanı Değirmeni ve Cibali Değirmeni inşa edilmiştir.¹³⁸ Özel mülkiyet tarafından kurulmuştur. (Resim 2. 26.)Ancak, bir süre sonra Kadıköy Değirmeni ve Cibali Değirmeni'ne Askeri İdare tarafından el konulmuş ve 20. y.y.'ın ortalarına kadar Askeri İdare için çalışmıştır.¹³⁹

1928 tarihli J. Pervititch haritasında da, Cibali Değirmeni "Corpi Değirmeni" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, yine bu haritada, Cibali Değirmeni'nin, Cibali Tütün Fabrikası Mağazaları'nın yanında olduğu görülmektedir. Cibali Değirmeni, 20.y.y.'ın ortalarından itibaren Umumi Mağazalar, tarafından

Resim 2. 26. 1928 Tarihli J. Pervititch Haritasında Cibali Değirmeni

¹³⁸ 1913-1915 sanayi sayımına göre İstanbul'da ilk kurulan değirmen Büyükkada Dakik Değirmeni'dir. Bu değirmen 1842 yılında kurulmuştur. Sanayi sayımında, Cibali ve Paşalimanı değirmenlerinin Büyükkada değirmeni kurulduktan 12 yıl sonra kurulduğu belirtilmiştir.

¹³⁹ Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii, A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara, 1971, s. 9.

işletilmeye başlanmıştır. Umumi Mağazalar, ayrıca bu değirmenin çok yakınında bulunan Unkapanı Değirmeni'nin de bir dönem sahibi olmuştur.

Değirmen binası 5 katlıdır. Bu yapının yanında, 4 katlı ve 2 katlı ek yapılar bulunmaktadır. Ayrıca 3 katlı buğday silosunun bulunduğu ve tek bacasının olduğu bilinmektedir. Cibali Değirmeni konum olarak, Haliç kıyısında ve Cibali İskelesi'nde bulunduğundan değirmenin hububat alışverişinin deniz yoluyla yapıldığı tahmin edilmektedir. (Resim 2. 27.)

Resim 2. 27. Cibali Değirmeni'nin Haliç'ten Görünüşü

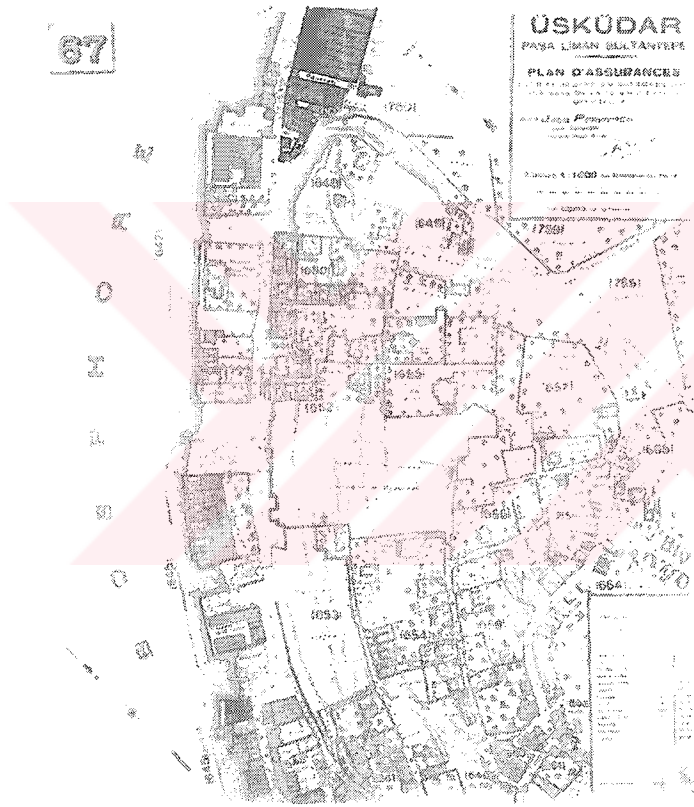
“Cibali Değirmeni'nin, deniz cephesinden girilen kapısının üstünde, “Bernardo Korpi Demosten” yazılıdır. Yapının tam orta aksında, 110 cm. kalınlığında, 250 cm. aralıklar bulunan tuğla bir duvar vardır. Aralıkların olduğu kısımlarda, üst katın döşemesi I profilli demir putrellerle taşınmaktadır. Yanlarda kalan mekanların orta aksında ikişer I profilinden oluşan kirişi, Paşalimanı Değirmeni ve Unkapanı Değirmeni'nde olduğu gibi yaklaşık aynı çapta demir sütunlar taşımaktadır.”¹⁴⁰

“Ana bina olan, 5 katlı değirmen binasının Haliç'e bakan cephesinde 6 sıra, yan cephelerinde ise 8 sıra basık kemerli pencereler bulunmaktadır. Sıvası dökülen cephelerden, 3. kat döşeme seviyesine kadar, 2 sıra tuğla ve moloz taş almaşık duvar örgüsü görülmektedir. Üst kattaki duvarlar ise tuğla ile örülmüştür. Yapının döşemesi bu dönemde yapılmış birçok fabrikada olduğu gibi volta döşemedir. Pencere

¹⁴⁰Asuman Divan, “Paşalimanı Un Fabrikası Restorasyon Projesi”, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Ens.), İstanbul 1984, s. 36.

doğramaları ahşaptır ve bazı pencereler zaman içerisinde kapıya dönüştürülmüştür. ¹⁴¹ Cibali Değirmeni'nin, 1980'li yıllara kadar, işlevini kaybetmesine rağmen ayakta olduğunu, hatta 1984 yılında değirmenin depo olarak kullanıldığı bilinmektedir. ¹⁴² Ancak aynı yıl dönemin İstanbul Belediyesi tarafından başlatılan, Haliç ve kıyılarının temizlenmesi çalışmaları kapsamında Cibali Değirmeni'de yıkılmış ve günümüzde bu değirmenden geriye hiçbir iz kalmamıştır.

5. PAŞALIMANI DEĞİRMENİ (FABRİKA-İ HÜMAYUN)

Resim2. 28. 1931Tarihli J. Pervititch Haritasında

Paşalimanı Değirmeni

vakfının bir bölümü olarak inşa edildiği belirtilmektedir. ¹⁴³

Paşalimanı Değirmeni yada diğer bir adıyla “Paşalimanı Dakik Fabrikası”, Evkaf Nezaretinin mülkiyetine geçen İstanbul'un en eski ikinci değirmenidir. Paşalimanı'nda, sahil yolunun sağında, III. Selim'in un ve zahire ambarlarının güneyinde bulunmaktadır. (Resim 2. 28.) 1913-1915 sanayi sayımında, değirmenin 1858 yılında kurulduğu ifade edilirken, M. Wiener'in İstanbul İmalathaneleri ile ilgili bir makalesinde de değirmenin Valide Pertevniyal Sultan

¹⁴¹ Asuman Divan, (1984), y. a. g. e. , s. 36.

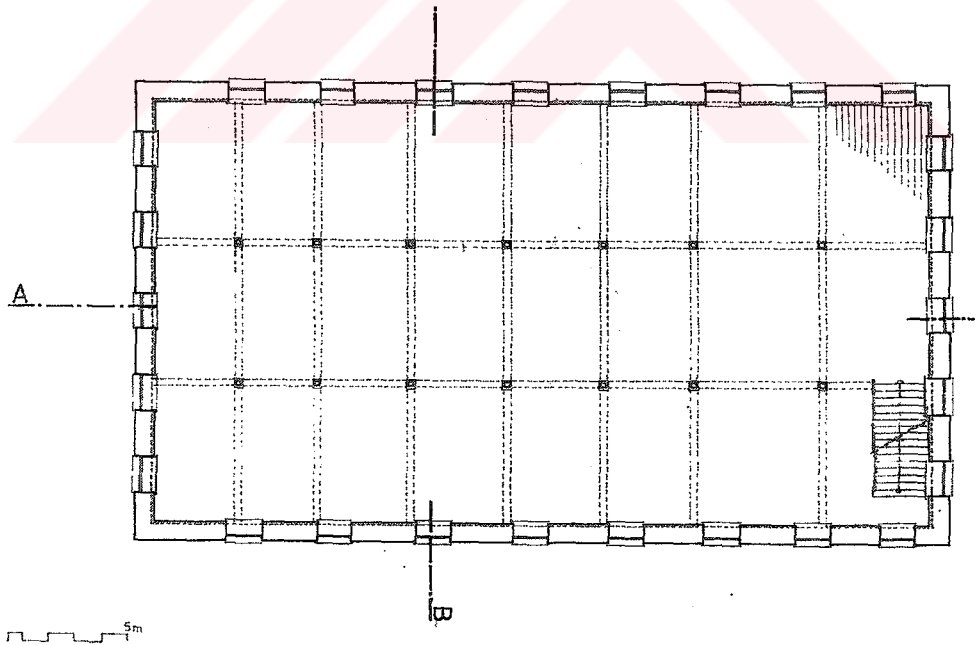
¹⁴² Asuman Divan,(1984), y. a. g. e. , s. 36.

¹⁴³ Binnur Kırac, “Türkiye’de Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusunda Bir Yöntem Araştırması”, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, MSÜ Fen Bilimleri Ens.), İstanbul 2001, s. 157.

Bir diğerk kaynağa göre de; 1863 yılında Pertevniyal Valide Sultan tarafından Üsküdar'da yaptırıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, bir vakıf tesisi olan bu değirmenin, İstanbul'un en büyük ve modern un fabrikalarından biri olduğu, 1880 yılında 3 buhar kazanı ile 14 öğütme aygıtının bulunduğu, 1883 yılındaki yangında harap olduğundan kapandığı ve onarımına da gerek duyulmadığını da belirtilmiştir.¹⁴⁴

Değirmen kompleksi, esas değirmen binası ve depo kısmından oluşmaktadır. Doğusunda ve güneyinde eklenen binalarla yaklaşık olarak 1100 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Değirmen binası bu dönemde yapılmış olan değirmen yapıları gibi 5 katlı ve 17.34x21.43 boyutlarındadır. Plan şeması olarak simetrik dikdörtgen bir yapıya sahiptir. (Resim 2. 29.) Kagir dış duvarlarının çevrelediği fabrika ahşap iç konstrüksiyona sahiptir. Beşik çatılı üçgen alınlıklı klasik fabrika cephesine sahiptir. Pencere doğramaları ahşaptır ve bazı pencereler zaman içerisinde kapıya dönüştürülmüştür. Değirmen binasının cephelerinde, tuğla ve moloz taş almasıık duvar örgüsü görülmektedir. Üst katlara çıkıldıkça duvarlar tuğla ile örülmüştür. (Resim 2. 30-31.)Depo kısmı ise tek katlı ve tek mekanı olan bir yapıdır. Dikdörtgen bir plana sahip olan yapı 8.95x15.54 boyutlarındadır.¹⁴⁵

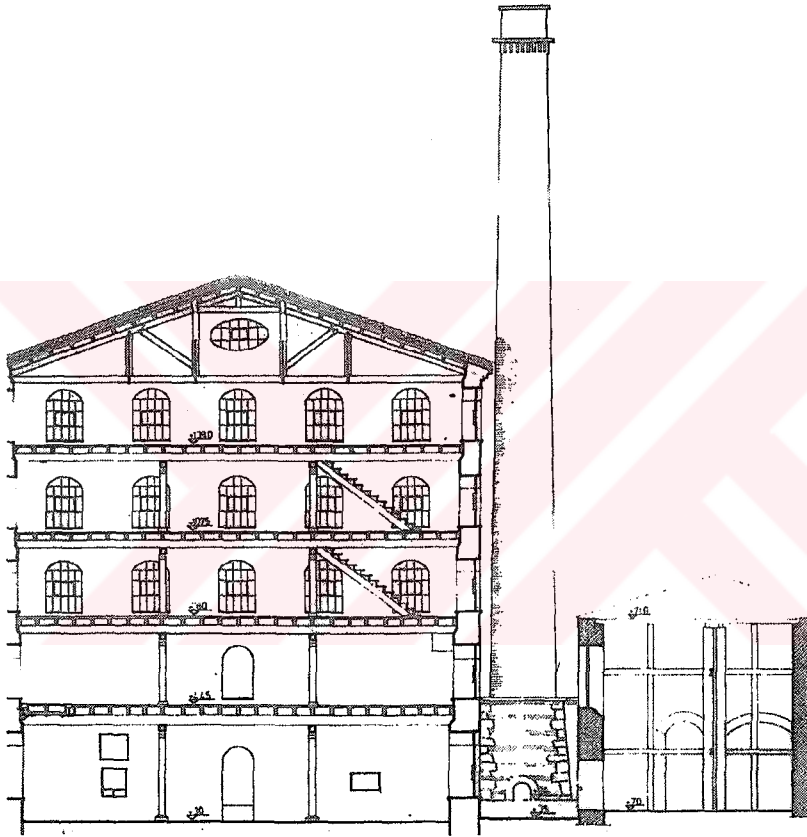

Resim 2. 29. Paşalimanı Değirmeni Planı

¹⁴⁴ İstanbul Ansiklopedisi, "Paşalimanı Değirmeni",

¹⁴⁵ Asuman Divan, (1984), y. a. g. e. , s. 6.

Paşalimanı Değirmeni'nde, diğer değirmenler gibi, Alman usulü öğütme yaptığı ve İngiliz yapısı makine kullandığı bilinmektedir.¹⁴⁶ Değirmen, 1910 yılında tamir edilmiş ve kapasitesini arttırmak için genişletilmiştir. 1913-1915 sanayi sayımına göre, bu tamir sonucunda kapasitesini % 50 oranında arttırmıştır. İlk yapıldığı zaman Evkaf Nezareti'ne ait olan yapı, 1913 yılında kiraya verilmiştir. Yapı, 1920 yılından itibaren ise İttihat Değirmencilik Anonim Şirketi'ne aittir ve 1940 yılından beride çalıştırılmamaktadır. (Resim 2. 32-33)¹⁴⁷

Resim 2.30 Paşalimanı Değirmeni Kesiti

“1941 yılında İbrahim Hakkı Konyalı'nın yaptığı araştırmada, 24 değirmen taşı olduğu tespit edilmiştir. Bugün ise birinci kat döşemesinde 5 tane taş ve halen mevcut olmayan bir taşın döşemede izi görülmektedir. Bu tespitler sonucu taşlı değirmen olduğu ve buharla çalıştığı anlaşılmıştır.”¹⁴⁸

“Yapılan araştırmalarda, İstanbul içinde başka taşlı değirmene rastlanmadığından, yapıdaki mekansal kullanım dağılımı hakkında kesin bilgi elde edilememiştir. Diğer yapılardan ve değirmen sahiplerinden öğrenildiği kadarıyla değirmende, en alt kat

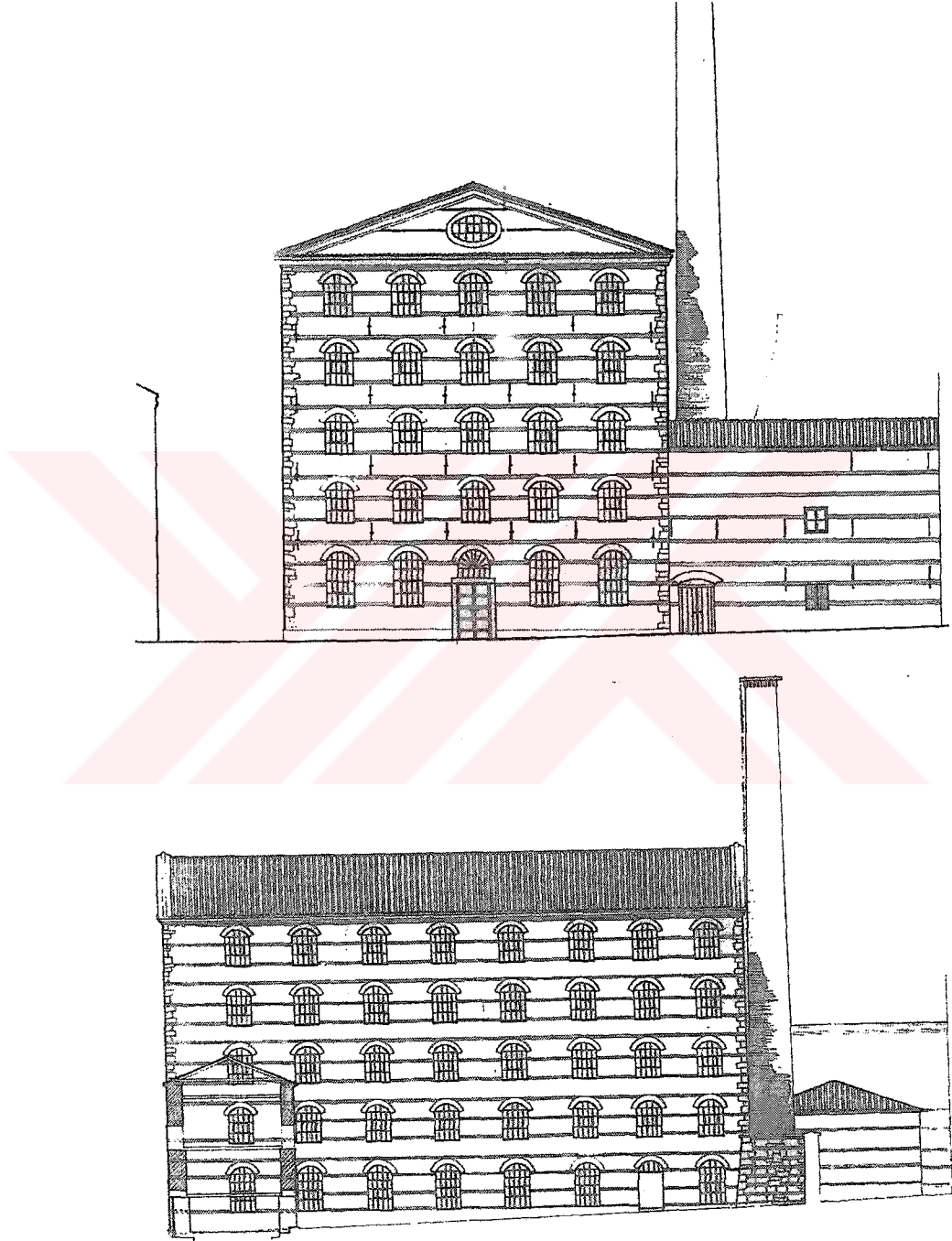
¹⁴⁶ Afife Batur, “İstanbul'da 19.y.y. Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar”I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi. 14-18 Eylül 1981,s. 335

¹⁴⁷ Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii, A. Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara, 1971, s. 37.

¹⁴⁸ Asuman Divan, (1984), y. a. g. e., s. 6.

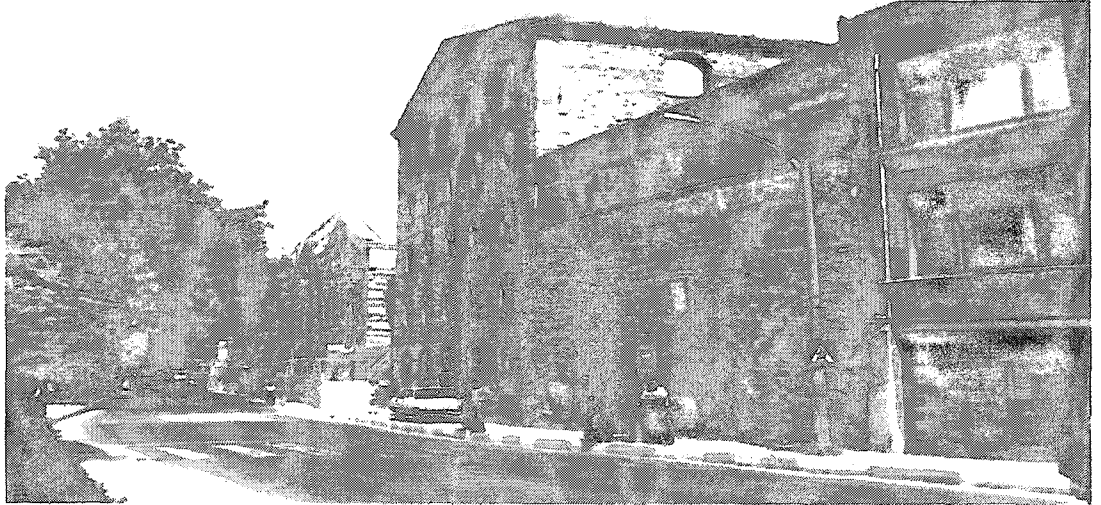
transmisyon katı, bunun üstünde de öğütme katı bulunmaktadır. Bütün değirmenlerde olduğu gibi en üst katta eleme işlemi yapılmaktadır. Yıkama, ayıklama ve kurutma işlemleri de diğer katlardaki makine düzenine bağlı olarak değişmektedir.”¹⁴⁹

Resim 2. 31 Paşalimanı Değirmeni Görünüşleri

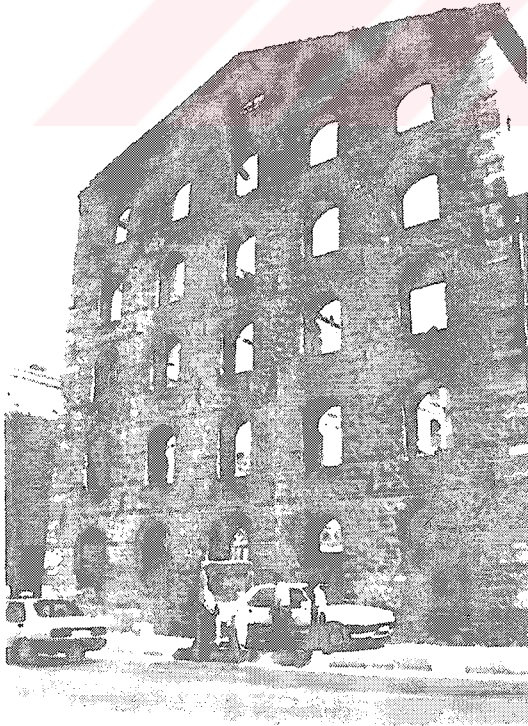
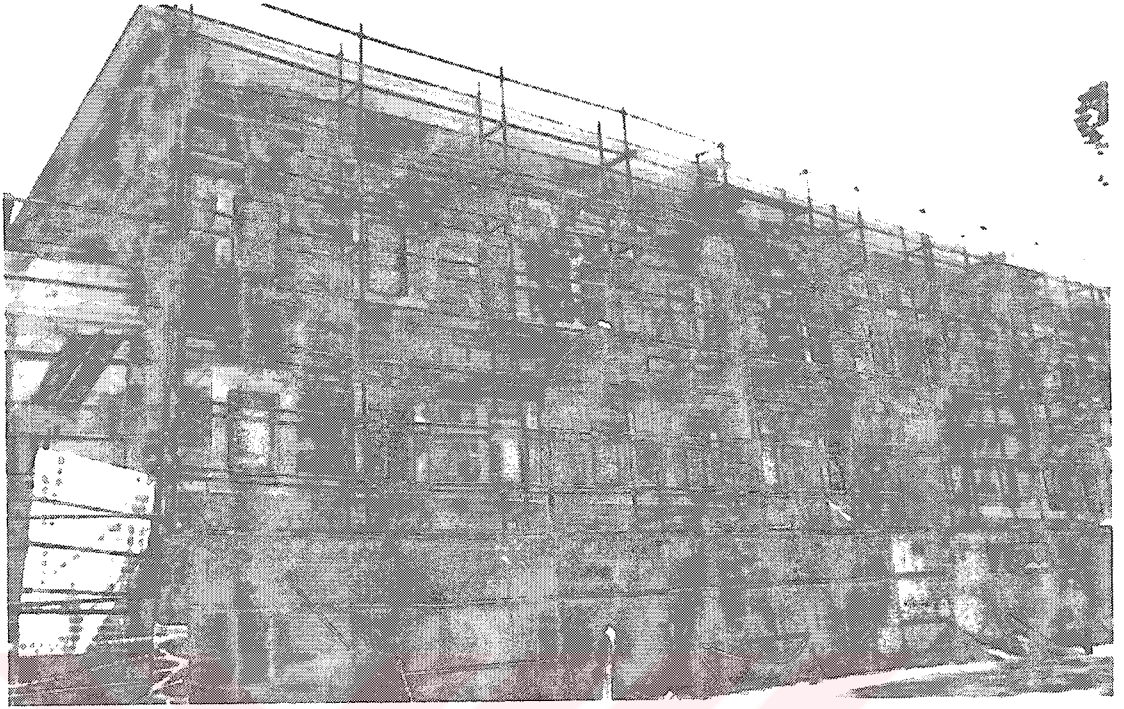
¹⁴⁹ Asuman Divan, (1984), y. a. g. e. , s. 6.

Resim 2. 32 Paşalimanı Değirmeni'nin Günümüzdeki Durumu

Resim 2. 33Paşalimanı Değirmeni'nin Günümüzdeki Durumu

6. UNKAPANI ASKERİ TAHİNİYE FABRİKASI (FABRİKA-İ HÜMAYUN)

Askeri Tahiniye¹⁵⁰ Fabrikası'nın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, 1913-1915 sanayi sayımının düzenlenmesi sırasında en az elli yıllık olduğu ve Harbiye Nezareti'ne ait olduğu belirtilmiştir.

1838 yılında, II. Mahmud tarafından yeni teknikleri öğrenmek ve yabancı uzmanları, mühendisleri ülkeye davet etmek için İngiltere'ye gönderilen heyetin girişimleri sonucunda, önde gelen bir mühendis olan Sir William Fairbairn¹⁵¹, İstanbul'a davet edilmiştir. İskoçyalı mühendis, Osmanlı Devleti'nde bulunan limanlar, doklar ve sanayinin modernizasyonu konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere 1839 yılında İstanbul'a gelmiş, ancak padişahla görüşmeden II. Mahmud vefat etmiştir. İstanbul'da 4-5 hafta kalan Fairbairn büyük sanayi kuruluşlarının hemen

Resim 2. 34. Askeri Tahiniye Fabrikası, Fairbairn

hemen hepsini gezmiş ve bunların modernleştirilmesi için teklifler almıştır. Tüm bunların sonucunda Fairbairn'e ordu için bir buharlı değirmen siparişi verilmiştir. Bu değirmenin makinelerinin konacağı yapı 1840 yılında Fairbairn'in Londra yakınındaki Willwall'daki fabrikasında

prefabrik olarak demirden yapılmış ve kurularak bir süre teşhir edilmiştir. (Resim 2. 34.) Daha sonra sökülerek 1841 yılında gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir. Dönemin gazete ve dergilerinde yankı uyandıran bu olağanüstü strüktürün Avrupa'da ve daha sonra Amerikan Dökme Demir dönemi yapılarında etkileri olmuştur.¹⁵²

¹⁵⁰ Öğütülmüş tahıl veya un anlamına gelir.

¹⁵¹ (1789-1874) İskoçyalı Mühendis, dokuma sanayiinde sayısız mekanik buluşları olan Fairbairn, ilk demir gemileri de inşa etmiştir. Robert Stephenson ile birlikte borudan köprü modeli hazırlamıştır. En önemli yapıtı Menai Köprüsü'dür

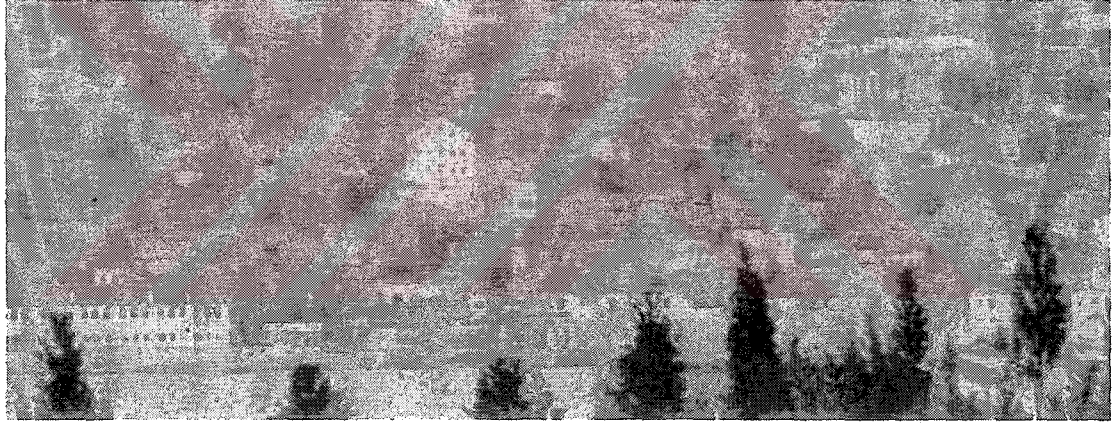
¹⁵² Emre Dölen, "Askeri Tahiniye Fabrikası", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. I. , İstanbul 1994, s. 353-354.

Yapı, 27x50 feet (8,10x15,50 m) boyutlarında ve üç katlı bir demir yapıydı. Bu yapıda düşey yükler demir bir strüktürle taşınmıştı. Çerçeve tümüyle dökme demirden yapılmıştı. Alt katlardaki spandreller¹⁵³ de dökme demirden, üst kattaki spandreller ise dövme demirden yapılmıştı. Çatı da demir levhalarla kaplanmıştı. Katları ve çatıyı, dökme demirden kolon ve kirişler taşıyordu. Binanın yalnızca temelleri ve içindeki makineleri taşıyan alçak bir duvar kagir olarak inşa edilmiştir. Binanın tümüyle demirden yapılmış olması o dönemde buharlı değirmenlerde sık karşılaşılan yangınları önlemek içindir.¹⁵⁴

7. HASKÖY DEĞİRMENİ

Hasköy Değirmeni için, 19 Mart 1851 yılında inşaat izni alınmış ancak değirmen 1866 yılında kurulabilmiştir. Bu değirmen de özel mülkiyet tarafından kurulmuş ve

Resim 2. 35. Hasköy Değirmeni'nin Görünüşü

daha sonra kiraya verilmiştir. 1959 yılında çıkan bir yangın sonucunda değirmen yanmış ve yerine betonarme bir bina yapılmıştır. (Resim 2.35.) Hasköy Değirmeni'de 19.y.y. da yapılan diğer değirmen binaları gibi 5 katlı, beşik çatılı üçgen alınlıklı bir cepheye sahiptir.¹⁵⁵

¹⁵³Üçgen şeklin kemer üst dolgusu.

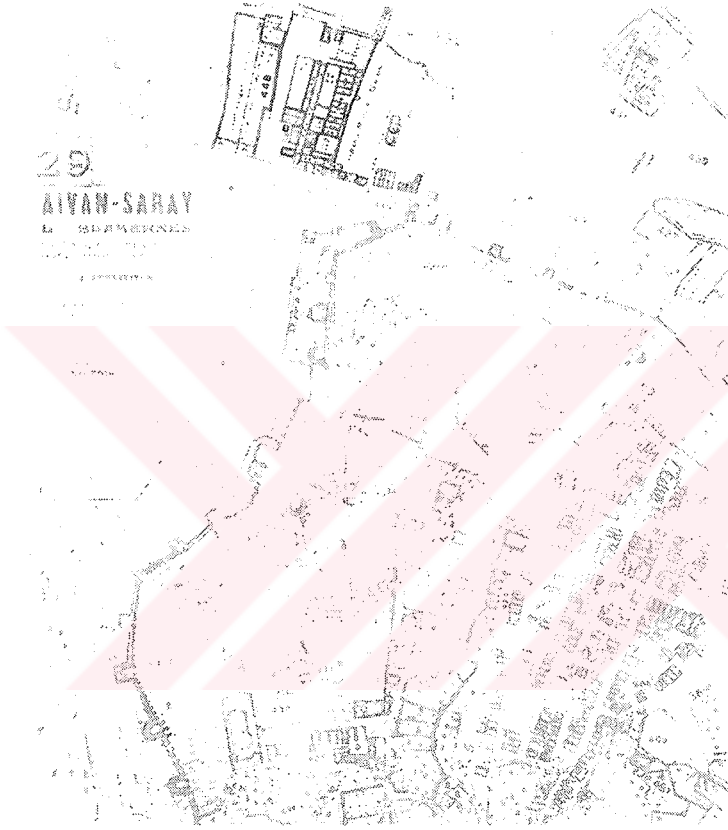
¹⁵⁴Afife Batur, "İstanbul'da 19.y.y. Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar" I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi. 14-18 Eylül 1981, s. 332.

¹⁵⁵Asuman Divan, (1984), y. a. g. e. , s. 34.

8. AYVANSARAY DEĞİRMENİ

1913-1915 sanayi sayımına göre, Ayvansaray'da kurulan bu değirmenin adı "İttihat Değirmencilik Anonim Şirket-i Osmaniyesi" olarak geçmektedir. Bu değirmen 1910 yılında özel mülkiyet tarafından kurulmuş ve yine aynı kişiler tarafından işletilmiştir. 1929 tarihli J. Pervititch haritasında, Ayvansaray Değirmeni "Grand Moulin Union" olarak adlandırılmıştır. (Resim 2. 36.)

Ayvansaray Değirmeni'nin, bu dönemdeki diğer değirmenlere göre, oldukça büyük bir tesise sahip olduğu bilinmektedir. Değirmen kompleksi, değirmen binası ve depo kısımlarından oluşmaktaydı. Dikdörtgen bir plana sahip olan değirmenin, depo kısımları tek katlı ve tek mekanlı olduğu bilinmektedir.¹⁵⁶

Resim 2. 36. 1929 Tarihli J. Pervititch Haritasında

Ayvansaray Değirmeni

1929 tarihli J . Pervititch haritasında değirmenin planı okunabilmektedir. Bu haritada da değirmen kompleksinde, değirmen binasının, 5 katlı ve beşik çatılı olduğu görülmektedir. Ayrıca, tek katlı, metal çatılı hangar yapılarının olduğu, değirmen binasının yanında bir çok silo binasının da olduğu görülmektedir. Konum olarak, Ayvansaray Değirmeni'de bu dönemdeki diğer değirmenler gibi deniz kenarına kurulmuştur. Haliç kıyısında ve Ayvansaray İskelesi yakınında bir arsada kurulmuş

¹⁵⁶ Asuman Divan, (1984), y. a. g. e. , s. 34

olan bu değirmene hububat alış verişi deniz yoluyla yapılmıştır. Ayrıca, değirmen kompleksinin kendine ait bir iskelesinin olduğu da planında görülmektedir. Değirmen kompleksinde, dikkati çeken bir diğer hususta, Unkapanı Değirmeni'nde de kullanılmış olan dekovil aksının burada da kullanılmış olmasıdır. Bu yol, değirmenin kara giriş kapısından, deniz giriş kapısına kadar devam eden bir yoldur ve üstü saçakla örtülmüştür. Ayrıca, sokağa bakan mağazaları da bulunan değirmenin tek bacası bulunmaktadır. (Resim 2.37.) Tek ve ikişer katlı depo binaları bulunan değirmenin, yatakhane kısımlarının da bulunduğu tahmin edilmektedir.

Resim 2. 37. Ayvansaray Değirmeni' nin Haliç' ten Görünüşü“

Ayvansaray'daki değirmen, sahiplerinden alınan bilgiye göre 1983 Eylül ayında yanmıştır ve halen yalnızca depo kısımları bulunmaktadır.”¹⁵⁷

Günümüzde, Ayvansaray Değirmeni ile ilgili hiç bir iz kalmamıştır. 1984 yılında İstanbul Belediyesi, Haliç'te ana cadde ile deniz arasındaki bütün imalathaneleri istimlak etmiş ve yerlerine parklar yaptırmıştır. Bu istimlak çalışmasıyla, Ayvansaray Değirmeni'nden geriye kalan kısımlarda yok olmuştur.

¹⁵⁷ Asuman Divan, (1984), y. a. g. e. , s. 34

9. HASIRCILAR DEĞİRMENİ

1913-1915 sanayi sayımına göre bu değirmenin bir diğer adı “Selamet Değirmeni”dir. Bu değirmen 1914 yılında Hasircılar’da inşa edilmiş ancak 1915 yılında çalışmaya başlamıştır. Özel mülkiyet tarafından kurulan değirmen, yine sahipleri tarafından işletilmiştir.¹⁵⁸

10. BEŞİKTAŞ DEĞİRMENİ :

1913- 1915 sanayi sayımında bu değirmen diğer değirmenlerden farklı olarak, tali müesseseler arasında gösterilmektedir. Beşiktaş’ta kurulmuş olan bu değirmen, “Beşiktaş Matbaa, Mukavva, Doğrama ve Dakik Fabrikası”nın bir yan kuruluşudur. İstatistiğe göre bu değirmen, 1864 yılında inşa edilmiş olan Matbaa, Mukavva ve Doğrama Fabrikası’nın bir kısmını teşkil etmekte ve listede tali müesseseler arasında gösterilmektedir. Beşiktaş’ta kurulan bu değirmen 1915 yılında çalışmaya başlamıştır.¹⁵⁹

11. PENDİK DEĞİRMENİ

1913-1915 sanayi sayımına göre bu değirmenin bir diğer adı “Tiryandafilopulos Yorgi Değirmeni”dir. Değirmenin yapım yılı, yeri ve planı hakkında bilgi bulunamamıştır. Ancak sanayi sayımına göre, değirmen özel mülkiyet tarafından kurulmuş ve yine aynı kişiler tarafından işletilmiştir.¹⁶⁰

12. KEMERALTI DEĞİRMENİ

1913-1915 sanayi sayımına göre, Karaköy Kemeraltı’nda kurulmuş olan bu değirmenin bir diğer adı, “Frangopulo Dimitri Değirmeni”dir. Ancak bu değirmenin de kuruluş tarihi, yeri ve planı hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Sanayi istatistiğine göre, özel mülkiyet tarafından kurulmuş ve yine aynı kişiler tarafından işletilmiştir.¹⁶¹

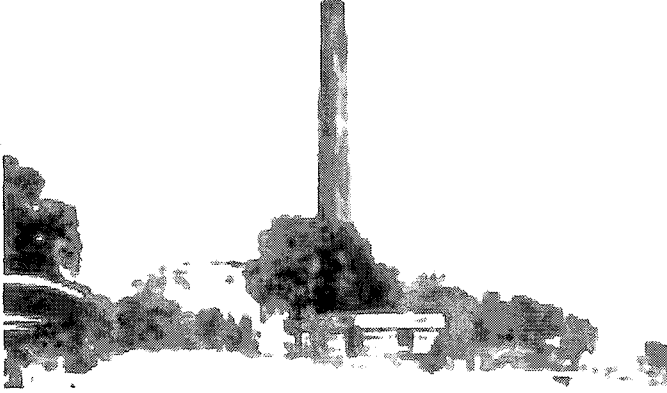
¹⁵⁸ Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 34.

¹⁵⁹ Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 34.

¹⁶⁰ Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 33.

¹⁶¹ Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 34.

13. KADIKÖY DEĞİRMENİ

Resim 2. 38. Kadıköy Değirmeni Görünüşü

1913-1915 sanayi sayımına göre Kadıköy Değirmeni, bu tarihlerde çalışmaktadır. Ancak, istatistikte değirmenin kuruluş tarihi ve açıklama olarak yeri ve plan şeması hakkında bir bilgi bulunamamıştır. (Resim 2. 38.)

Sadece, özel mülkiyet tarafından kurulduğu ve daha sonraki yıllarda Askeri İdare tarafından el konulduğu bildirilmiştir.¹⁶²

14. DARICA DEĞİRMENİ

1913-1915 sanayi sayımında bu değirmen, “Hacı Vasılı Şurekası” olarak görülmektedir. Darıca’da kurulan bu değirmen, özel mülkiyet tarafından kurulmuş ve yine bu kişiler tarafından işletilmiştir. Darıca’da uzun süreden beri yaşayan insanlardan alınan bilgilere göre Askeri alan içerisinde bir değirmen bulunmaktadır. Ancak bu değirmen hakkında daha fazla bilgi bulunamamıştır.¹⁶³

¹⁶²Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 34.

¹⁶³Gündüz Ökçün, (1971), y. a. g. e. , s 34.

3. BÖLÜM

UNKAPANI DEĞİRMENİ

3. BÖLÜM

3. 1. UNKAPANI BÖLGESİNİN ÖZELLİKLERİ

Unkapanı adıyla anılan semt Eminönü ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. İdari açıdan Eminönü ilçesine bağlı, Yavuz Sinan ve Hacı Kadın mahalleleri ile Fatih İlçesi'ne bağlı, Haraççı Kara Mehmet ve Kasap Demirhun mahallelerinin bazı bölümleri üzerine yayılır. Atatürk Köprüsü'nün Aksaray'a doğru devamı olan Atatürk Bulvarı, semti ortasından böler ve Eminönü İlçesi ile Fatih İlçesi'ni birbirinden ayırır.

Bu bölgeye Bizans Döneminde Armatiu denildiği, Geç Bizans Döneminde ise Platea veya Plateia olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Platea, düzlük anlamına gelmektedir. Unkapanı semtine bu isim, Haliç'in bu kesiminde en geniş düz alanın buralarda bulunmasından dolayı verilmiştir.¹⁶⁴

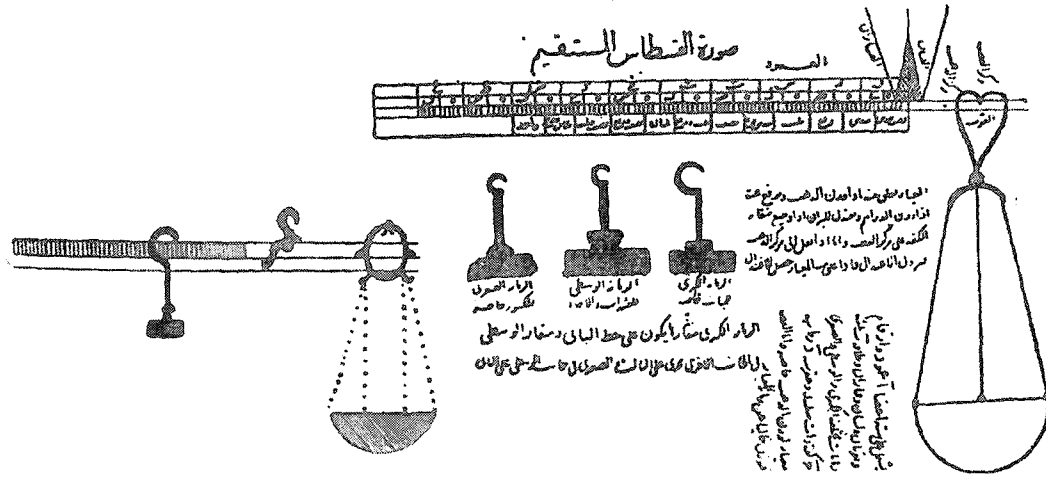
Unkapanı'nda Haliç boyunca uzanan surların kapılarından biri olan Platea Kapısı'nın (Porta Platea) Osmanlı Dönemi'ndeki Unkapanı Kapısı'na denk geldiği sanılmaktadır. Buondelmonti'ye göre bu kapı Messa Kapısı'dır. İstanbul'un eski planlarında Porta de la Farina (Un Kapısı) olarak da geçer. Venediklilerle II. Andronikos Paleologos arasındaki 1324 tarihli bir yazışmadan burada Rabia adı verilen bir buğday pazarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Fetihden hemen sonra II. Mehmed (Fatih) Un Kapanı'nda kapan işlerini düzenlemesini istemiş ve burasını o yıllarda yine, canlı ve önemli bir ticaret ve zanaat merkezi haline getirmiştir.¹⁶⁵

Unkapanı'na ilk dönemlerde Dakik (Un) Kapanı da denilmekteydi. Unkapanı, bütün tarihi boyunca ambarların, değirmenlerin bulunduğu, buğday ve un ticaretinin yapıldığı bir yöreydi. Aynı zamanda da bir geçit ve yol kavşağıydı. 17.y.y. İstanbul'unu anlatan Kömürcüyan ve Robert Mantran, o yıllarda İstanbul'da yüzün üzerinde fırın bulunduğunu belirtmişlerdir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ "Unkapanı", İstanbul Ansiklopedisi, C. VI. , İstanbul 1994, 325.

¹⁶⁵ "Unkapanı", İstanbul Ansiklopedisi, C. VI. , İstanbul 1994, 325.

¹⁶⁶ "Unkapanı", İstanbul Ansiklopedisi, C. VI. , İstanbul 1994, 325.

Resim 3. 1. "Kapan" Denilen Tartı Aleti

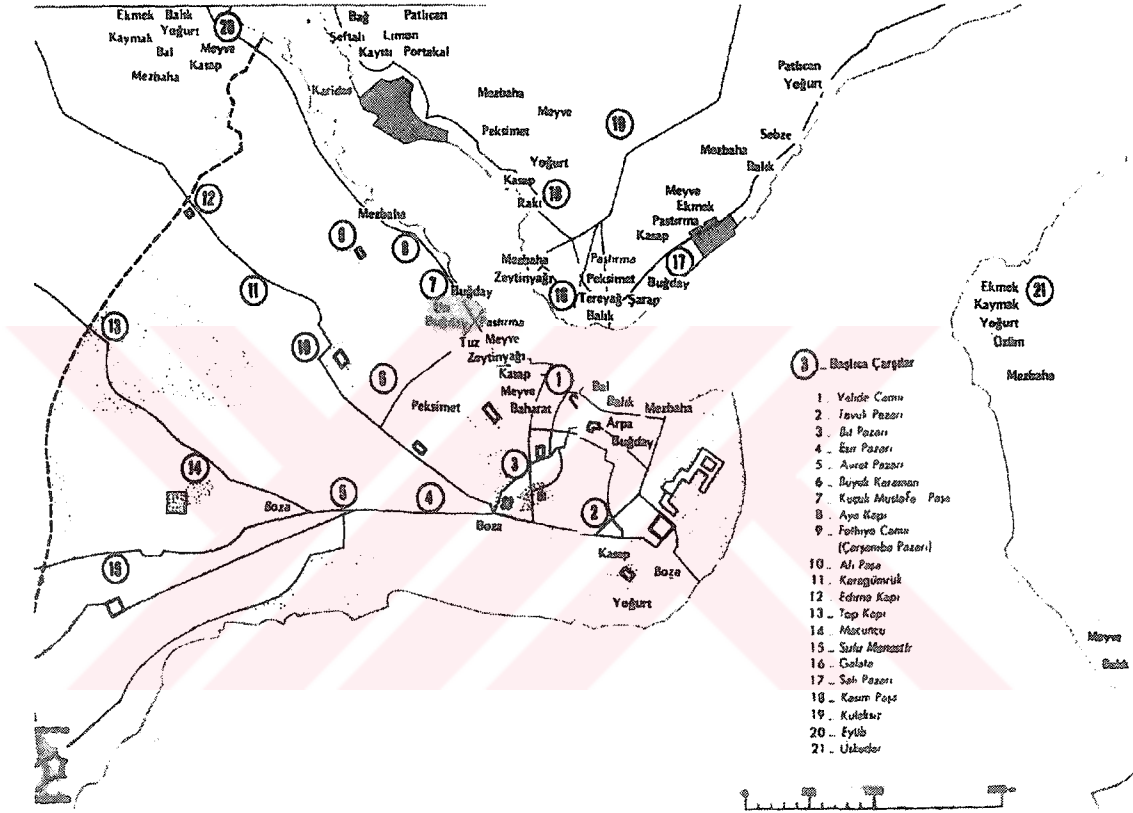
Unkapanı semti adını "un"dan almıştır. Kapan da, Osmanlılar döneminde kullanılan bir çeşit tartı aletidir. (Resim 3. 1.) Ayrıca kapan, toptan satış yapılan yer anlamına da gelmektedir. Semte, "Unkapanı" denilmesinin sebebi ise, İstanbul'a tahıl getiren gemilerin yüklerini Unkapanı'na boşaltmasıdır. İstanbul'a gelen zahire, yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin ölçümünün ekspertizinin, fiyatlandırması ve dağıtım işlemlerinin yapıldığı kapanların en önemlilerinden biri olan Un Kapanı'nın burada bulunması, giderek semtin de aynı adla anılmasına neden olmuştur. Yükü, Kapan naibi teslim alır ve uncu, ekmekçi esnafına (habbezan) dağıtım buradan yapılırdı. İstanbul kadısının yardımcılarında olan Unkapanı naibi bütün gün Unkapanı'nda bulunarak gerekli teftişi yapar, fiyatları kontrol eder, iskeleye gelen buğdayın kayıtlarını tutar ve buğdayın fırıncılar arasında dağıtımını sağlardı. Gelen buğdayın miktarı, fiyatı ve kimlere ne kadar dağıtılacağı bir deftere kaydedilirdi. Bazı zamanlar, Marmara'dan gelen gemilerin yüklerini doğrudan Gökusu'daki değirmenlere boşalttığı ve buğdayın burada öğütülüp Unkapanı'na gönderildiği ve esnafa dağıtımın un olarak yapıldığı da olurdu.¹⁶⁷

Ancak, 19.y.y. da, Unkapanı'ndaki iskelelere daha çok Karadeniz'in uzak kıyılarından gelen büyüklü, küçüklü yelkenli gemiler yanaşır ve gemilerden taşınan un çuvalları buradaki ambarlara taşınırdı. Unkapanı'nda her sokakta buğday ambarları ve değirmenler bulunmaktaydı.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Olivier, Türkiye Seyahatnamesi, çev. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977, s. 130.

¹⁶⁸ Eser Tutel, Halic, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 99-102.

Eser Tutel, "Haliç" adlı kitabında Unkapanı semtinden şu şekilde söz etmektedir..."Unkapanı, adı üstünde, eskiden şehrin un ihtiyacının karşılandığı yer, koca imparatorluk payitahtının un hali!...Ekmek demek, un demek. Buğdayın gelmemesi ise düpedüz kıtlık demek, açlık demek! İşte, Unkapanı'ndaki dükkanların, depoların şehrin karnının doymasında böylesine önemi var...Daha 14.y.y. da bile, Bizans döneminde de bu kıyıda "Rabia" denen bir buğday pazarı varmış!.."¹⁶⁹

Resim 3. 2. Gıda Pazarı ve Ticaret Yerleri

Unkapanı her zaman ticaret ve ulaşım bölgesi olarak kalmıştır. (Resim 3.2.) Ancak bugünkü Atatürk Bulvarı'nın batısında, Abdülezel Paşa Caddesi'nin güneyinde, Haydar ve Zeyrek'e doğru ahşap ev ve konakların bulunduğu bir yerleşme bölgesi ile bulvarın doğusunda Yavuz Sinan Mahallesi tarafında bir başka konut bölgesi bulunmaktadır. Halen yer yer eski ve harap ahşap evlerin görüldüğü bu kesimlerde giderek ticarethaneler, işyerleri ve atölyeler artmıştır.

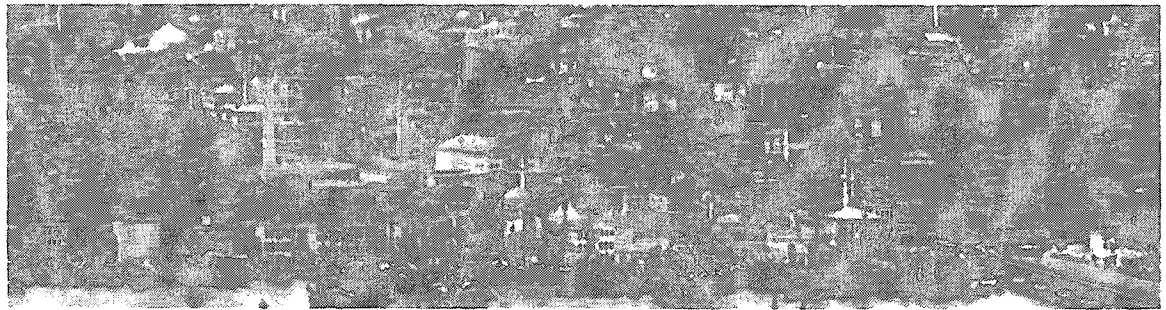
¹⁶⁹Eser Tutel, Haliç, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 99-102.

Haliç'in iki yakasını birbirine bağlayan ilk köprü 1836 yılında, Unkapanı–Azapkapı arasında kurulmuştur. Tarihi kaynaklar, ilk köprünün sallar üzerinde olduğunu belirtmektedirler. Tersane'de yapılan ahşap strüktürlü bu köprü 3 Eylül 1836'da ulaşım açılmış ve geçiş ücretinin alınmaması nedeniyle bu köprüye “Hayratiye” adı verilmiştir Eylül 1872 yılında Fransızlara yaptırılan ilk demir köprü 1912 yılına dek Galata–Eminönü arasında hizmet vermiştir. 1912–1936 yılları arasında ise Unkapanı–Azapkapı aksına taşınarak Atatürk köprüsünün yapımına kadar burada hizmet vermiştir. Günümüzde Atatürk Köprüsü adını taşıyan ve 1940 yılından bugüne kadar hizmet veren köprü Alman firmalar grubu tarafından yapılmıştır.¹⁷⁰

Unkapanı semtinin görünümü, 1964 yılından sonra bugünkü Unkapanı geçidinin yapılması ile tamamen değişmiştir. (Resim 3. 3.) Burada yıkımlar yapılarak, alt ve üst geçitlerle bir yol kavşağı oluşturulmuş, semtin ulaşım ve geçit işlevi, ticari işlevinin önüne geçmiştir. Semt konut bölgesi olmaktan çıkmıştır. Abdülezel Paşa Caddesi'nin başındaki keresteciler buradan taşınmıştır.

Günümüzde Unkapanı'nın “un”la tek ilgisi, adındaki un'dan ibaret kalmıştır. 1987 yılında Unkapanı Köprüsü'nün trafiğini dağıtan kavşağın yapılmasıyla, Gıda Maddeleri Toptancıları Çarşısı da buradan kalkmış ve Rami'ye taşınmıştır. Geçmişin ticaret bölgesi ve limanı olan Unkapanı semti günümüzde ağırlıklı olarak bir trafik kavşağı ve yol ayırım noktası olmuştur. Daha düne kadar büyük un ambarlarının, çeşitli zahire depolarının yayıldığı kıyı, günümüzde geniş bir park halinde uzanmaktadır.¹⁷¹

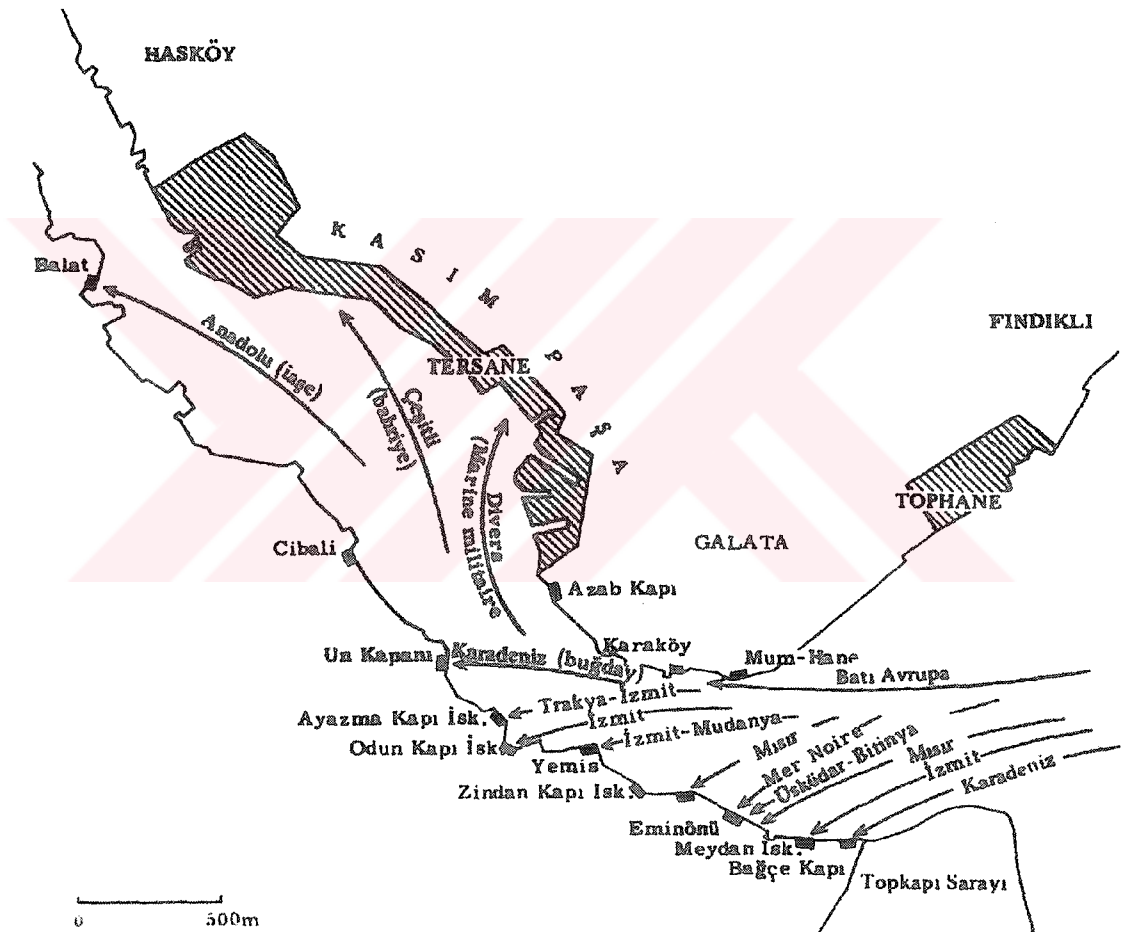
Resim 3. 3. Unkapanı Bölgesi'nin Haliç'ten Görünüşü

¹⁷⁰Yegan Kahya-Gülsün Tanyeli, “Unkapanı Köprüleri”, İstanbul Ansiklopedisi, C. VI. , İstanbul 1994, 326.

¹⁷¹Eser Tutel, Haliç, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 99-102.

3. 2. UNKAPANI DEĞİRMENİ'NİN TARİHÇESİ

İstanbul'a gelen zahire, yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin ölçümünün, fiyatlandırması ve dağıtım işlemlerinin yapıldığı kapanların en önemlilerinden biri olan Un Kapanı'nın burada bulunması, giderek semtin de aynı adla anılmasına neden olmuştur. Ayrıca tüm bu sebeplerden dolayı Unkapanı semti şehrin en önemli ticaret merkezlerinden biri de olmuştur.

Resim 3. 4. İstanbul İskeleleri (Haliç)

Bizans döneminden beri Unkapanı bölgesi buğday ticaretinin yapıldığı yer olarak gelişmiştir. (Resim 3. 4.) Bundan dolayı, burada birçok irili ufaklı değirmen ve fırın kurulmuştur. 1840'lı yıllara kadar İstanbul'da çoğunlukla, atlı değirmenler, rüzgar ve su ile çalışan değirmenler kullanılmıştır. Unkapanı bölgesinde de, rüzgarla çalışan değirmenler haricinde atla ve suyla çalışan birçok değirmen bulunmaktaydı. Evliya

Çelebi de, seyahatnamesinde, Unkapanı bölgesinde suyla çalışan bir değirmenin varlığından söz eder.¹⁷²

Ancak 19.y.y. da atlı değirmenler ve diğer güç kaynakları ile çalışan değirmenler, yerlerini buharla veya elektrikle çalışan, içinde birçok makinenin bulunduğu, büyük tesislere bırakmıştır. Bu büyük tesislerden biri de, Unkapanı'nda kurulmuş olan "Unkapanı Değirmeni"dir. (Resim 3. 5.)

Resim 3. 5. Unkapanı Değirmeni'nin Haliç'ten Görünüşü

Müller-Wiener, İstanbul'da buhar enerjisiyle çalışan 6 değirmen olduğundan ve bu değirmenlerin; Paşalimanı'nda, Kasımpaşa'da, Göksu'da, Ayvansaray'da ve ikisinin de Unkapanı'nda bulunduğu ve Unkapanı'ndaki değirmenler haricindeki değirmenlerin yeri ve mimari şekli hakkında bilgi bulunmadığından bahseder...¹⁷³ "Unkapanı'ndaki değirmenler, dört-beş katlı biçimleriyle bunlar eski İngiliz değirmenlerine benzerler ve herhalde onların tesiri altında meydana gelmişlerdi. Bunlarda, içinde öğütme tertibatı bulunan bina bölümleri ve silolar bazen yan yana, bazen de az veya çok aralıklarla paralel duruyorlardı. Kazan ve enerji tertibatı ayrı duran alçak binalarda yerleştirilmiş bulunuyordu..."¹⁷⁴

¹⁷²Sakaoğlu, Necdet, "Değirmen", Dünden Bugüne İstanbul Ans. , C. II. , İstanbul 1994,s. 18-19

¹⁷³Müller-Wiener, "15-19. yüzyılları arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar",Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, İ. Ü. , İstanbul 1998.

¹⁷⁴Müller-Wiener(1998), y. a. g. e.

Unkapanı Değirmeni'nin, 1870 yılında yapım izni çıkmıştır. Bu dönemde yapılmış diğer un fabrikalarına göre oldukça büyük bir değirmen kompleksidir. (Resim3.7.) Değirmende kullanılan makineler İngiltere'den getirilmiştir. İlk dönemde özel kişiler tarafından kurulduğu ancak daha sonra devlet tarafından el konulduğu bilinmektedir.

Birçok haritada Unkapanı Değirmeni'nin devlete ait olduğu görülmektedir. 1912 tarihli şehir haritasında Unkapanı Değirmeni planı ayrıntılı ve ölçülü olarak gösterilmiş ve değirmen "Beylik Değirmeni" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca yine 1900'lü yılların başında Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından çizilen haritada da

Resim 3. 6. 1930 Tarihli Pervititch Haritasında Unkapanı Değirmeni "Beylik Değirmeni" olarak gösterilmiştir. (Resim 3. 8. -11) 1930 tarihli J. Pervititch haritalarında da Unkapanı Değirmeni görülmektedir. (Resim3.6.) Bu haritada da, değirmen "Beldiye Değirmeni" olarak adlandırılmıştır.

1913–1915 Sanayi İstatistiklerinde, Unkapanı Değirmeni yer almamıştır. Unkapanı'nda, Askeri Tahiniye Fabrikası adı altında başka bir değirmenden bahsedilmiştir. Bu değirmen Unkapanı Değirmeni'nden farklı bir değirmendir. Bu iki yapının ne planları, ne de görünüşleri birbirine benzemektedir. Askeri Tahiniye Fabrikası daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi W. Fairbairn tarafından yapılan ve tamamen sökülüp takılabilen, hazır prekast elemanlardan oluşan bir

yapıdır. Unkapanı Değirmeni ise tuğladan yapılmış ve volta döşemeye sahip olan kagir bir binadır. İki değirmenin de o yıllarda çekilen fotoğraflarına bakıldığında yapıların hem boyut hem de görünüş olarak ayrı yapılar oldukları görülmektedir.

Resim 3. 7. 1900'lerin Başlangıcında Unkapanı Değirmeni

1913-1915 Sanayi İstatistiklerinde bu kadar büyük bir kompleks olduğu görülen Unkapanı Değirmeni'nin istatistikte değerlendirmeye alınmaması ve değirmenden hiç bahsedilmemesinin nedeni anlaşılamamıştır. Unkapanı'nda çok uzun yıllardan beri yaşamakta olan kişilerden ve Y. Mimar Hüsrev Tayla'dan öğrenildiğine göre, Unkapanı Değirmeni'ne buğday girmekte ve ekmek olarak çıkmaktadır.

Unkapanı Değirmeni'nin cepheleri, 19. y. y. sonlarında çekilen İstanbul silüeti fotoğraflarında açıkça görülmektedir. Ayrıca 1940'lı yıllarda Unkapanı'ndaki Atatürk Köprüsü yapılırken çekilen fotoğraflarda da değirmen binası görülmektedir. (Resim 3.9.)

1970'li yıllarda Y. Mimar Hüsrev Tayla tarafından çekilen fotoğraflarda ise Unkapanı Değirmeni'nin yıkılmadan önceki son halini görebilmekteyiz. Ancak esas değirmen binası bu tarihten hemen önce İ. M. Ç. Bloklarının yapımı sırasında yıkılmıştır.

Resim 3. 8. 1912 Tarihli Şehir Haritasında Unkapanı Değirmeni

Unkapanı Değirmeni kompleksinde, değirmen binası zemin +4 katlı olarak inşa edilmiştir. Değirmen, 19. y.y. da yapılmış olan diğer değirmenler gibi, 5 katlı, beşik çatılı ve üçgen alınlıklıdır. Bu yapının yanında, 4 katlı ve 2 katlı ek yapılar ve tek katlı büyük bir fırın bulunmaktadır. Unkapanı Değirmeni'nde; değirmen binası, depo binaları, fırın, yatakhane binası ve dükkanlar bir avlu içinde bulunmaktadır. Bu avlu içinde, buğdayları taşımaya yarayan bir dekovil hattı bulunmaktadır. Bu hattın üzeri bir saçakla kapatılmıştır. Ayrıca değirmen kompleksi içinde bir de sarnıç bulunmaktadır.

Değirmen kompleksinin 4 tane giriş kapısı bulunmaktadır. Unkapanı Limanı'na gelen buğday, değirmenin Haliç'e bakan kapısından değirmene girmekte ve içeride

bulunan dekovil aksıyla taşınarak depolara getirilmekteydi. Daha sonra buğdaylar un

Resim 3. 9. Unkapanı Değirmeni Görünüşü

haline getirildiğinde, aynı dekovil hattıyla Yeni Hayat Sokağı'na açılan kapıdan çıkmaktaydı. 4 katlı olan binanın depo binası olduğu ve bu depo binasının değirmen kompleksinin tam ortasında yer aldığı bilinmektedir. Depo binası almaşık tuğla duvarlardan yapılmış ve döşeme olarak demir takviyeli ahşap kirişleme kullanılmıştır. Çatısı beşik çatıdır. Bu depo binasının yanında fırın bulunmaktadır. Fırını üç bölüme ayıran tuğla duvarlar vardır ve çatısı metal olup demir kolonlarla taşınmaktadır. (Resim 3. 9.) Ayrıca, 2 katlı olan depo binaları, tek katlı olan buğday siloları, çalışan işçiler için yapılmış yatakhane binası, idari kısımlar ve Unkapanı Değirmeni Sokağına bakan dükkanlar bulunmaktadır. Yatakhane binası almaşık tuğla duvardan yapılmıştır. Döşemesi ise volta döşeme, çatısı beşik çatıdır. Değirmen kompleksinde bir de çalışan işçiler için bir sinema binası yapılmıştır. Bu sinema binası değirmen kompleksine sonradan eklenmiş ve değirmen yapıldıktan yaklaşık kırk yıl sonra yapılmıştır.¹⁷⁵

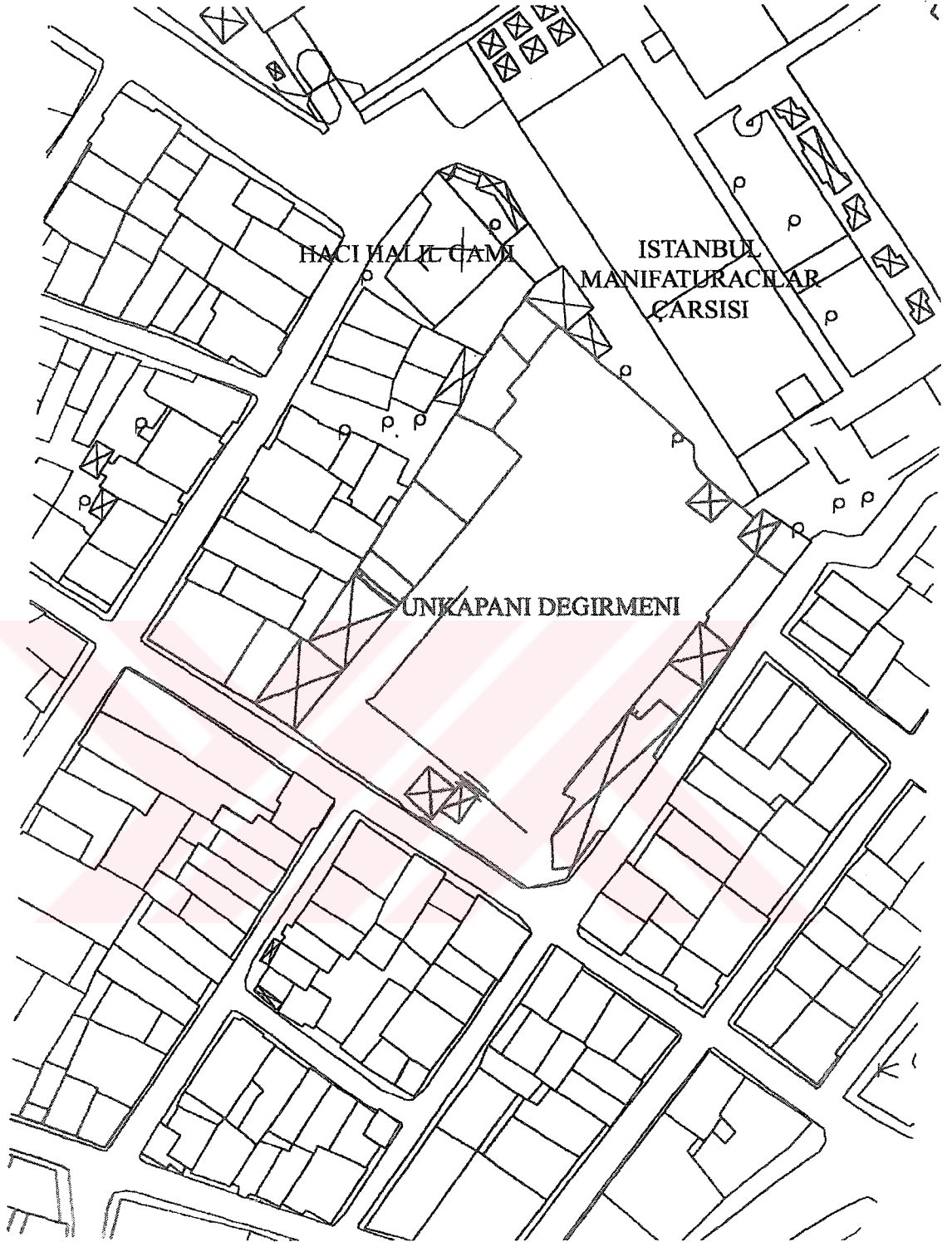

Resim 3. 10. Unkapanı Değirmeni Görünüşü

¹⁷⁵ Bu bilgi Taç Vakfı'nın yapmış olduğu çalışmalardan alınmıştır

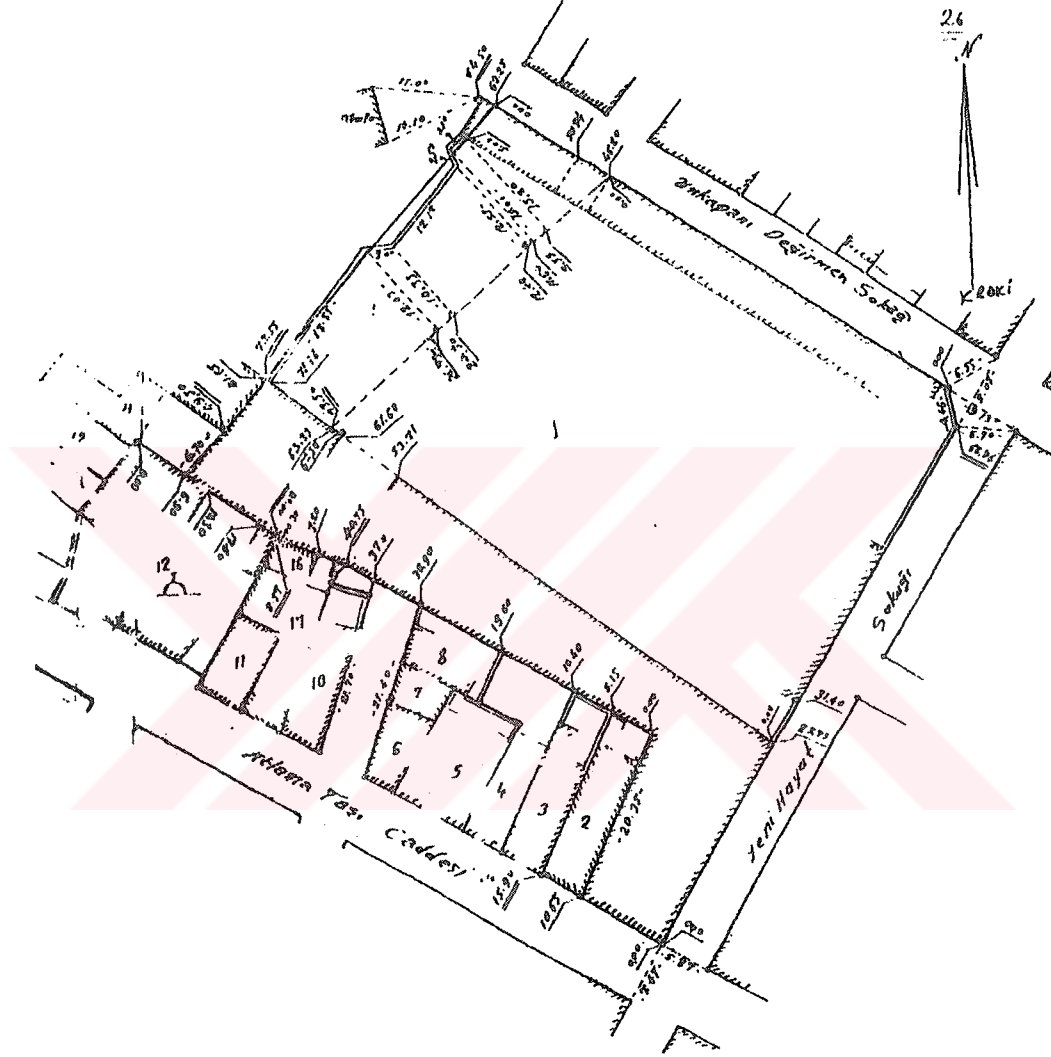

Resim 3. 12. Unkapanı Değirmeni Günümüzdeki Durumu

Günümüzde, Unkapanı Değirmeni kompleksinde bulunan değirmen binasından geriye bir şey kalmamıştır. Unkapanı Borsa, Ticaret ve Kültür Merkezi adı altında yeni bir proje yapmak için Ticaret Borsası tarafından girişimde bulunulmuştur.

İl	İSTANBUL			FATİH		KADASTRO MÜDÜRLÜĞÜ		No	4	X	
İlçe	SARAYBURNU			KADASTRO MÜDÜRLÜĞÜ				Ad	Ad	Ad	Ad
Mah.	YAVUZİSMAİL			APLİKASYON KROKİSİ							
Plot No	No	Alan	Yazılım	Applikasyon		Mühür Alındı					
Plot No	No	No	Tipe / Alan	Tarih	Alan						
121	515	1	4017 m ²	04.07.1992	448	02.07.1992					

	İmaratın yapılış tarihi	Applikasyon yapma		Kontrol Eden		Tasdik Olunan
İmaratın	Yapılış tarihi	Kad. Tak.	Kad. Tak.	Kontrol eden	Kontrol eden	Kadastro Müdürü
Adı Soyadı	Emir Erkink	Rasit Yılmaz		Levent Yılmaz		Edil ÖZBAKIR
Tarih	04.07.1992	07.07.1992		02.07.1992		07.07.1992
İmza	Fatih					

Resim 3. 13. Unkapanı Değirmeni Aplikasyon Krokisi

3.3.UNKAPANI DEĞİRMENİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE BOZULMA DURUMU

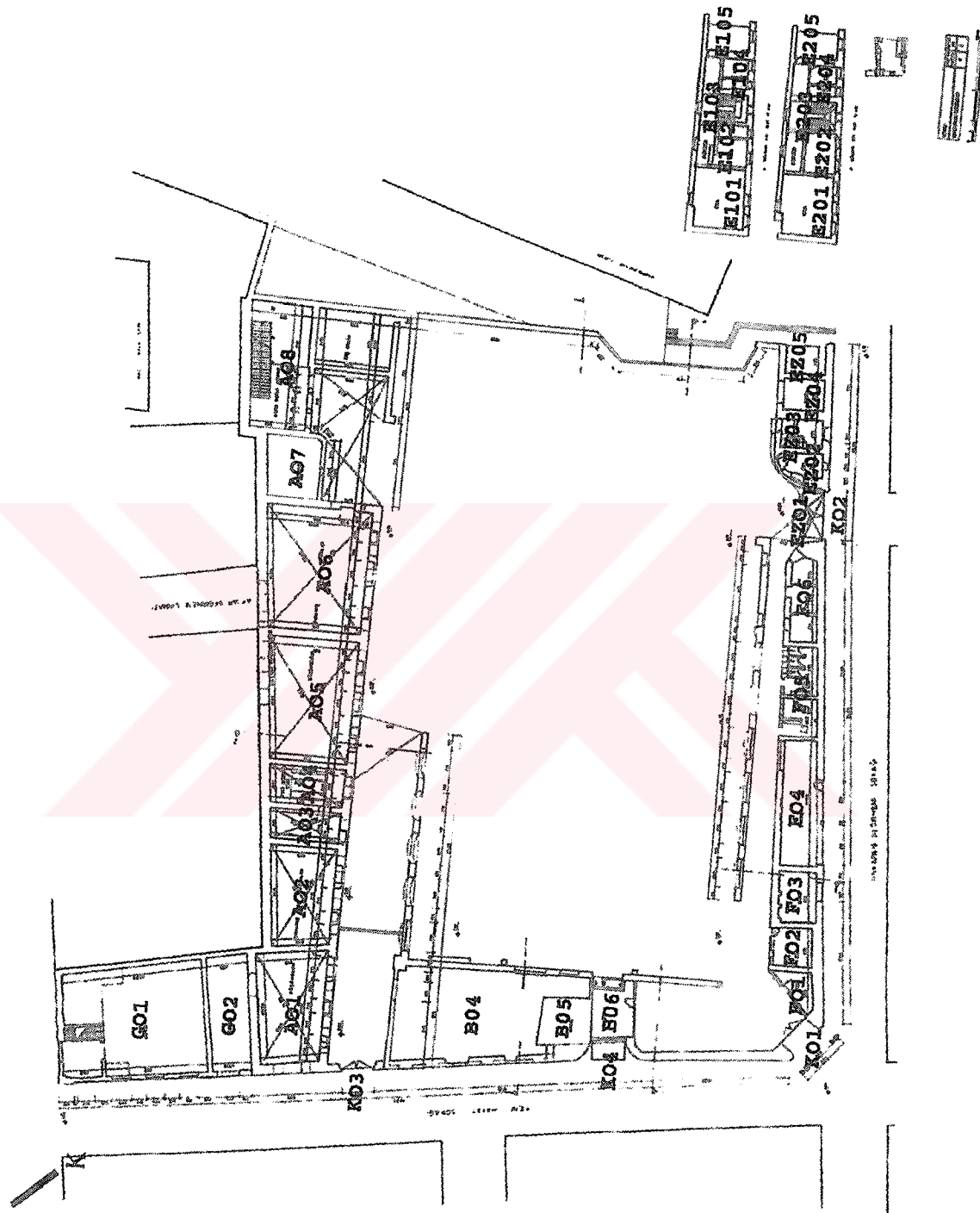
Unkapanı Değirmeni, Eminönü ilçesi sınırları içinde kalan, Yavuz Sinan Mahallesi, 515 nolu ada üzerinde yer almaktadır. Kuzeybatısında İ.M. Ç. Blokları

ile, batısında Hoca Halil Camisi'nin bulunduğu değirmenin, kuzey doğusunda Unkapanı Değirmeni Sokağı, güney doğusunda ise Yeni Hayat Sokağı bulunmaktadır.

Değirmen binası, fırın binası, depolar, lojman binası, sinema binası ve servis yapılarından oluşan ve büyük bir kompleks olan Unkapanı Değirmeni, 19. y.y. da, İstanbul'da yapılmış olan en büyük değirmenlerden biridir. Ancak günümüzde; değirmen kompleksinin sadece, fırın binasının üç duvarı, lojman binasının bir bölümü, depo ve yatakhane binasının duvarları ile sinema binası ve servis binası mevcuttur.

Resim 3. 14. Unkapanı Değirmeni Hava Fotoğrafi

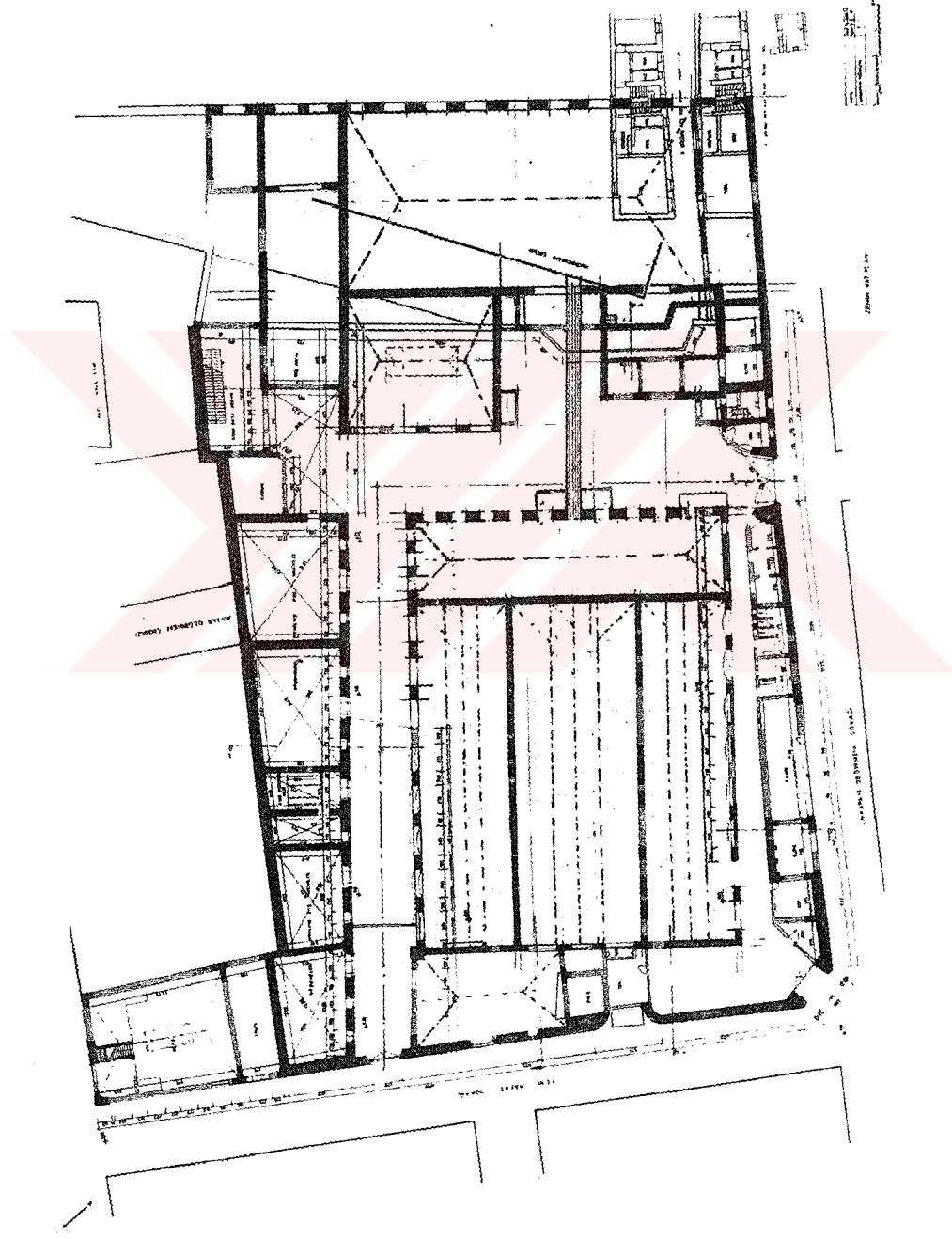
Resim 3. 15. Unkapanı Değirmeni Rölövesi

3.3.1. TÜMÜYLE YOKOLAN BÖLÜMLER

Değirmen Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinde bulunan değirmen binası günümüzde mevcut değildir. Bu binanın bulunduğu yerde bugün İMÇ Blokları bulunmaktadır.

Resim 3.16. Tümüyle Yok Olan Bölümler

Fırın Binası

İnşa edildiği dönemde, değirmen kompleksinin ortasında yer alan fırın binasının (B) günümüzde, güneydoğu duvarının tamamı ile güneybatı ve kuzeydoğu duvarlarının bir bölümü mevcuttur. Binanın diğer duvarları, döşemesi ve çatı örtüsü yok olmuştur.

Depolar

Kullanıldığı dönemde, Unkapanı Değirmeni'nde depo olarak kullanılan 4 adet bina bulunmaktadır. (A, C, D02, D03) Günümüzde bu binalardan yalnızca A binası mevcuttur. (Resim 3.15.)

Resim 3.17. Unkapanı Değirmeni Genel Görünüşü

Lojman Binası

Değirmen kompleksinin kuzeyinde bulunan, 3 katlı lojman binasının (E) kuzeybatı cephesi İ.M.Ç. Blokları yapımı sırasında yıkılmıştır. (Resim 3.17.)

Sinema Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinin güneybatısında bulunan sinema binasının (G) cephesindeki sıvalar dökülmüş, kapı ve pencere doğramaları yok olmuştur.

Servis Yapıları

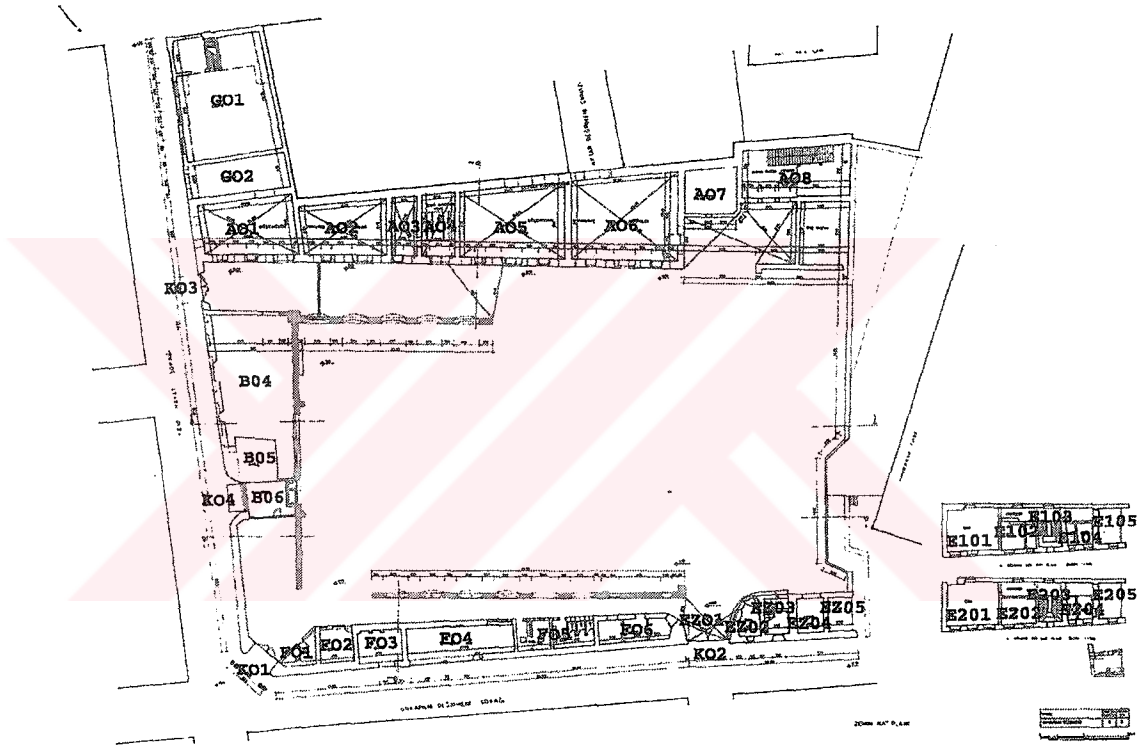
Değirmen kompleksinin kuzeydoğusunda bulunan servis binasının (F) döşemesi, F01 ve F02 mekanlarının güneybatı cepheleri ile F05 hela mekanı yıkılmıştır.

B04 servis binasının döşemesi ve çatı örtüsü günümüzde bulunmamaktadır, ayrıca binanın, kuzeybatı ve güneybatı cephelerinde bulunan kapı ve pencerelerin doğramaları da yok olmuştur.

3.3.2. MEKAN ÖZELLİKLERİ

Fırın Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinde bulunan fırın binasının (B) günümüzde kuzeydoğu duvarının 32 m.si, güneybatı duvarının 21.5 m.si ve güneydoğu duvarının 35 m. uzunluğunda bir bölümü mevcuttur. (Resim 3.18.) Bu duvarların yüksekliği 5.90 m.dir.

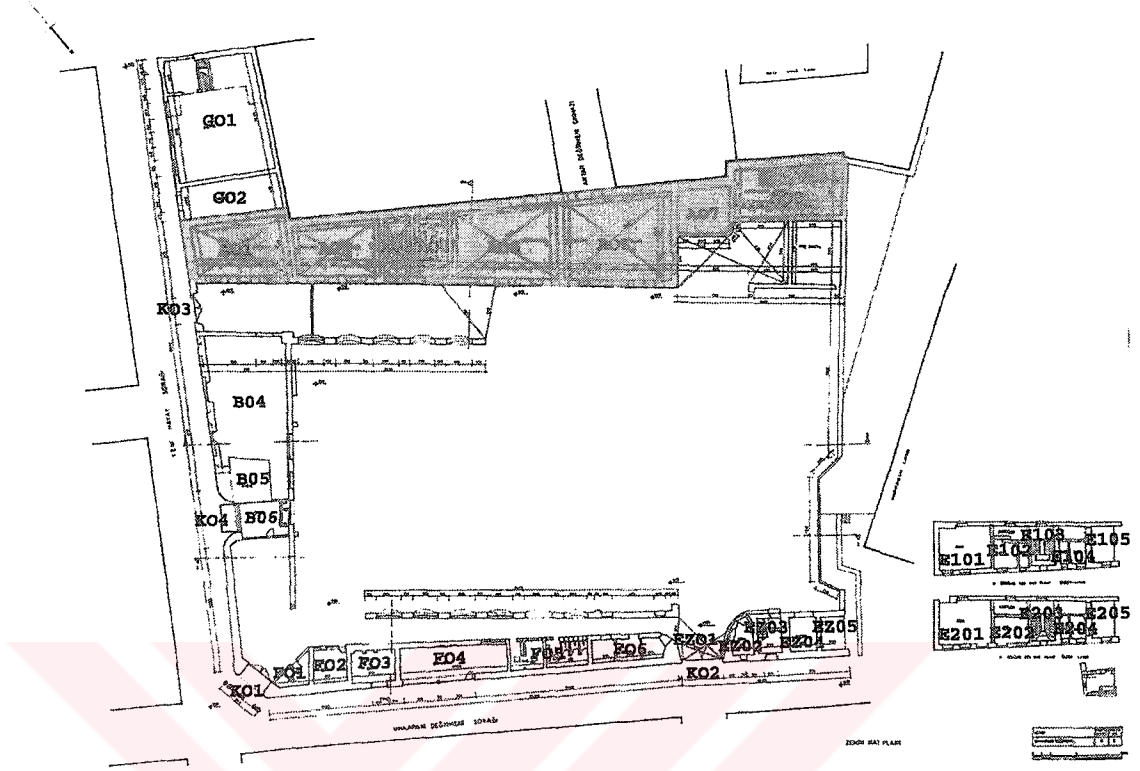

Resim 3.18. Değirmen Kompleksinde Fırın Binasının Mevcut Duvarları

Depolar

A depo binası, değirmen kompleksinin güneybatısında bulunan 2 katlı bir yapıdır. Döşemesi ve çatı örtüsü yıkılan binanın yalnızca duvarları ayakta kalmıştır.

Bu yapının zemin katında 8 farklı mekan bulunmaktadır. Günümüzde, A01, A03, ve A08 mekanları depo olarak kullanılmaktadır. A02, A04, A05, A06 mekanları kullanılmayan boş hacimlerdir. A07 ise eskiden sarnıç olan ancak, günümüzde kullanılmayan bir bölümdür.

Resim 3.19. Değirmen Kompleksindeki A Depo Binası

A01 Mekanı

A01 mekanının kuzeydoğu ve güneybatı duvarları 10.50 m., kuzeybatı duvarı 6.95 m. ve güneydoğu duvarı ise 5.80 m. uzunluğundadır. A01 mekanının taban alanı yaklaşık 70 m²'dir. AZ01 mekanında 2 adet pencere ve bir adet kapı bulunmaktadır. Bu mekanının orijinal döşemesi ve çatı örtüsü yok olmuştur. Günümüzde üstü ondüle çatı kaplaması ile kaplanarak hurda deposu olarak kullanılmaktadır. (Resim 3.19.)

A02 Mekanı

A02 mekanının kuzeydoğu duvarı 9.00 m., güneybatı duvarı 9.60 m., kuzeybatı duvarı 6.40 m. ve güneydoğu duvarı ise 5.30 m. uzunluğundadır. A02 mekanının taban alanı yaklaşık 55 m²'dir. AZ02 mekanında bir adet kapı ve pencere bulunmaktadır. A02 mekanının orijinal döşemesi ve çatı örtüsü mevcut değildir. Günümüzde A02 mekanı kullanılmayan boş bir hacimdir.

A03 Mekanı

A03 mekanının kuzeydoğu duvarı 2.76 m., güneybatı duvarı 2.80 m., güneydoğu duvarı 6.44 m. ve kuzeybatı duvarı 6.80 m. uzunluğundadır. A03 mekanının taban alanı yaklaşık 18 m²'dir. AZ03 mekanını AZ04 mekanına bağlayan bir kapı bulunmaktadır. AZ03 mekanında bir adet pencere bulunmaktadır. A03 mekanının döşemesi ve çatı örtüsü mevcut değildir, ancak günümüzde AZ03 mekanının üzeri ondüle çatı örtüsü ile kaplanmış ve depo olarak kullanılmaktadır.

A04 Mekanı

Resim 3.20. Merdiven Boşluğu

A04 mekanının kuzeydoğu duvarı 3.68 m., güneybatı duvarı 3.73 m., güneydoğu duvarı 7.00 m. ve kuzeybatı duvarı ise 7.50 m. uzunluğundadır. A04 mekanının taban alanı yaklaşık 25 m²'dir. AZ04 mekanında bir adet pencere bulunmaktadır. A04 mekanının döşemesi ve çatı örtüsü mevcut değildir. Yerinde yapılan incelemelerde, önceki dönemlerde, bu mekanda A binasının merdiveninin bulunduğu anlaşılmıştır. Günümüzde A04 mekanının yıkılan duvarlarında merdivenin kalan izleri görülmektedir. (Resim 3.20.)

A05 Mekanı

A05 mekanının kuzeydoğu duvarı 10.54 m., güneybatı duvarı 11.67 m., güneydoğu duvarı 7.25 m. ve kuzeybatı duvarı ise 8.68 m. uzunluğundadır. A01 mekanının taban alanı yaklaşık 90 m²'dir. AZ05 mekanında 2 adet pencere ve 1 adet kapı bulunmaktadır. A05 mekanının döşemesi ve çatı örtüsü mevcut değildir. A05 mekanı günümüzde kullanılmayan boş bir hacimdir.

A06 Mekanı

A06 mekanının kuzeydoğu duvarı 11.57 m., güneybatı duvarı 11.70 m., güneydoğu duvarı 9.75 m. ve kuzeybatı duvarı 10.10 m. uzunluğundadır. A06

mekanının taban alanı yaklaşık 100 m²'dir. AZ06 mekanında 3 adet pencere ve 1 adet kapı bulunmaktadır. A06 mekanının döşemesi ve çatı örtüsü mevcut değildir. Günümüzde bu mekan, kullanılmayan boş bir hacimdir.

A07 Mekanı

A07 mekanının kuzeydoğu duvarı 5.65 m., güneybatı duvarı 6.00 m., güneydoğu duvarı 5 m. ve kuzeybatı duvarı ise 5.50 m. uzunluğundadır. Taban alanı yaklaşık 30 m²'dir. Önceki dönemlerde sarnıç olan A07 mekanı, günümüzde kullanılmamaktadır. Kuzeydoğu cephesinde suyun akmasını sağlayan 0.50 m.x 0.50 m. boyutlarında kare şeklinde bir boşluk bulunmaktadır.

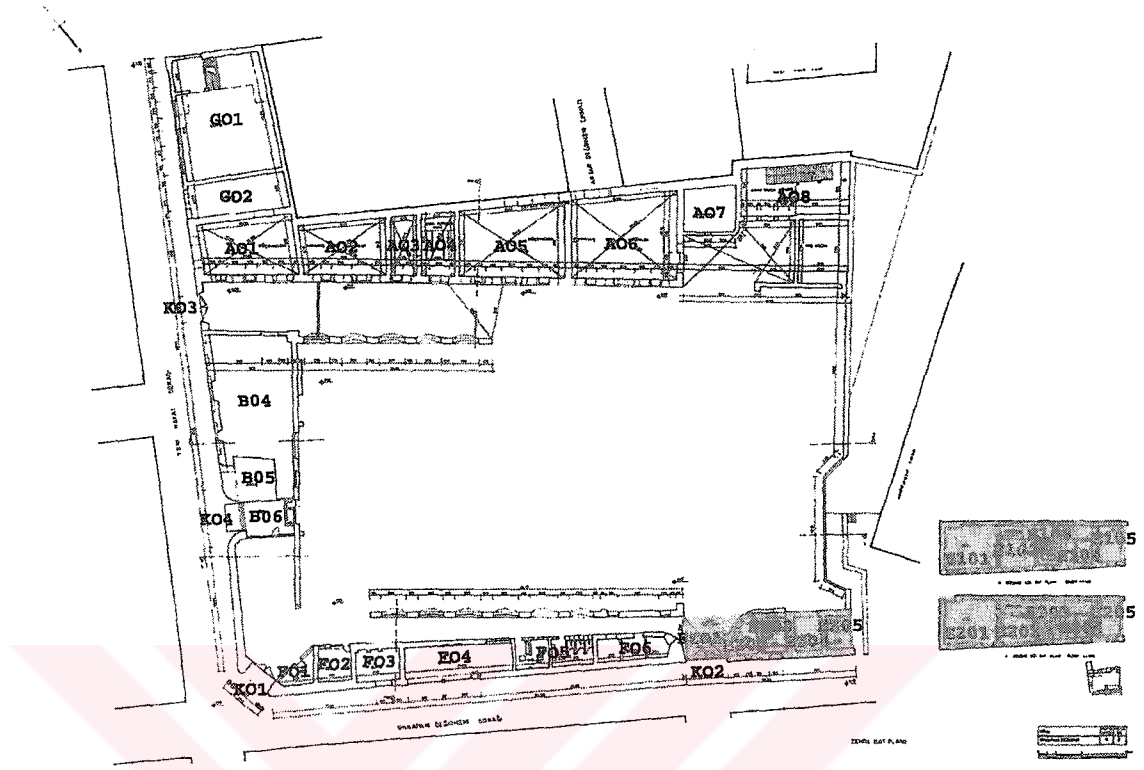
A08 Mekanı

A08 mekanının kuzeydoğu duvarı ve güneybatı duvarı 12.00 m., güneydoğu duvarı 5.35 m., kuzeybatı duvarı ise 5.85 m. uzunluğundadır. A08 mekanı taban alanı yaklaşık 70 m² olan asma katlı bir bölümdür. Bu mekanın içinde asma kata çıkışı sağlayan, 1.50 m. eninde tek kollu bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdiveni ve asma kati demir kolonlar taşımaktadır. Ancak bu mekanın kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarlarının bir bölümü ve döşemesi yıkılmıştır. Çatı örtüsünün yerine ondüle çatı örtüsü kullanılmıştır. Bu mekan günümüzde hurda deposu olarak kullanılmaktadır.

Lojman Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinin kuzeyinde bulunan lojman binası (E) 3 katlı bir yapıdır. Değirmenin, Unkapanı Değirmeni Sokağı'na açılan giriş kapısı (K02) bu binanın zemin katında bulunur.

Lojman binasının zemin katında EZ01 giriş, EZ02 oda, EZ03 merdiven, EZ04 depo olarak kullanılmaktadır. EZ05 mekanının yarısı mevcut değildir. 1. katta E101 oda, E104 oda+ hela, E103 merdivendir. E102 mekanına girilememiştir. 2 katta E201 oda, E202 oda, E204 oda+hela ve E203 merdivendir. Lojman binasının zemin kat yüksekliği 3.50 m., 1. kat yüksekliği 3.20 m. ve 2. kat yüksekliği ise 3.35 m. uzunluğundadır. (Resim 3.21.)

Resim 3.21. Değirmen Kompleksinde Bulunan Lojman Binası

E01 Mekanı

EZ01 mekanı Unkapanı Değirmeni'nin, Unkapanı Değirmeni Sokağı'na açılan giriş kapısının bulunduğu mekandır. Yaklaşık 20 m² alanındaki bu mekanın yüksekliği 3.50 m.dir. Giriş kapısı (K02) 4.30 x 3.40 m. boyutlarındadır. E101 mekanının kuzeydoğu duvarı 5.52 m., güneybatı duvarı 5.40 m., güneydoğu duvarı 4.70 m. ve kuzeybatı duvarı ise 4.75 m.dir. E201 mekanı da aynı ölçülerdedir. Günümüzde, her iki mekanda kullanılmamaktadır.

E02 Mekanı

EZ02 mekanının kuzeydoğu duvarı 2.40 m., kuzeybatı duvarı ise 3.80 m. uzunluğundadır. EZ01 mekanında, 1 adet pencere ve 1 adet kapı bulunmaktadır. Günümüzde bu mekan kullanılmamaktadır. E102 mekanına kapının önüne konulan dolap yüzünden girilememiştir. Bu mekanın yanında bir hela bölümü bulunmaktadır. E202 mekanının kuzeybatı duvarı ve güneydoğu duvarı 4.80 m., kuzeydoğu duvarı

5.50 m. ve güneybatı duvarı ise 5.40 m. uzunluğundadır. Bu mekanın güney duvarının bir kısmı yıkılmıştır. Günümüzde bu mekan da kullanılmamaktadır.

E03 Mekanı

E03 mekanının kuzeydoğu ve güneybatı duvarları 2.60 m., kuzeybatı ve güneydoğu duvarları ise 3.90 m. uzunluğundadır. Lojman binasının merdiveninin bulunduğu E03 mekanında, bir adet döşemeye kadar uzanan pencere bulunmaktadır. Merdiven 1.10 m. genişliğindedir.

E04 Mekanı

E04 mekanının kuzeydoğu ve güneybatı duvarları 3.00 m., kuzeybatı ve güneydoğu duvarları ise 3.80 m. uzunluğundadır. E104 ve E204 mekanları da aynı ölçüde olmasına rağmen bu mekanların içinde hela bölümü de bulunmaktadır.

E05 Mekanı

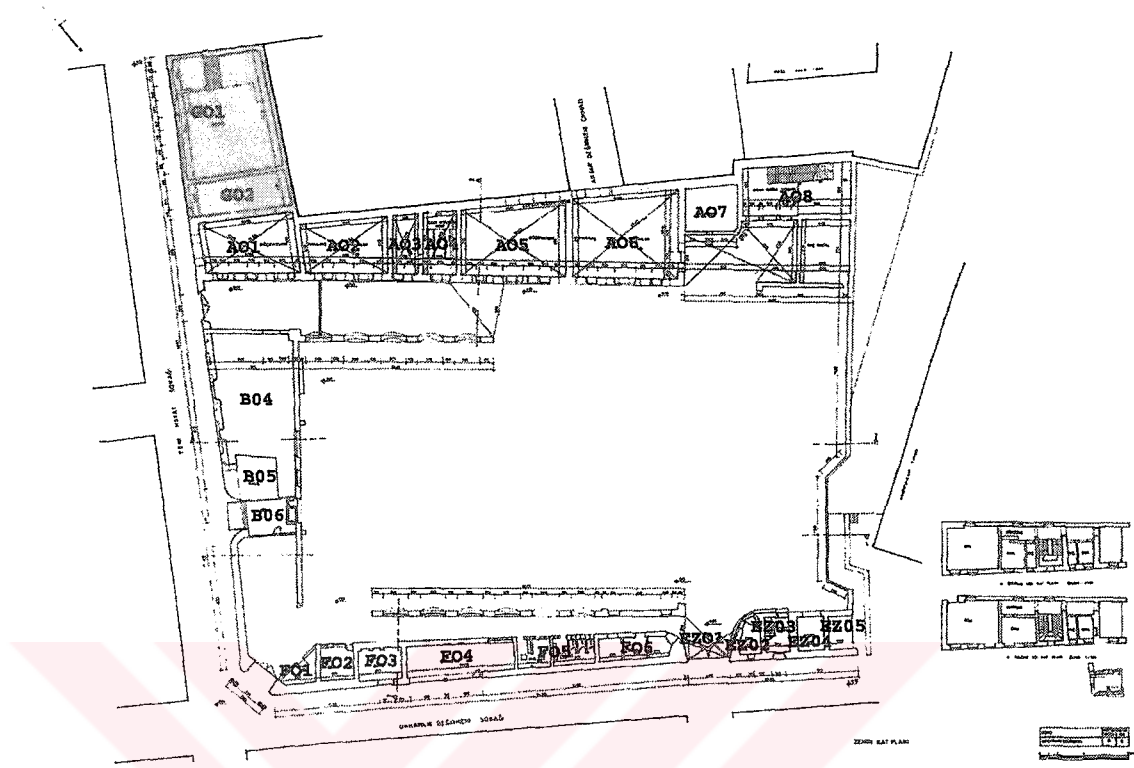
Günümüzde, E05, E105 ve E205 mekanlarının kuzeybatı duvarı tamamen yıkılmış durumdadır.

Sinema Binası

Değirmen binasında, bir cephesi Atlamataşı Caddesi'nde, diğer cephesi Yeni Hayat Sokağı'nda olan bir sinema binası vardır. (G) Bu sinema binasının, değirmen binaları yapıldıktan sonra yapıldığı bilinmektedir. (Resim 3.22.)

Sinema binası, değirmen kompleksi içinde bulunan diğer yapılara göre iyi durumdadır. Binanın kuzeydoğu kenarı 13 m., güneydoğu kenarı 10 m., kuzeybatı kenarı 11 m. ve güneybatı kenarı ise 13,50 m. uzunluğunda, taban alanı ise yaklaşık 140 m² civarındadır. Asma katlı olan binanın kat yüksekliği ise yaklaşık 7 m.dir. Bu bina günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Sinema binasının kuzeydoğusunda 2 katlı bir trafo binası bulunmaktadır

Resim 3.22. Değirmen Kompleksinde Bulunan Sinema Binası

Servis Mekanları

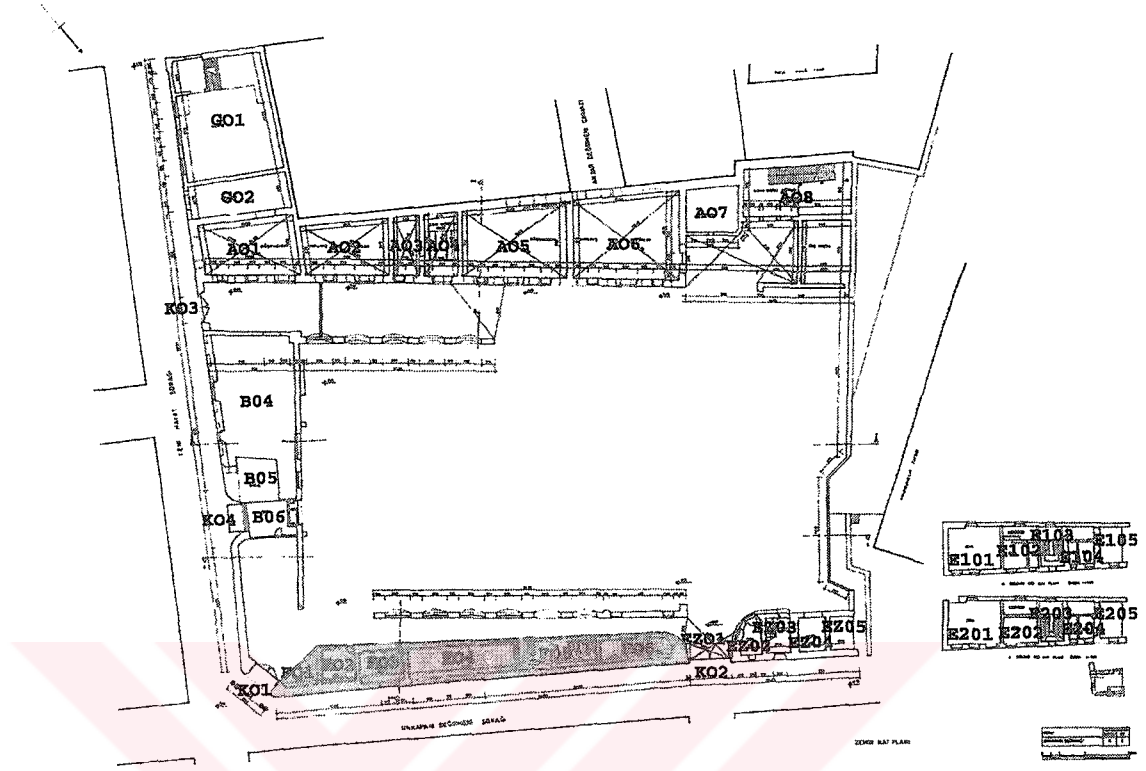
Unkapanı Değirmeni kompleksinin kuzeydoğusunda bulunan tek katlı F servis yapısında, FZ01 oda, FZ02 oda, FZ03 büfe, FZ04 kahve, FZ05 hela, FZ06 depo olarak kullanılmaktadır. FZ01 mekanı sonradan eklenmiştir. (Resim 3.23.)

F01 Mekanı

Bu mekanın kuzeydoğu duvarı 3.90 m., kuzeybatı duvarı 3.80 m. boyutlarındadır. Üçgen şeklindeki bu mekanın alanı yaklaşık olarak 8 m², kat yüksekliği ise 3.50 m.dir. Bu bölüm değirmen kompleksine sonradan eklenmiş ve otopark gişesi olarak kullanılmaktadır.

F02 Mekanı

Bu mekanın kuzeydoğu duvarı 3.75 m., kuzeybatı ve güneydoğu duvarı ise 3.80 m. uzunluğundadır. Kat yüksekliği 3.50 m.dir. Yaklaşık 15 m² alanındaki bu mekan da, otopark gişesi olarak kullanılmaktadır.

Resim 3.23. Değirmen Kompleksinde Bulunan F Servis Binası

F03 Mekanı

F03 mekanının kuzeydoğu duvarı 4.90 m., güneydoğu duvarı 3.40 m., kuzeybatı duvarı 3.50 m. ve güneybatı duvarı 4.95 m. uzunluğundadır. Güneybatı duvarında nişler bulunmaktadır. Kat yüksekliği 3.50 m. olan mekanın alanı yaklaşık 20 m²'dir. Bu mekan günümüzde büfe olarak kullanılmaktadır.

F04 Mekanı

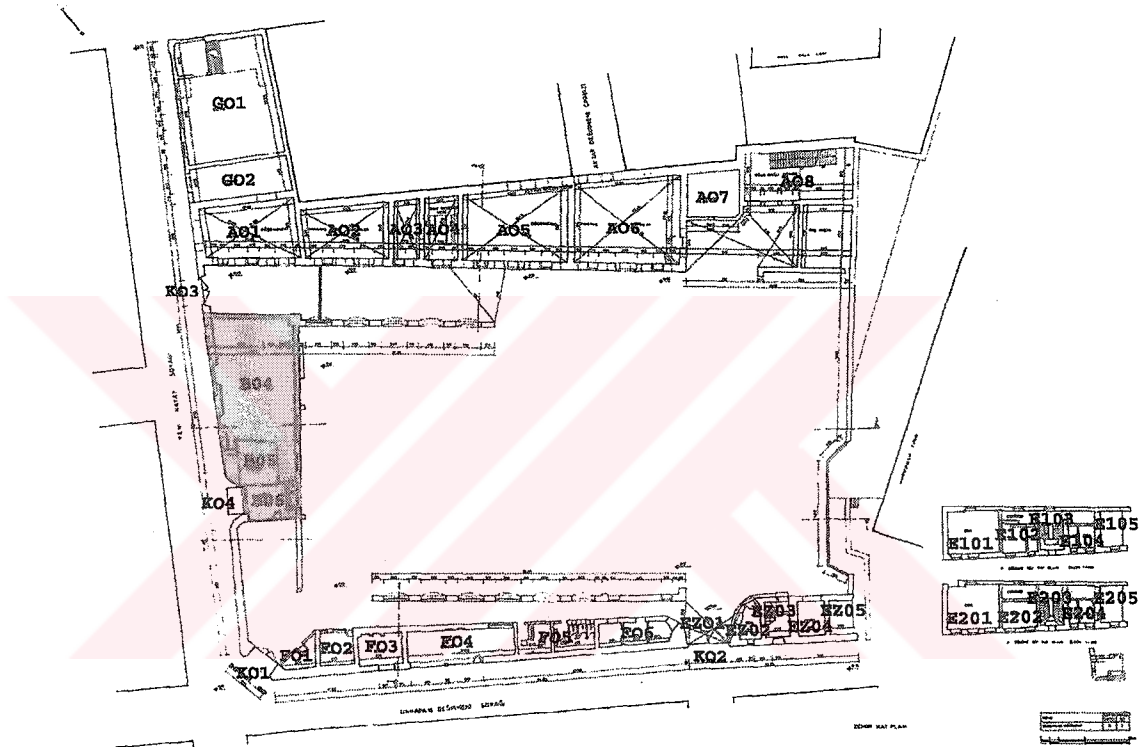
F04 mekanının kuzeybatı duvarı 3.40 m., güneydoğu duvarı 3.50 m. ve güneybatı duvarı ise 12 m.dir. Kat yüksekliği 3.50 m. olan mekanın alanı yaklaşık 40 m²'dir. Bu mekan günümüzde kahve olarak kullanılmaktadır.

F05 Mekanı

Bu mekanın kuzeydoğu duvarı 8.50 m., kuzeybatı duvarı 2.70 m. ve güneydoğu duvarı 3.20 m. uzunluğundadır. İki ayrı heladan oluşan mekan, günümüzde kullanılmamaktadır.

F06 Mekanı

Bu mekanın kuzeydoğu duvarı 7.60 m., güneydoğu duvarı 2.50 m. ve güneybatı duvarı ise 7.50 m. uzunluğundadır. Kat yüksekliği 3.50 m. olan bu mekan üç bölüme ayrılmıştır. 2 ayrı giriş kapısı bulunan mekan, günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

Resim 3.24. Değirmen Kompleksindeki B04 Servis Binası

B04 Mekanı

Değirmen kompleksinin güneydoğusunda bulunan ve fırın ile bağlantısı olan servis binası 2 katlıdır. (B04) Günümüzde yalnızca duvarları mevcut olan yapının kuzeydoğu kenarı 14 m., güneydoğu kenarı 10 m., kuzeybatı kenarı 8 m. ve güneybatı kenarı 15 m. uzunluğunda, taban alanı ise yaklaşık 140 m²'dir. Binanın yüksekliği yaklaşık 10 m., kat yüksekliği ise yaklaşık 4 m.'dir. Bu mekan günümüzde kullanılmayan boş bir hacimdir. (Resim 3.24.)

B04 mekanının kuzeydoğusunda değirmen kompleksinin iki bacasından biri bulunmaktadır. 3.50 x 4.00 m. boyutlarında olan bacanın yanında sonradan eklenen

bir bölüm vardır. Bu bölüm otopark gişesi olarak kullanılan bir oda ve heladan oluşmaktadır.

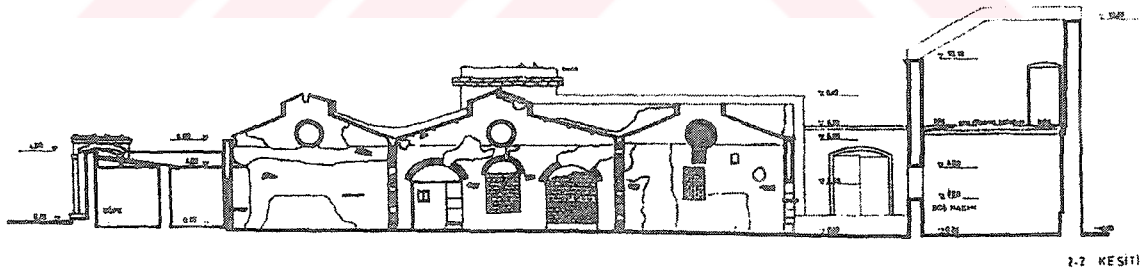
3.3.3. CEPHE ÖZELLİKLERİ

Fırın Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinin ortasında bulunan fırın binasının, günümüzde yalnızca üç cephesi bulunmaktadır. Tuğla duvardan yapılan cephelerin sıvaları bazı bölümlerde dökülmüştür.

Güneydoğu cephesinde fırın binasını servis mekanına bağlayan 2 adet kemerli kapı ve 1 adet pencere bulunmaktadır. Kapılar 2.50 x 4.00 m. boyutlarında olup, içleri tuğla ile örülmüş ve fırın binasının, servis mekanı ile olan bağlantısı kapatılmıştır. 1.90 x 2.80 boyutundaki pencere de tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Bu cephenin çatıya yakın bölümünde, 3 adet 1.20 m. çaplı, daire şeklinde pencere bulunmaktadır. Ancak bu pencerelerin doğramaları yok olmuştur.

Günümüzde, fırın binasının kesme taş ve tuğladan yapılan güneybatı cephesinde, 5 adet 2.70 x 3.35 m. boyutlarında kemerli geçit bulunmaktadır.

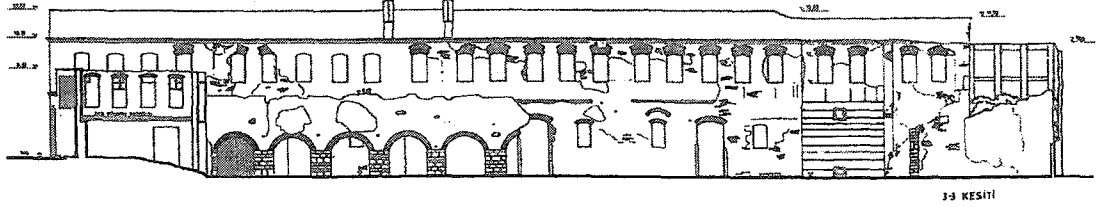
Resim 3.25. Değirmen Kompleksindeki Fırın Binasının Kesiti

Fırın binasının kuzeydoğu cephesinde de aynı güneybatı cephesi gibi 2.70 x 3.35 m. boyutlarında, 6 adet kemerli geçit bulunmaktadır. (Resim 3.25.) İki cephe birbirinin simetriğidir.

Depolar

A depo binasının döşemesi ve çatısı yıkılmış, duvarları ayakta kalmıştır. (Resim 3.26.) Almaşık tuğla duvardan yapılan binanın sıvası dökülmüştür. Depo binasının önünden dekovil hattı¹⁷⁶ geçmektedir ve bu dekovil hattının üzerini örten sundurmanın izleri binanın cephesinde görülmektedir.

Resim 3.26. Değirmen Kompleksindeki A Depo Binasının Görünüşü

A01 Cephesi

AZ01 mekanının kuzeydoğu cephesinde 2 adet 1.22 x 1.50 m. boyutunda pencere ve 1 adet 2.25 x 4.00 m. boyutlarında kapı bulunmaktadır. A101 mekanın kuzeydoğu cephesinde 4 adet 1.20 x 200 m. boyutlarında pencere bulunmaktadır. Çift kemerli olan bu kapı ve pencerelerin söveleri ve doğramaları yok olmuştur. A101 mekanının 2 sıra tuğla ve 4 sıra taş dizgiden oluşan güneydoğu cephesinde, 2 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin özgün doğramaları mevcuttur. A101 mekanının güneybatı cephesinde de 1 adet 1.22 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır.

A02 Cephesi

AZ02 mekanının kuzeydoğu cephesinde, 1 adet 1.22 x 1.50 m. boyutunda kemerli pencere ve 1 adet 2.75 x 4.00 m. boyutunda kemerli kapı bulunmaktadır. A102 mekanın kuzeydoğu cephesinde 4 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır. Günümüzde almaşık tuğla duvardan yapılmış olan cephelerin sıvası dökülmüş ve kapı ve pencerelerin söveleri ve doğramaları yok olmuştur.

¹⁷⁶ Ray aralığı 60 santim. eninde veya daha az olan, arabaları buhar , hayvan veya insan gücüyle yürütülen, küçük demir yolu. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, İstanbul 1992.)

A03 Cephesi

AZ03 mekanın kuzeydoğu cephesinde bir adet 1.20 x 1.50 m. boyutunda kemerli pencere bulunmaktadır. A103 mekanının kuzeydoğu cephesinde de 1 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin sövesi ve doğramaları mevcut değildir. Almaşık tuğla duvar olan cephenin sıvası dökülmüştür.

A04 Cephesi

AZ04 mekanının kuzeydoğu cephesinde 1 adet 2.25 x 4.00 m. boyutunda kemerli kapı bulunmaktadır. A104 mekanının kuzeydoğu cephesinde de 1 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır. Günümüzde bu kapı ve pencerenin de sövesi ve doğraması mevcut değildir. Almaşık tuğladan yapılan mekanın sıvası dökülmüştür.

A05 Cephesi

AZ05 mekanının kuzeydoğu cephesinde 2 adet 1.22 x 1.50 m. boyutunda kemerli pencere ve 1 adet 2.25 x 4.00 m. boyutunda kemerli kapı bulunmaktadır. A105 mekanının kuzeydoğu cephesinde 5 adet., güneybatı cephesinde ise 3 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır. Yer yer sıvaları dökülmüş olan kuzeydoğu cephesinde sundurmanın izleri görülmektedir. İki sıra tuğla dört sıra taş dizgiden oluşan güneybatı cephesinin pencerelerinin özgün doğramaları mevcuttur.

A06 Cephesi

AZ06 mekanının kuzeydoğu cephesinde 2 adet 1.22 x 1.50 m. boyutunda kemerli pencere ve 1 adet 2.25 x 4.00 m. boyutunda kemerli kapı bulunmaktadır. A106 mekanının kuzeydoğu cephesinde 5 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır. Bu mekanın kuzeybatı cephesinde 2 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır. Bu kapı ve pencerelerin söveleri ve doğramaları mevcut değildir. A106 mekanının güneybatı cephesinde 3 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda kemerli pencere bulunmaktadır. Bu cephedeki pencerelerin doğramaları orijinaldir.

A07 Cephesi

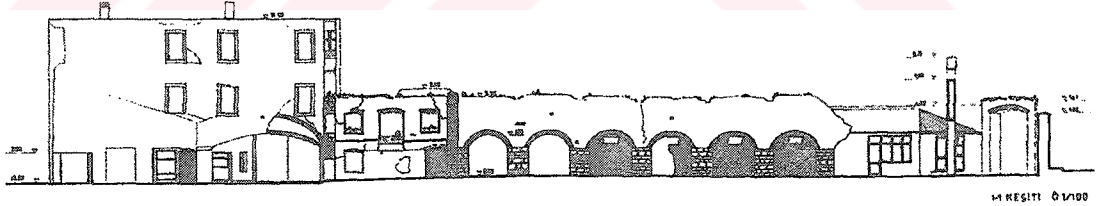
AZ07 mekanı sarnıçtır. Sarnıcın kuzeydoğu cephesi sıvası dökülmüş, 2 sıra tuğla 2 sıra taş dolgudan oluşan almaşık tuğla duvardır. Bu cephede 0.50 m. x 0.50 m. boyutunda, yerden 4.00 m. yüksekliğinde ve suyun akmasını sağlayan bir söveli bir boşluk bulunmaktadır. A107 mekanının kuzeydoğu cephesinde 2 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır.

A08 Cephesi

A08 mekanının kuzeydoğu ve kuzeybatı cephelerinin büyük bölümü yıkılmış durumdadır. A108 mekanının kuzeydoğu cephesinde 2 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda çift kemerli pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin söveleri ve doğramaları yok olmuştur.

Lojman Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinin kuzeyinde bulunan 3 katlı lojman binasının (E) kuzeybatı cephesi yıkılmıştır. Mevcut olan bölümün cephesi, tuğladan yapılmış ve yer yer sıvası dökülmüştür.

Resim 3. 27. Değirmen Kompleksinin Genel Görünüşü

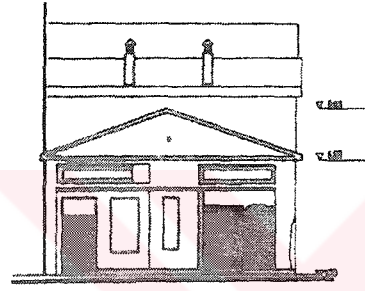
EZ01 mekanı, Unkapanı Değirmeni kompleksine, Unkapanı Değirmeni Sokağı'ndan giriş mekanıdır. EZ01 mekanının kuzeydoğu cephesinde bulunan kemerli giriş kapısı, 4.30 x 3.40 m. boyutlarında ve ahşaptan yapılmıştır. Kapının iki yanında 4.00 m.lik sütunlar bulunmaktadır. (K02)

E03 merdiven mekanının kuzeydoğu cephesinde döşemeye kadar uzanan söveli pencereler bulunmaktadır. Günümüzde, 1.00x3.20 m. boyutunda olan pencerelerin özgün doğramaları mevcuttur.

Lojman binasının cephesinde, 0.70x1.80 m. boyutunda söveli dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. (Resim 3.27.) Bu pencerelerin ancak birkaç tanesinin doğramaları orijinaldir.

Sinema Binası

Unkapanı Değirmeni'nin güneybatı ucunda bulunan sinema binası (G) üçgen alınlıklı, silmeleri ve kabartmaları olan bir yapıdır. Değirmen kompleksi içinde bulunan diğer binalara göre oldukça süslü bir cephesi vardır. (Resim 3.28.)

ATLAMATAŞI CADDESİNDEN GÖRÜNÜŞ

Resim 3.28. Sinema Binasının Görünüşü

Binanın güneydoğu cephesinde ise 4 adet 1.20 x 2.20 m. boyutunda söveli pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin bir tanesi tuğla örülerek kapatılmıştır. Demir parmaklıklı olan pencerelerin üstlerinde dikdörtgen şeklinde kabartmalar bulunmaktadır. Bu cephenin sıvası yer yer dökülmüş ve üzeri boyanmıştır.

Sinema binasının kuzeydoğu duvarına yapışık bulunan bir trafo binası bulunmaktadır. (G02) Bu bina da sinema binasının cephesine benzer bir cepheye sahiptir. Üçgen alınlıklı olan yapının iki adet penceresi ve bir adet giriş kapısı vardır. Pencereler sinema binasının pencerelerinde olduğu gibi dikdörtgen bir kabartmanın içine alınmıştır. Pencere doğramaları özgün doğramadır. Tuğladan yapılmış olan binanın cephesi sıvalı ve zemin katı boyalıdır.

Sinema binasının güneybatı cephesinde 1.80 x 2.50 m. boyutunda kepenkle örtülmüş bir kapı bulunmaktadır. Bu cephede bulunan 1.00 x 2.20 m. boyutundaki diğer kapı tuğla ile örülüp kapatılmıştır. Güneybatı cephesinde 1.20x2.20m. ve 0.60x2.20m. boyutlarında 2 adet örülmüş pencere bulunmaktadır. Bu cephenin sıvası birçok yerde dökülmüştür.

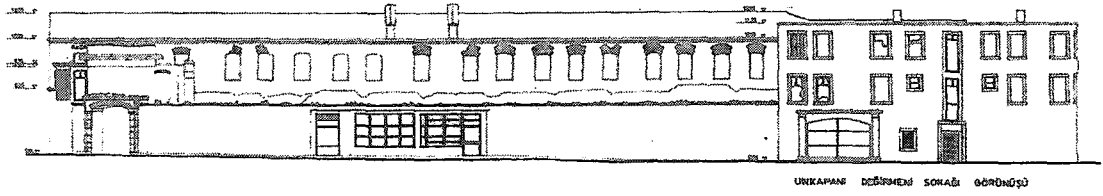

Servis Mekanları

Unkapanı Değirmeni kompleksi içinde bulunan servis mekanları F ve B04 mekanlarıdır.

F01, F02 Cephesi

Bu iki mekan değirmen kompleksine sonradan eklenmiş bölümlerdir. Her iki mekanın doğramaları ve çatı örtüsü özgün değildir.

Resim 3.29. Unkapanı Değirmeni Kuzeydoğu Cephesi

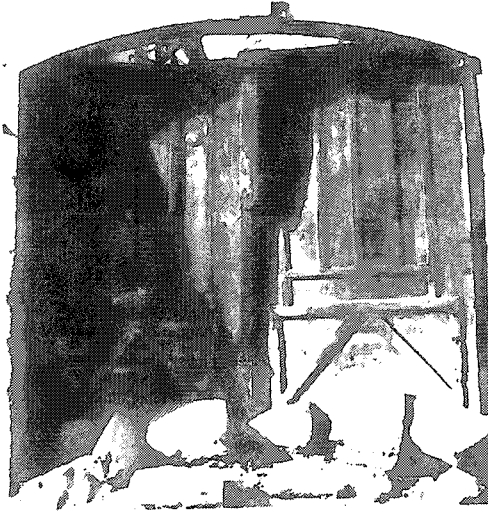
F03, F04 Cephesi

Değirmen kompleksinin kuzeydoğusunda bulunan tek katlı servis mekanının bir bölümü günümüzde kahve ve büfe olarak kullanılmaktadır. (F03, F04) Bu nedenle binanın cephesi değişikliğe uğramıştır. Binanın kuzeydoğu cephesinde bulunan kahve ve büfenin ahşap doğramaları sonradan eklenmiştir. (Resim 3.29.) Bu cephede moloz taştan yapılmış olan duvarların bazı bölümleri sıvanmış, bazı bölümleri ise boyanmıştır.

Kuzeydoğu cephesinin en başında bulunan kapı Unkapanı Değirmeni'nin ana giriş kapısıdır. Bu kapı 3.10 x 4.00 m. boyutlarında kemerli bir kapıdır. (K01)

B04 Cephesi

Unkapanı Değirmeni kompleksinde bulunan servis mekanlarından biri, fırın binasının güneydoğusunda bulunan 2 katlı yapıdır. (B04) Bu yapının döşemesi ve çatı örtüsü yıkılmıştır. Güneydoğu cephesinde bulunan giriş kapısı Unkapanı Değirmeni'nin Yeni Hayat Sokağına bakan kapısıdır. (K03) Bu kapı, 3.10 x 3.5 m. boyutlarında ve kemerli, söveli, ahşap bir kapıdır. (Resim 3.30.)

Resim 3.30. K03 Kapısı

Binanın bu cephesinde 4 adet 1.20 x 2.00m. boyutunda kemerli pencere bulunmaktadır. Güneybatı cephesinde de, 4 adet 1.20 x 2.00 m. boyutunda kemerli pencere ve bir adet 2.00 x 3.00 m. boyutunda kapı boşluğu bulunmaktadır. Tuğladan yapılan binanın büyük bir bölümünün sıvası dökülmüştür. Bu yapının kuzeydoğu cephesinde 3.50 x 4.00 m. boyutlarında bir baca bulunmaktadır. Tuğladan yapılan ve Unkapanı Değirmeni kompleksinin iki bacasından biri olan bacanın büyük bir bölümü yıkılmıştır. Bacanın kuzeydoğusunda 2.50 x 3.50 m. boyutlarında bir kapı bulunmaktadır. (K04)

3.3.4. STRÜKTÜR ÖZELLİKLERİ

Fırın Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinin ortasında bulunan fırın binasının (B) günümüzde güneydoğu, güneybatı ve kuzeydoğu duvarları mevcuttur. Almaşık tuğla duvardan yapılan binanın duvar kalınlığı yaklaşık 0.50 m.dir. Fırın binasının duvarları 6x23x11 cm dolu tuğladan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Ancak, sıvaların büyük bir bölümü dökülmüştür.

Fırın binasının kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde, kemerli geçitler bulunmaktadır. Bugün, kuzeydoğu cephesinde 6 adet, güneybatı cephesinde ise 5 adet kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerin yerden yaklaşık 2.00 m.ye kadar olan bölümü kesme taştan, bundan sonraki bölümü ise tuğladan yapılmıştır.

Depolar

Unkapanı Değirmeni kompleksinin güneybatısında bulunan 2 katlı A depo binasının duvarları iki sıra tuğla dört sıra taş dizgiden oluşan almaşık tuğla duvardır ve yaklaşık 1.00 m. kalınlığındadır.

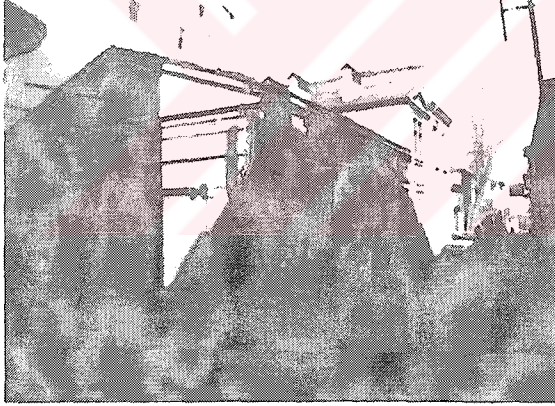
Günümüzde, A08 mekanı haricindeki diğer mekanların zemin döşemesi toprakla kaplıdır. 1.kat döşemeleri de yıkılmıştır. A08 mekanının demir kolonlarla taşınan asma katının ise döşeme kaplaması ahşaptır. AZ01, AZ03 ve AZ08 mekanlarının çatıları ondüle çatı örtüsü ile örtülerek depo olarak kullanılmaktadır.

Lojman Binası

Lojman binasının kuzeybatı cephesi yıkılmış durumdadır. Binanın mevcut olan diğer duvarları tuğla ve almaşık tuğla duvardan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Kuzeydoğu duvarı 0.70 m. kalınlığında diğer duvarlar 0.50 m. kalınlığındadır.

E101, E102, E103 ve E104 mekanlarının döşemesi volta döşemedir. E201, E202, E203 ve E204 mekanlarının döşemesi de volta döşemedir. Ahşaptan yapılmış olan çatı örtüsünün bir bölümü yıkılmıştır.

Sinema Binası

Sinema binası (G) ve bu binanın kuzeydoğusunda bulunan 2 katlı trafo binasının duvarları 6x23x11 cm. dolu tuğladan yapılmış ve sıvanmıştır. Sinema binasının asma katının döşemesi volta döşemedir. Çatı örtüsü ahşaptan yapılmış ve alaturka kiremitle kaplanmıştır. (Resim 3.31.)

Resim 3.31 Sinema Binasının Görünüşü

Servis Yapıları

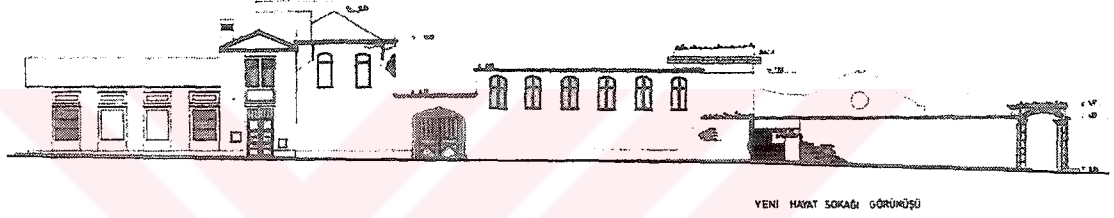
F Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksi içinde bulunan servis yapılarından (F) yapısı tek katlı ve bazı bölümlerde taş, bazı bölümlerde tuğla duvarları olan bir yapıdır. Kuzeydoğu duvarı 0.70 m. kalınlığında iki sıra tuğla 4 sıra taş örgüden yapılmış bir duvardır. Yapının diğer duvarları 0.50 m. kalınlığında ve tuğladan yapılmıştır. Binanın çatısı tek eğimli ahşap çatıdır.

B04 Binası

B04 servis binası 2 katlı ve almaşık tuğla duvardan yapılmış bir yapıdır. (Resim 3.32.) Kuzeydoğu ve güneybatı duvarı 0.50 m., kuzeybatı duvarı 0.70 m. ve güneydoğu duvarı ise yaklaşık 1.00 m. kalınlığındadır. B04 mekanının duvarlardaki sıvaları büyük bir bölgede dökülmüştür.

Günümüzde bu binanın özgün döşemesi mevcut değildir. BZ01 mekanının döşemesi toprakla ve bitkilerle örtülmüş ve B101 mekanının döşemesi ise yıkılmıştır.

Resim 3.32. Unkapanı Değirmeni Güneydoğu Cephesi

3.3.5. MALZEME ÖZELLİKLERİ

Fırın Binası

Değirmen kompleksinin ortasında bulunan fırın binasının döşemesi ve çatı örtüsü yok olmuştur. Tuğla duvardan yapılan yapının ayakta kalan duvarları sıvalıdır. Ancak, sıvaların da bir bölümü günümüzde mevcut değildir. Binanın kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde bulunan kemerli geçitlerde kesme taş ve tuğla kullanılmıştır.

Depolar

A binasının duvarları, 2 sıra tuğla, 4 sıra taş örgüden oluşan almaşık tuğla duvardır. A08 mekanının zemin döşemesi beton üzeri şaptır. Binanın diğer mekanlarının zemin döşemeleri toprakla kaplanmıştır. A08 mekanının demir kolonlarla taşınan asma katının döşeme kaplaması ise ahşap döşemedir. Pencere ve kapılarında taş söveler bulunan yapının yer yer dökülmüş olan sıvalarından yapının daha önceden sıvalı bir cepheye sahip olduğunu anlaşılmaktadır.(Resim 3.33.)

Resim 3.33. Değirmen Kompleksindeki A Depo Binası Görüntüsü

3.34. Lojman Binası

Lojman Binası

Günümüzde lojman binasının kuzeybatı cephesi yok olmuştur. (Resim 3.34.) Binanın duvarları tuğla ve almaşık tuğla duvardan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Binanın çeşitli bölümlerinde farklı döşeme kaplamaları kullanılmıştır. EZ01 mekanının günümüzdeki döşeme kaplaması asfalttır. EZ02, EZ03 ve EZ04 mekanlarının döşeme kaplaması mozaiktir. Binanın diğer mekanlarının döşeme kaplamaları Resim ahşaptır. Söveli kapı ve pencereleri bulunmaktadır. Ancak pencerelerin doğramaları mevcut değildir.

Sinema Binası

Sinema binasının duvarları tuğladan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Binanın güneybatı ve güneydoğu cephesinde taş söveli kapı ve pencereleri bulunmaktadır. Bu cephede bulunan binanın giriş kapısı kepenkle kapatılmıştır. Binanın zemin döşeme kaplaması mozaik, asma katının döşeme kaplaması ahşaptır.

Servis Yapıları

Günümüzde mevcut olan servis binalarından F binasının kuzeydoğu duvarı 2 sıra tuğla ve 4 sıra taş örgüden yapılmış almaşık tuğla duvardır. Diğer duvarları tuğladan yapılmıştır. Çatı örtüsü tek yönlü ahşap çatıdır. Zemin döşeme kaplaması özgün değildir. F01 ve F02 mekanlarının döşeme kaplaması beton üzeri şap, F03, F04, F05

ve F06 mekanlarının döşemesi kaplaması ise karo mozaiktir. Kapı ve pencere doğramaları değiştirilmiştir. (Resim 3.35.)

Resim 3.35. Servis Binasın Görünüşü

B04 servis binasının, döşemesi ve çatı örtüsü yıkılmıştır. Güneydoğu cephesindeki ahşap pencere doğramaları mevcuttur. Bu cephedeki ahşap giriş kapısı da özgündür. Ancak diğer cephelerdeki kapı ve pencere doğramaları yok olmuştur.

3.3.6. UNKAPANI DEĞİRMENİ BOZULMA TABLOSU

DEPO BİNASI (A) ZEMİN KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
AZ01	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Malzemesi Kapı ve pencere doğraması	Üstü ve ön cephesi örtülerek kapatılmış	Ön cephesine ve kapıya takılan kepenk
AZ02	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Malzemesi Kapı ve pencere doğraması		
AZ03	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Malzemesi Kapı ve pencere doğraması	Üstü örtülerek kapatılmış	Yeni takılan ahşap kapı
AZ04	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Malzemesi Kapı ve pencere doğraması Merdiven		
AZ05	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Malzemesi Kapı ve pencere doğraması		
AZ06	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Malzemesi Kapı ve pencere doğraması		
AZ07	Duvarlar Su akmasını sağlayan duvar boşluğu ve sövesi			
AZ08	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Malzemesi Kapı ve pencere doğraması Merdiven	Üstü örtülerek kapatılmış	Yeni takılan ahşap kapı

DEPO BİNASI (A) 1.KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
A101	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması		
A102	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması		

A103	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması		
A104	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme ve merdiven Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması		
A105	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması		
A106	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması		
A107	Duvarlar Pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme Çatı örtüsü Pencere doğraması		
A108	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve söveleri	Döşeme ve merdiven Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması		

FIRIN BİNASI (B) ZEMİN KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
BZ01	Güneydoğu duvarı Kapı ve pencere boşluğu	Diğer duvarları Çatı örtüsü ve döşeme Kapı ve pencere doğraması	Güneydoğu duvarında bulunan kapı ve pencereler örtülmüş	
BZ02	Güneydoğu duvarı Kapı ve pencere boşluğu	Diğer duvarları Çatı örtüsü ve döşeme Kapı ve pencere doğraması	Güneydoğu duvarında bulunan kapı ve pencereler örtülmüş	w.c. bölümü eklenmiş
BZ03	Güneydoğu duvarı Kapı ve pencere boşluğu	Diğer duvarları Çatı örtüsü ve döşeme Kapı ve pencere doğraması	Güneydoğu duvarında bulunan kapı ve pencereler örtülmüş	

SERVİS BİNASI (B) ZEMİN KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
BZ04	Duvarları Kapı ve pencere boşluğu	Döşeme malzemesi Kapı ve pencere doğraması	Kuzeybatı duvarında bulunan kapı ve pencereler örtülmüş	

BZ05	Duvarları Kapı doğraması Bacanın bir bölümü	Döşeme malzemesi Bacanın üst bölümü Merdiven	Kuzeydoğu duvarına betonarme bir yapı eklenmiş	
------	---	--	--	--

SERVİS BİNASI (B) 1. KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
B104	Duvarları Kapı ve pencere boşluğu	Döşeme Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması	Kuzeybatı duvarında bulunan pencereler örülmüş	

DEPO BİNASI (C)

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	KAYBOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
C01		Günümüzde C depo binası tamamen yıkılmıştır.		

DEĞİRMEN BİNASI (D)

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
D01		Günümüzde D01 değirmen binası tamamen yıkılmıştır.		
D02		Günümüzde D02 depo binası tamamen yıkılmıştır.		
D03		Günümüzde D03 depo binası tamamen yıkılmıştır.		

LOJMAN BİNASI (E) ZEMİN KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
EZ01	Duvarlar Kapı doğraması	Döşeme Malzemesi	Döşemesi asfalt yapılmıştır.	

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	KAYBOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
EZ02	Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi	Kapı doğraması	Kapı doğraması değiştirilmiştir.	saçak yapılmıştır.
EZ03	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi Merdiven	Döşeme Malzemesi Kapı doğraması		Ön cephesine saçak yapılmıştır.
EZ04	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi	Döşeme Malzemesi Kapı doğraması	Kapı doğraması değiştirilmiştir.	Ön cephesine saçak yapılmıştır.
EZ05		Bu mekanın kuzeybatı duvarı ve döşemesi tamamen yıkılmıştır.		

LOJMAN BİNASI (E) 1. KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
E101	Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi Döşeme	Kapı ve pencere doğraması		
E102		Bu mekana girilemedi		
E103	Duvarlar Pencere boşluğu ve sövesi Döşeme ve merdiven	Kapı ve pencere doğraması		
E104	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi Döşeme	Kapı ve pencere doğraması		
E105		Bu mekanın kuzeybatı duvarı ve döşemesi tamamen yıkılmıştır.		

LOJMAN BİNASI (E) 2. KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
E201	Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi Döşeme	Kapı ve pencere doğraması		

E202	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi Döşeme	Kapı ve pencere doğraması		
E203	Duvarlar Pencere boşluğu ve sövesi Döşeme ve merdiven	Kapı ve pencere doğraması		
E204	Duvarlar Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi Döşeme	Kapı ve pencere doğraması		
E205		Bu mekanın kuzeybatı duvarı ve döşemesi tamamen yıkılmıştır.		

SERVİS BİNASI (F) ZEMİN KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
F01		Güneybatı duvarı	Pencere ve kapı doğraması Çatı örtüsü	Değirmen kompleksine sonradan eklenmiştir
F02	Duvarlar	Güneybatı duvarı Döşeme Çatı örtüsü	Pencere ve kapı doğraması	
F03	Duvarlar	Döşeme Çatı örtüsü	Pencere ve kapı doğraması	Bu mekan büfe olarak kullanılmaktadır
F04	Duvarlar	Döşeme Çatı örtüsü	Pencere ve kapı doğraması	Bu mekan kahve olarak kullanılmaktadır
F05	Duvarlar Döşeme	Çatı örtüsü	Pencere ve kapı doğraması	
F06	Duvarlar	Çatı örtüsü Döşeme	Pencere ve kapı doğraması	

SİNEMA BİNASI (G) ZEMİN KAT

YER	ÖZGÜN KISIMLAR	YOKOLANLAR	EK VE DEĞİŞİKLİKLER	DİĞER TAHRİBATLAR
G01	Çatı örtüsü Kapı ve pencere boşluğu ve sövesi	Kapı ve pencere doğraması	Kapı ve pencere boşlukları örülmüştür	
G02	Duvarlar ve döşeme Çatı örtüsü Kapı ve pencere doğraması			

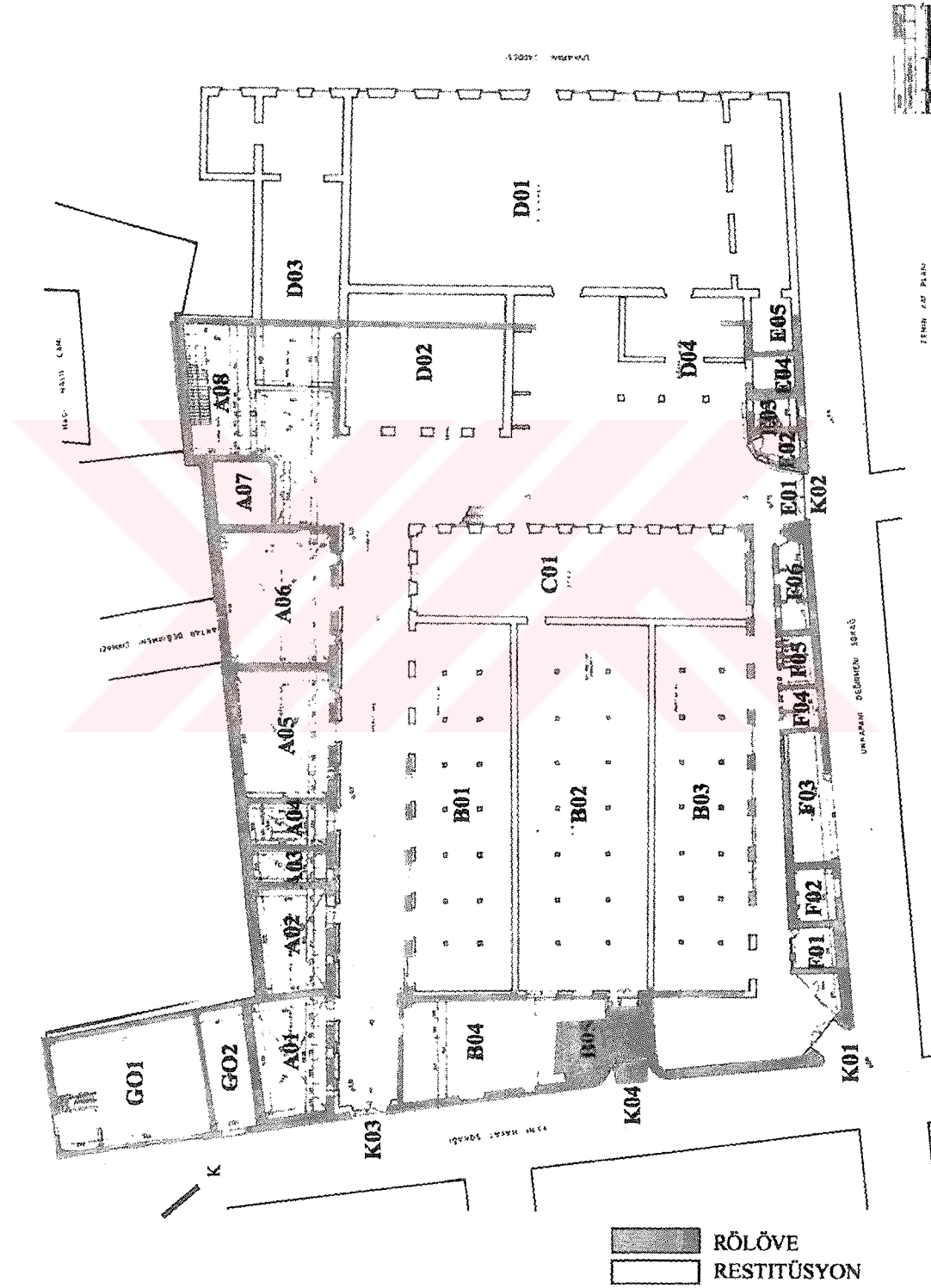
4. BÖLÜM

**UNKAPANI DEĞİRMENİ
RESTİTÜSYON PROJESİ**

4. 1. RESTİTÜSYON KARARLARI VE PROJESİ

Unkapanı Değirmeni'nin restitüsyon projesi, yapıdan elde edilen veriler, yazılı ve sözlü kaynaklar ve analogik yaklaşımlar sonucunda yapılmıştır. (Resim 4.1.)

Resim 4. 1. Unkapanı Değirmeni Restitüsyon Planı

4. 1. 1. MEKAN KARARLARI

Değirmen Binası

Yapının mimarisiyle ilgili çok az kaynak bulunabilmiştir. Bu nedenle, yapının planı, bugünkü durumun incelenmesi ve bulunabilen kaynaklar sonucunda yapılabilmektedir.

Değirmen binası, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan dikdörtgen biçiminde bir yapıdır. (D01) Bina, 5 katlıdır. (Resim 4.2.) Değirmen binasının kuzeydoğu kenarı 34 m., güneybatı kenarı 35 m., kuzeybatı kenarı ve güneydoğu kenarı ise 18 m.dir. Taban alanı yaklaşık 650 m² dir. Değirmen binasının yüksekliği hakkında yararlanılan tek kaynak, değirmenin 19.y.y. da çekilen fotoğrafları olduğundan, net bir sonuca ulaşamamıştır.

Resim 4. 2. Değirmen Kompleksi İçindeki Değirmen Binası

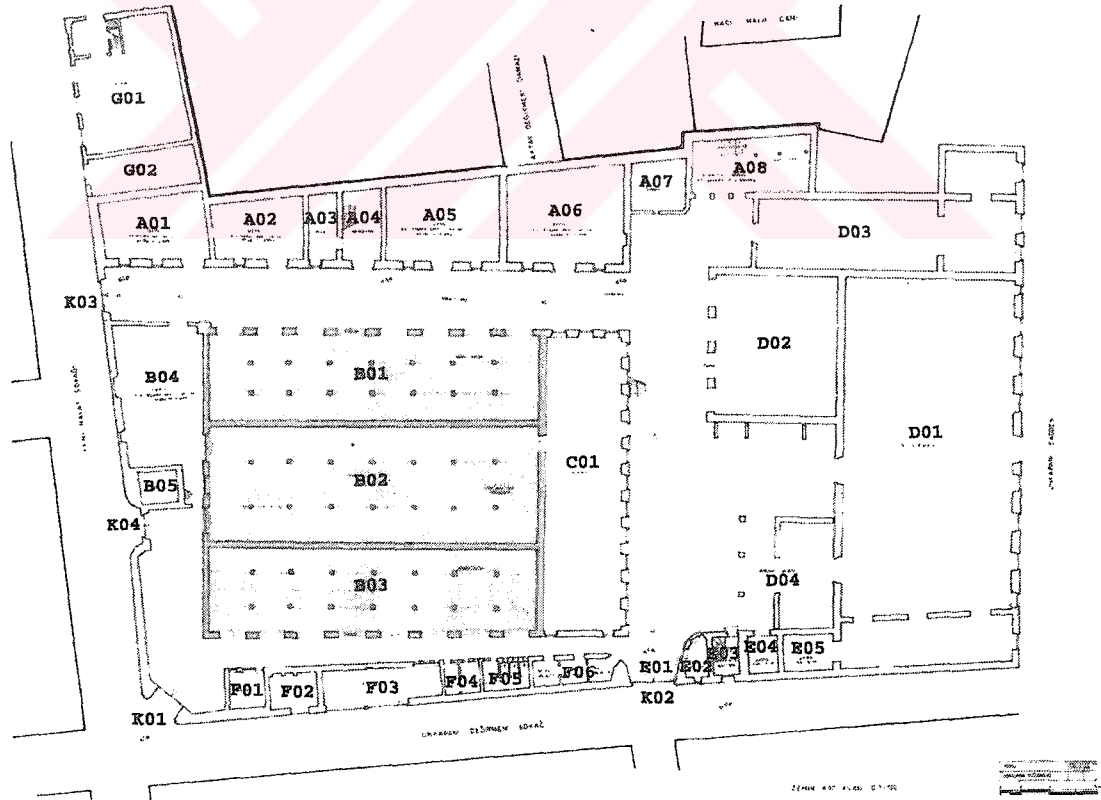
Unkapanı Değirmeni'nin su ile çalıştığı dönemlerde, suyu getiren kanalın yeri, rölöve ve restitüsyon planlarında gösterilmiştir. Bu kanalla gelen su, avluda bulunan değirmen taşı döndürerek, buğdayı öğütmektedir.

Unkapanı Değirmeni'nin, ilk zamanlarda su ile çalıştığı daha sonra ise buhar ile çalıştığı bilinmektedir. Bugünkü durum incelendiğinde bulunan izler, bu dönemde yapılmış olan haritalar ve bu bölgede uzun zamandan beri yaşamış olan insanların açıklamalarından edinilen bilgiler doğrultusunda, değirmenin önceleri su ile daha sonra buharla çalıştığı öğrenilmiştir.

Buhar ile çalışan değirmen binalarında, en alt katta transmisyon katı, bu katın üstünde öğütme katı bulunmaktadır. Bütün buhar ile çalışan değirmenler 5 katlı olup, en üst katta eleme işlemi yapılmaktadır. Yıkama, ayıklama ve kurutma işlemleride diğer katlardaki makine düzenine göre değişmektedir. Dolayısıyla 5 katlı olan Unkapanı Değirmeni binasında da sistemin işleyişi bu şekildedir.

Fırın Binası

Fırın binası, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan, üç bölümden oluşan kare şeklinde bir binadır. (B01, B02 , B03)

Resim 4. 3. Değirmen Kompleksi İçindeki Fırın Binası

Binanın kuzeydoğu kenarı 30 m., güneydoğu kenarı 32 m., kuzeybatı kenarı 33 m. ve güneybatı kenarı ise 31 m. boyutlarındadır. Taban alanı yaklaşık 1000 m²dir.

Fırın binasının günümüzde kalan izlerinden çıkarılan kat yüksekliği yaklaşık 8.80 m.dir. (Resim 4. 3.)

Binanın ortada bulunan bölümü (B02), depo binası (C01) ve servis binası (B04) ile bağlantılı olup, iki yandaki diğer bölümlerin (B01, B03) ise avluyla bağlantısı vardır. Bu bölümler kemerli geçitlerle avluya bağlanıp, kemerli geçitlerin sayısı her iki taraf için 8 adettir.

Değirmende öğütülen buğday, fırında ekmek haline getirilir. Fırından servis bölümüne geçildiğinde burada bir baca (B05) bulunduğu görülmekte ve burada pişirme işleminin yapıldığı tahmin edilmektedir.

Depolar

Unkapanı Değirmeni'nde A binası (Resim 4.4.) depo ve yatakhane, C01 binası depo ve idare binasıdır. D02 ve D04 yapıları da depodur.

Resim 4. 4. Değirmen Kompleksi İçindeki A Depo Binası

A Binası

Unkapanı Değirmeni'nin güneydoğusunda, 2 katlı olan ve alt katı depo, üst katları yatakhane olarak kullanılan bir binadır. (A) Bu binanın, uç bölümünde bir de sarnıç kısmı bulunmaktadır. (AZ07) Bu sarnıcın değirmenin su ile çalıştığı dönemlerde kullanıldığı tahmin edilmektedir.¹⁷⁷ Sarnıçta toplanan suyun akabilmesi için yaklaşık 0.50 m. x 0.50 m. boyutlarında bir boşluk bulunmaktadır. Yerinde yapılan incelemeler ve bu bölgede uzun süreden beri yaşayan insanlardan alınan bilgilere göre, bu sarnıcın hemen önünde buradan akan suyla dönen bir değirmen taşının varlığından söz edilmektedir. A04 mekanında depo ve yatakhane bağlantısını sağlayan merdiven bulunmaktadır. AZ03 mekanı bekçi odasıdır. AZ01, AZ02, AZ05 ve AZ06 mekanları depo olarak kullanılmaktadır. A101, A102, A103, A105, A106 ve A107 mekanları da yatakhane bölümünün odalarıdır. Yerinde yapılan incelemeler sonucunda A08 mekanın da asma katlı bir depo olduğu düşünülmüştür. Ancak 1930 tarihli J. Pervititch haritasında, bu mekanda, değirmen kompleksinin ikinci bacasının olduğu görülmektedir.

Bina, 8 bölüme ayrılmıştır ve bu bölümler avluya bakmaktadır. Bu bölümlerin avluya açılan kemerli kapıları ve kemerli pencereleri bulunmaktadır. Alt katları depo olarak üst katları ise işçilerin yatakhaneleri olarak kullanılan bu yapının taban alanı yaklaşık 500 m.²dir. Binanın merdiven olan bölümünde (A04) yaklaşık 13 m. yüksekliğinde kalkan duvar bulunmaktadır. Bu yapının önünden dekovil hattı geçer ve öğütülen un bu dekovil hattı sayesinde taşınır ve depolanır. Dekovil hattının üstünü binaya bağlı olan sundurma örter.

C01 Binası

Depo binalarından en büyüğü avlunun ortasında bulunan ve fırın binasına yapışık olan, depo ve idare binasıdır. (C01) Bu bina, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir şekle sahiptir. (Resim 4.5.) Güneydoğu kenarı 31 m., kuzeybatı kenarı 30 m., kuzeydoğu kenarı 10 m. ve güneybatı kenarı ise 9 m. olan binanın taban alanı yaklaşık 300 m.²dir.

---

¹⁷⁷ Bu bilgi Unkapanı Bölgesi'nde yaşayan insanlardan ,yerinde yapılan incelemelerden ve Y. Mimar Hüsrev Tayla'dan alınmıştır.

Günümüzde ayakta olmayan binanın planı, 19.y.y.da yapılan haritalardan ve çekilen fotoğraflardan yararlanılarak çıkarılmıştır. Binanın yüksekliği yaklaşık 13 m.dir. Alt katların depo, üst katların ise idare olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Resim 4. 5. Değirmen Kompleksi İçindeki C Depo Binası

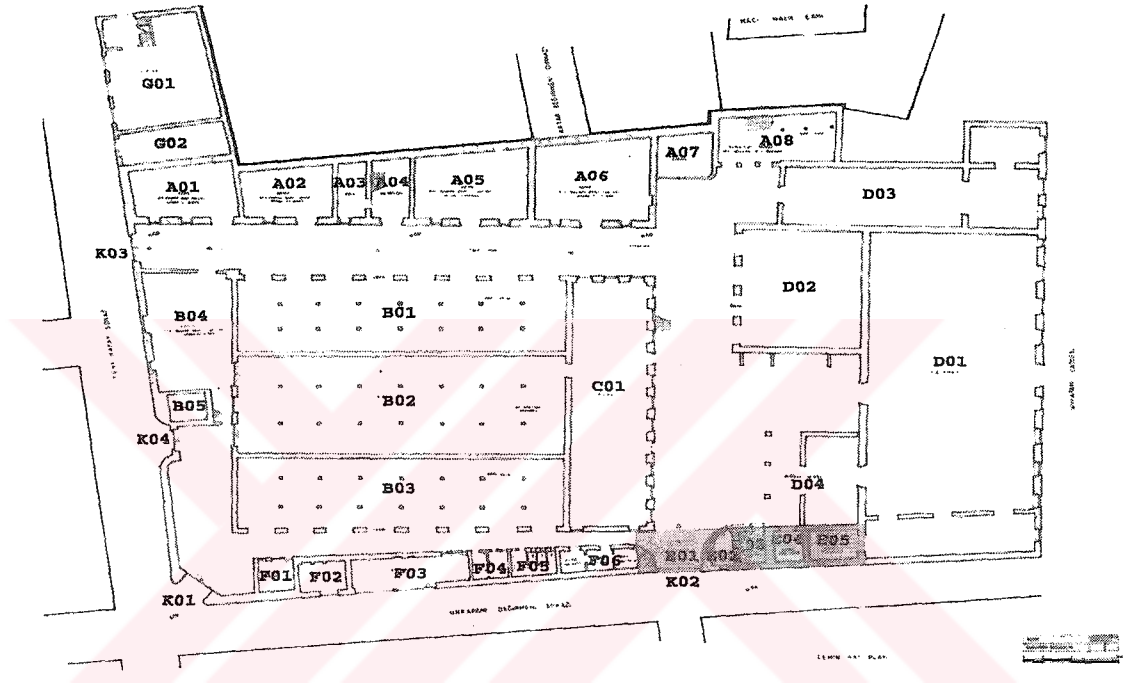
D02 ve D04 Binası

D02 binası, 13x15 m. boyutlarında olan yapının alanı da yaklaşık 200 m²'dir. Bu yapının güneybatı kenarında avluya açılan 4 adet kemerli kapısı bulunmaktadır. D04 binası da önünde sundurması olan dikdörtgen şeklinde bir depo binasıdır.

Lojman Binası

Unkapanı Değirmeni'nin, Unkapanı Değirmeni Sokağı'na bakan cephesinde, 3 katlı, beşik çatılı olan lojman binası bulunmaktadır. (E) Kuzeydoğu kenarı ve kuzeybatı kenarı 5 m., güneydoğu kenarı 15 m. ve güneybatı kenarı 16 m. olan binanın taban alanı yaklaşık 80 m²'dir. Lojman binası, Unkapanı Değirmeni'ne sonradan eklenen bölümlerden biridir. (Resim 4. 6.)

Ayrıca, bu binada değirmenin Unkapanı Değirmeni Sokağına açılan kapısı bulunmaktadır. (K02) Unkapanı Limanı'na gelen buğdayların, bu kapıdan değirmene girdiği ve Yeni Hayat Sokağı'nda bulunan kapıdan un ve ekme olarak çıktığı söylenmektedir.¹⁷⁸ Giriş kapısının yanında, içeri giriş çıkışı kontrol etmek amaçlı yapılmış olan bir bekçi odası bulunmaktadır. (EZ01)

Resim 4. 6. Değirmen Kompleksi İçindeki Lojman Binası

Binanın yüksekliği yaklaşık 12 m. ve kat yüksekliği ise yaklaşık olarak 3,5 m.dir. Bu lojman binasının, güneydoğu ucunda tek katlı servis ve satış bölümleri bulunmaktadır.

Lojman binasının zemin katında EZ01 giriş, EZ02 depo, EZ03 merdiven, EZ04 depo ve EZ05 mekanı depodur. 1. katta E101, E105 oda, E102 ve E104 oda+hela, E103 merdivendir. 2 katta E201 oda, E202 oda, E203 merdiven, E204 oda+hela ve E205 odadır.

¹⁷⁸ Bu bilgi Unkapanı Bölgesi'nde yaşayan insanlardan ,yerinde yapılan incelemelerden ve Y. Mimar Hüsrev Tayla'dan alınmıştır.

Sinema Binası

Değirmen binasında ayrıca, bir cephesi Atlamataşı Caddesi'nde, diğer cephesi, Yeni Hayat Sokağı'nda olan bir sinema binası vardır. (G01) Bu sinema binasının, değirmen binaları yapıldıktan yaklaşık 40 yıl sonra yapıldığı bilinmektedir.¹⁷⁹ 1933 tarihli J. Pervititch haritasında ise bu bina garaj olarak adlandırılmıştır.

Resim 5.7. Değirmen Kompleksi İçindeki Sinema Binası

Sinema binasının kuzeybatısında bir trafo binası bulunmaktadır. (G02) Taban alanı yaklaşık 45 m² olan binanın yüksekliği 9 m.dir. Almasıık tuğla duvardan yapılan binanın cephesi sıvalıdır.

Servis Yapıları

Unkapanı Değirmeni'nde servis yapıları da bulunmaktadır. Bu servis yapıları, değirmen kompleksinin kuzeydoğusunda bulunan F binası (Resim 4.8.) ve güneydoğusunda bulunan B04 binasıdır.

¹⁷⁹ Bu bilgi Taç Vakfı'nın Unkapanı Değirmeni ile ilgili yapmış olduğu çalışmalardan alınmıştır

F Binası

Servis mekanlarından F binası, Unkapanı Değirmeni Sokağına bakan, tek katlı bir yapıdır. (F01, F02, F03, F04, F05)

Resim 4. 8. Değirmen Kompleksi İçindeki F Servis Binası

F01 mekanı, değirmen kompleksinin ana giriş kapısının yanında bulunan bekçi odasıdır. Yapılan incelemeler sonucunda, F02 ve F03 mekanlarının ise satış amaçlı kullanılan dükkanlar olduğu anlaşılmıştır. F03 mekanı günümüzde kahve olarak kullanılmaktadır. F04 mekanı hela bölümüdür. F05 mekanı ise depo olarak kullanılmıştır. Unkapanı Değirmeni'nin ilk yapıldığı dönemlerde, fırında yapılan ekmeklerin satıldığı dükkanların, kahvenin ve helaların bu bölümde bulunduğu bilinmektedir.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Bu bilgi Unkapanı Bölgesi'nde yaşayan insanlardan, yerinde yapılan incelemelerden ve Y. Mimar Hüsrev Tayla'dan alınmıştır.

B04 Binası

Değirmen kompleksinin güneydoğu ucunda bulunan (B04) servis binası 2 katlı bir yapıdır. (Resim 4. 9.)

Resim 4. 9. Değirmen Kompleksi İçindeki B04 Servis Binası

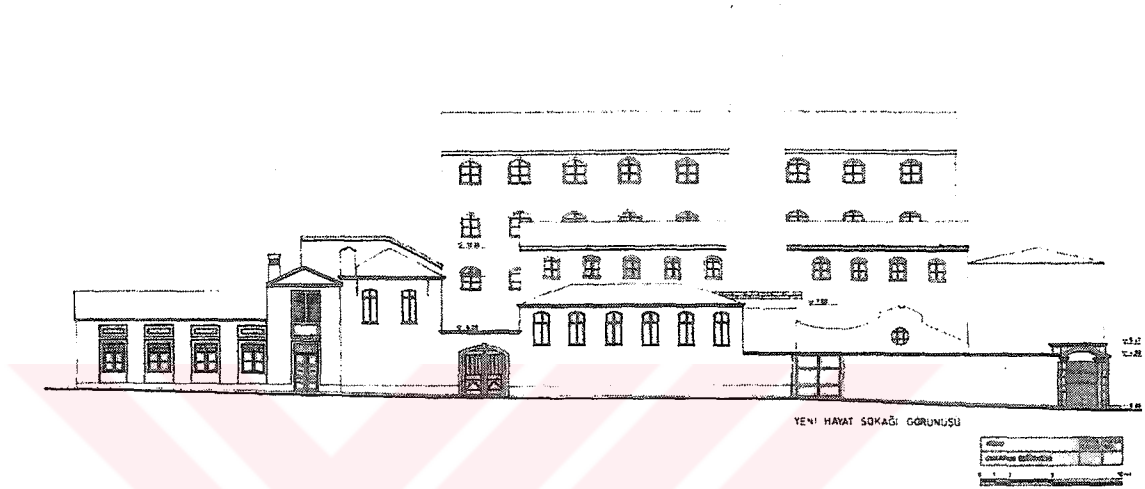
Binanın kuzeybatı cephesi fırın binasına bitişiktir. Fırın binasından bu yapıya giriş vardır. Bacayla da bağlantısı olan B04 mekanı, hamur halindeki ekmeklerin pişirildiği bölümdür.

4. 1. 2. CEPHE KARARLARI

Unkapanı Değirmeni 19 y.y.da yapılmış olan diğer sanayi yapılarına benzer cephe özelliklerine sahiptir. Genel anlamda bakıldığında, tipik bir 19. y.y. sanayi yapısıdır.

Değirmen Binası

Bina, 5 katlıdır. (D01) Beşik çatılı üçgen alınlıklı olan yapının kuzeybatı cephesi Unkapanı Caddesi'ne, güneydoğu cephesi ise değirmenin avlusuna bakmaktadır. Binanın asıl girişi, Unkapanı Caddesine bakan kuzeybatı cephesindedir. (K05) Diğer giriş kapısı ise avluya açılmaktadır. (K06)

Resim 4. 10. Unkapanı Değirmeni Güneydoğu Cephesi

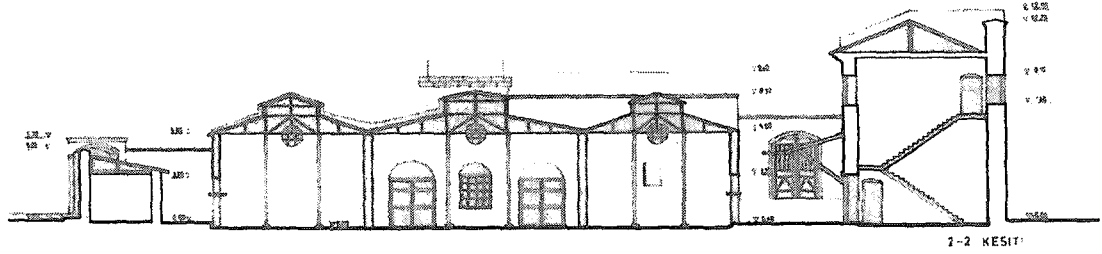
Binanın kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde, 9 adet pencere bulunmaktadır. (Resim 4. 10.) Pencereler ahşap doğramalı, kemerli, söveli ve yaklaşık 1.20x1.80 m. boyutlarındadır. Günümüzde bu binadan geriye hiçbir iz kalmamıştır. Bulunan bu değerler, haritalardan ve fotoğraflardan yararlanılarak bulunmuştur.

Fırın Binası

Fırın binası değirmen kompleksi içindeki diğer binalardan daha farklı bir görünüme sahiptir. Tek katlı olan bu yapı, üç bölüme ayrılmıştır. (B01, B02, B03) Binanın çatısı demir kolonlarla taşınan demir konstrüksiyon bir çatıdır. Tuğla duvardan yapılan cephesi sıvanmıştır.

Fırın binasının Yeni Hayat Sokağı'na bakan güneydoğu cephesi daha süslüdür. Bu cephede, binanın çatısından dolayı ortaya çıkan bir form vardır. Bu cephede fırını servis mekanına bağlayan kemerli iki kapı ve bir pencere bulunmaktadır. Bu kapılar ahşap ve 2.50x4.00 m. boyutlarında, pencere ise yine ahşap doğramalı ve 1.90x2.80m. boyutlarındadır. Ayrıca binanın güneybatı cephesinin çatıya yakın olan bölümünde çapları 1,20 m. olan daire şeklinde 3 adet pencere bulunmaktadır.

Resim 4. 11. Fırın Binası Kesiti

Fırın binası üç bölüme ayrılmıştır. (Resim 4.11.) Bu bölümlerden iki yanda bulunan bölümlerin avluya bağlantıları vardır. (B01, B03) Bu bağlantı 8 adet kemerli geçit ile olmaktadır.

Depolar

Unkapanı Değirmeni kompleksinin, güneydoğu kısmında bulunan 2 katlı A yapısının alt katı depo, üst katları yatakhane olarak kullanılmıştır. Almaşık tuğla duvardan yapılmış olan bu binanın cephesi sıvalıdır. Bu binanın cephesinde dekovil hattınının üstünü örten bir sundurma bulunmaktadır.

A01 Cephesi

AZ01 mekanının kuzeydoğu cephesinde 2 adet pencere ve 1 adet kapı bulunmaktadır. A101 mekanın kuzeydoğu cephesinde 4 adet pencere bulunmaktadır. Bu mekanın kuzeydoğu ve güneydoğu cepheleri sıvalıdır.

A02 Cephesi

AZ02 mekanının kuzeydoğu cephesinde, 1 adet kemerli pencere ve kemerli kapı bulunmaktadır. A102 mekanın kuzeydoğu cephesinde 4 adet çift kemerli, taş söveli pencere bulunmaktadır.

A03 Cephesi

AZ03 mekanın kuzeydoğu cephesinde bir adet kemerli pencere bulunmaktadır. A103 mekanının kuzeydoğu cephesinde de bir adet çift kemerli pencere bulunmaktadır.

A04 Cephesi

AZ04 mekanının kuzeydoğu cephesinde 1 adet kemerli kapı bulunmaktadır. A depo binasının merdivenin bulunduğu bu mekandan A03 mekanına geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. A104 mekanının kuzeydoğu cephesinde de 1 adet çift kemerli pencere bulunmaktadır.

A05 ve A06 Cephesi

AZ05 ve AZ06 mekanlarının kuzeydoğu cephesinde 2 adet kemerli pencere ve 1 adet kemerli kapı bulunmaktadır. A105 ve A106 mekanının kuzeydoğu cephesinde ise 5 adet çift kemerli pencere bulunmaktadır.

A07 Cephesi

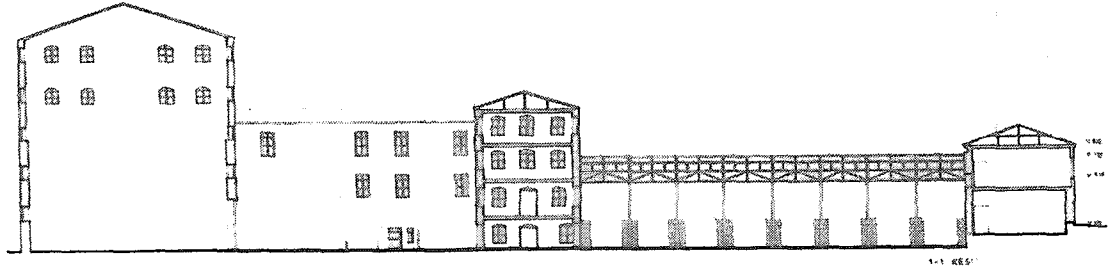
AZ07 mekanı sarnıçtır. Sarnıcın kuzeydoğu cephesi 2 sıra tuğla 2 sıra taş dolgudan oluşan almalı tuğla duvardır.

A08 Cephesi

A108 mekanının kuzeydoğu cephesinde 2 adet çift kemerli pencere bulunmaktadır. Bu mekanın cephesi almalı tuğla duvardır.

C01 Cephesi

Unkapanı Değirmeni'nde depo olarak kullanılan binalardan en büyüğü avlunun ortasında bulunan, depo ve idare binası olarak kullanılan binadır.

Resim 4. 12. Değirmen Kompleksinin Kesiti

C01 depo binası 4 katlıdır ve dikdörtgen bir plana sahiptir. (Resim5.12.) Binanın güneydoğu ve kuzeybatı kenarında 11 adet, kuzeydoğu ve güneybatı kenarında ise 3 adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler, kemerli, ahşap doğramalı ve sövelidir. Haritalar ve fotoğraflara göre yaklaşık olarak 1.20x1.80 m. boyutlarındadır. Bu depo binası günümüzde bulunmamaktadır.

D02 Cephesi

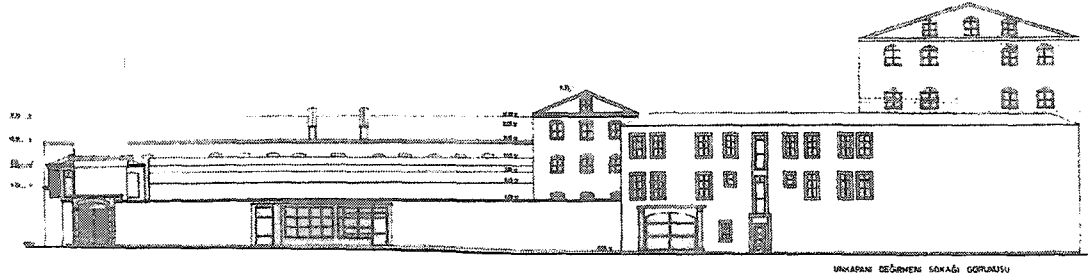
Değirmen binasının avluya bakan cephesine yapışık olan bir buğday silosu vardır. (D02) Bu yapının ölçüleri ve kat yüksekliği hakkında yalnızca, J. Pervititch haritalarından ve 1912 tarihli şehir haritalarından bilgi alınabilmektedir. Bu nedenle cephesi hakkında yorum yapılamamaktadır.

D04 Cephesi

Bu yapının önünde bir sundurma bulunmaktadır. Lojman binasının duvarındaki izden anlaşıldığına göre bu yapının çatısı tek eğimlidir.

Lojman Binası

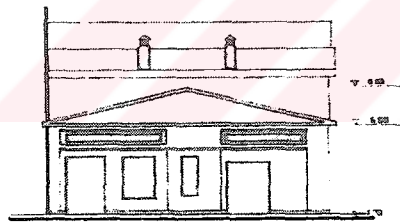
Unkapanı Değirmeni'nin, Unkapanı Değirmeni Sokağına bakan kuzeybatı cephesinde bulunan, 3 katlı ve beşik çatılı bir yapıdır. (E) (Resim 4.13.) Söveli dikdörtgen pencereleri vardır. Bu pencereler ahşap doğramalı ve 0.70x1.80 m. boyutlarındadır.

Resim 4. 13. Unkapanı Değirmeni Kuzeydoğu Cephesi

Değirmen kompleksinin Unkapanı Değirmeni Sokağına açılan kapısı, lojman binasının zemin katında bulunmaktadır. (K02) Bu kapının iki kenarında 4.00 m. yüksekliğinde sütunlar bulunmaktadır. Ayrıca bu cephede binanın merdiven

sahanlığında olan ve yere kadar uzanan söveli pencereler bulunmaktadır. Bu pencereler 1.00x3.20 m. boyutlarındadır.

ATLAMA TAŞI CADDESİNDEN GÖRÜŞÜ

Resim 4. 14. Sinema Binası Cephesi

Sinema Binası

Atlamataşı Caddesi ve Yeni Hayat Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan sinema binası (G01) beşik çatılı ve üçgen alınlıklıdır. (Resim 4.14.) Binanın güneybatı cephesinde 2 adet kapı ve pencere bulunmakta ve güneydoğu cephesinde ise 4 adet söveli pencere bulunmaktadır. Pencereler 1.75 x 2.20 m. boyutlarındadır.

Servis Yapıları

F Cephesi

Unkapanı Değirmeni Sokağı'ndaki F servis binasının ön cephesi sıvalıdır. Bu servis binasının güneydoğu ucunda değirmen kompleksinin ana giriş kapısı bulunmaktadır. (K01) Bu kapı 3.10x4.00 m. boyutlarında, kemerli, söveli, ahşap bir kapıdır.

B04 Cephesi

Değirmen kompleksinin güneydoğu ucunda bulunan 2 katlı B04 binasının Yeni Hayat Sokağına bakan güneydoğu cephesinde 6 adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler kemerli ve ahşap doğramalıdır.

Binanın bu cephesinde değirmen kompleksinin Yeni Hayat Sokağına açılan kapısı da bulunmaktadır. (K03) Bu kapı kemerli, söveli, ahşap bir kapıdır. Servis binasının kuzeydoğusunda bir baca bulunmaktadır. (B05) Bu baca tuğladan yapılmış olup her 3 m. de bir çemberleri vardır. Bacanın yanında değirmene giriş kapılarından biri olan ahşap kapı bulunmaktadır. (K04)

4. 1. 3. STRÜKTÜR KARARLARI

Unkapanı Değirmeni strüktür ve malzeme kullanımı olarak, 19.y.y. sanayi yapılarının ve özellikle değirmen yapılarının tüm özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca bu değirmen, çok büyük bir kompleks olduğu için, bu kompleks içinde bulunan yapılar arasında da strüktür ve malzeme farklılıkları bulunmaktadır.

Değirmen Binası

Günümüzde tamamen yıkılmış olan değirmen binası hakkında elimizde çok net bilgi bulunmamaktadır. Ancak değirmenin ilk yapıldığı dönemlerde çekilen fotoğraflar ve yapılan haritalardan edinilen bilgilere göre, bu yapı 5 katlı bir binadır. (D01) Aynı dönemde yapılan diğer değirmen binaları ve günümüzde Unkapanı Değirmeni kompleksinin ayakta kalan bölümleri incelendiğinde, değirmen binasının tuğladan yapılmış yığma bir bina olduğu bilinmektedir.

Binanın planı haritalardan, görünüşü ise fotoğraflardan çıkartılmıştır. Ancak yerinde yapılan incelemelerde binadan geriye hiçbir iz kalmadığı görülmüştür. Bu nedenle binanın döşemesi hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır.

Değirmen binasının yıkılmadan önce çekilen fotoğrafları ve 1930 tarihli J. Pervititch haritası, binanın çatı örtüsü hakkında bilgi edinmemizi sağlayan kaynaklar olmuştur. Bu kaynaklara göre, değirmen binası beşik çatılı ve üçgen alınlıklı bir yapıdır. Ancak, çatı örtüsünün ne şekilde taşındığı hakkında bilgi bulunamamıştır.

Fırın Binası

Fırın binası, Unkapanı Değirmeni kompleksinin ortasında bulunan tek katlı, tuğladan yapılmış yığma bir yapıdır. (B) Üç bölüme ayrılmış olan fırın binasının, iki yanında bulunan bölümlerinin (B01, B03) avluya bağlantılarını sağlayan kemerli geçitler bulunmaktadır.

Fırın binasının çatısı hakkında, 1930 tarihli J. Pervititch haritasından ve yerinde yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, binanın çatısının demir kolonlar tarafından taşınan ve demir konstrüksiyon olan bir çatı olduğu anlaşılmıştır. Demir kolonlar her bölümde çift sıra ile sıralanmıştır.

Depolar

Değirmen kompleksinin güneybatısında bulunan A depo binası, 2 katlı almalı tuğla duvardan yapılmıştır. Kalınlığı yaklaşık 1.00 m.dir. A depo binasının döşemesi hakkında bilgi ancak yerinde yapılan incelemeler sonucunda bulunabilmiştir. Binanın duvarlarında ikinci kat döşemesinin izleri görülmektedir. Bu binada bulunan tüm bölümlerin döşemesinde demir takviyeli ahşap kirişleme kullanılmıştır. A108 mekanı asma katlıdır ve döşemesi volta döşemedir. Binanın çatısı hakkında yerinde yapılan incelemeler ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Binanın ahşap taşıyıcı ve üzeri kiremitle kaplanmış bir çatısı olduğu anlaşılmıştır. AZ04 mekanında kalkan duvarlar bulunmaktadır.

Fırın binasının (B) kuzeybatı cephesine yapışık olan depo binası 4 katlı, tuğladan yapılmış yığma bir yapıdır. (C01) Bu binanın tuğladan yapılmış olduğuna dair tek bilgi yıkılmadan önce çekilmiş fotoğraflarıdır. Planı haritalardan, cephesi ise fotoğraflardan yararlanılarak çıkarılan binanın döşemesi hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır. Depo binasının çatı örtüsü hakkında, 1930 tarihli J. Pervititch haritasından ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Bu bilgilere göre depo binasının, beşik çatılı ve üçgen alınlıklı olduğu bilinmektedir.

Değirmen binasının güneydoğu cephesine yapışık olan tek katlı depo binası ise günümüzde tamamen yok olmuştur. (D02) Ancak bu depo binasının da diğer depo binaları gibi almalı tuğla duvardan yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Depo binasının güneydoğu cephesinde 4 adet kemer bulunmaktadır. Bu binanın döşemesi

hakkında bilgi bulunamamıştır. Bu yapının çatı örtüsü hakkında bulabildiğimiz tek kaynak 1930 tarihli J. Pervititch haritasıdır. Bu haritaya göre bina beşik çatılıdır.

D04 binasının duvarları hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır. Ancak bütün depo binaları almaşık tuğla duvardan yapılmıştır. Bu nedenle bu binanın da almaşık tuğla duvardan yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu binanın güneydoğu cephesinde 3 adet kemer bulunmaktadır. Lojman binasının güneybatı cephesine yapışık olan bu depo binasının döşemesi hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır. D04 binasının çatı örtüsü ise lojman binasının güneybatı cephesinde kalan izinden anlaşıldığına göre tek eğimli ahşap çatıdır.

Lojman Binası

Değirmen kompleksinin kuzeyinde bulunan lojman binası 3 katlı, tuğladan yapılmış yığma bir yapıdır. (E) Binanın duvarları tuğla ve almaşık tuğla duvardan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Döşemesi volta döşeme olan binanın çatı örtüsü ahşap çatıdır.

Sinema Binası

G01 sinema binasının duvarları tuğladan yapılmış ve yaklaşık 0.50m. kalınlığındadır. Binanın asma katının döşemesi volta döşemedir. Bina, beşik çatılı ve üçgen alınlıklıdır.

Servis Yapıları

Unkapanı Değirmeni Sokağı'nda bulunan tek katlı servis binasının duvarları tuğladan yapılmıştır. (F) Yapının duvarları bazı bölümlerde taş, bazı bölümlerde tuğladan yapılmıştır. F binasının kuzeydoğu duvarı almaşık tuğladan yapılmış ve yaklaşık 1.00 m. kalınlığındadır. Diğer duvarlarının kalınlığı yaklaşık 0.70 m.dir. Binanın çatısı tek eğimli ahşap çatıdır.

Fırın binasının güneydoğu cephesine yapışık olan servis binası 2 katlı, tuğladan yapılmış olan bir yapıdır. (B04) Binanın kuzeydoğu ve güneybatı duvarı 0.50 m., kuzeybatı duvarı 0.70 m. ve güneydoğu duvarı ise yaklaşık 1.00 m. kalınlığındadır. Binanın döşemesi demir takviyeli ahşap kirişlemedir. Yerinde yapılan incelemeler,

fotoğraflar ve haritalardan alınan bilgiler doğrultusunda binanın beşik çatılı olduğu anlaşılmıştır.

4. 1. 4. MALZEME KARARLARI

Değirmen Binası

Unkapanı Değirmeni kompleksinde bulunan değirmen binasının (D01) yıkılmadan önce çekilmiş olan fotoğrafları haricinde elimizde yararlanabileceğimiz bir belge bulunmamaktadır. Bu fotoğraflarda oldukça uzaktan çekilmiş olan fotoğraflardır. Ancak aynı dönemde yapılmış değirmen binaları ve değirmen kompleksi içinde bulunan diğer binalar incelendiğinde bu binanın da tuğladan yapıldığına karar verilmiştir.

Fırın Binası

Değirmen kompleksinin ortasında bulunan fırın binası (B) tuğladan yapılmış bir binadır. Metal çatı örtüsünü demir kolonlar taşımaktadır. Ahşap doğramalı ve kemerli pencere ve kapıları bulunmaktadır. Ayrıca kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde belli yüksekliğe kadar kesme taştan daha sonraki bölümleri ise tuğladan yapılmış kemerli geçitler bulunmaktadır. Tek katlı olan binanın zemin kaplamasının mozaik olduğu tahmin edilmektedir.

Depolar

A Binası

Değirmen kompleksi içinde bulunan depo binasının (A) duvarları almasıık tuğla duvardır. Yerinde yapılan incelemeler ve fotoğraflardan elde edilen bilgiler doğrultusunda binanın 2 sıra tuğla, 4 sıra taş örgüden oluşan almasıık tuğla duvarları olduğu bilinmektedir. Yapının pencere ve kapıları ahşap doğramalı ve taş sövelidir.

C Binası

Değirmen kompleksinin ortasında bulunan diğer depo binasının (C) 1970 yıllarında çekilen fotoğraflarında da görüldüğü gibi, bina tuğladan yapılmıştır.

Döşeme kaplaması ahşap kaplama, çatısı ahşap çatıdır. Binanın, kemerli ve ahşap doğramalı pencereleri vardır.

D02 ve D04 Binaları

D02 ve D04 depo binaları ve bu binalarda kullanılan malzemeler hakkında net bir bilgi bulunamamıştır. D02 depo binasının giriş bölümünde 4, D04 depo binasının giriş bölümünde ise 3 adet kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerin de değirmen kompleksinde bulunan diğer kemerler gibi belli bir yüksekliğe kadar kesme taştan daha sonra ise tuğladan yapıldığı tahmin edilmektedir.

Lojman Binası

Değirmen kompleksinin kuzeyinde bulunan lojman binasının günümüzde mevcut olan bölümlerinden yararlanılarak elde edilen veriler doğrultusunda, binanın tuğla ve almalı tuğla duvardan yapıldığı bilinmektedir. Lojman binasının taş söveli dikdörtgen pencereleri bulunmaktadır.

EZ01, EZ02, EZ03, EZ04 mekanlarının döşeme kaplaması beton üzeri şaptır. Binanın diğer mekanlarının döşeme kaplaması ahşap kaplamadır. Binanın çatı örtüsü ahşaptan yapılmış üzeri alaturka kiremitle kaplanmıştır.

Sinema Binası

Sinema binasının duvarları tuğladan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Binanın zemin döşeme kaplaması beton üzeri şap, asma katın döşeme kaplaması ise ahşaptır. Binanın çatısı ahşap çatı üzeri kiremitle kaplanmıştır. Kapı ve pencereleri ahşap doğramalı ve taş sövelidir.

Servis Yapıları

F Binası

Değirmen kompleksinin kuzeydoğusunda yer alan F binasının kuzeydoğu duvarı 2 sıra tuğla ve 4 sıra taş örgüden yapılmış almalı tuğla duvardır. Diğer duvarları tuğla ve almalı tuğladan yapılmıştır. Çatı örtüsü tek yönlü ahşap çatıdır. F servis

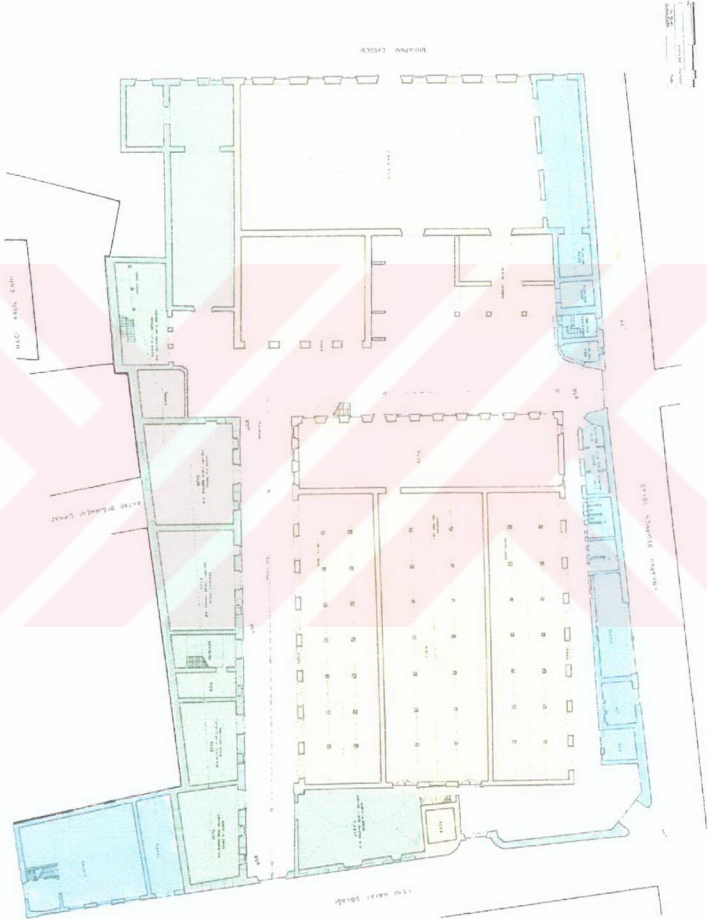
binasının F03, F04 ve F05 mekanlarında zemin döşemesi karo mozaik, diğer mekanlarda ise beton üzeri şaptır.

B04 Binası

B04 servis binası almaşık tuğladan yapılmış bir yapıdır. Binanın zemin katının döşemesinin mozaik olduğu tahmin edilmektedir. Üst katının döşeme kaplaması ise ahşap kaplamadır. Çatı örtüsü ahşap çatıdır. Ahşap doğramalı ve kemerli pencereleri bulunmaktadır.

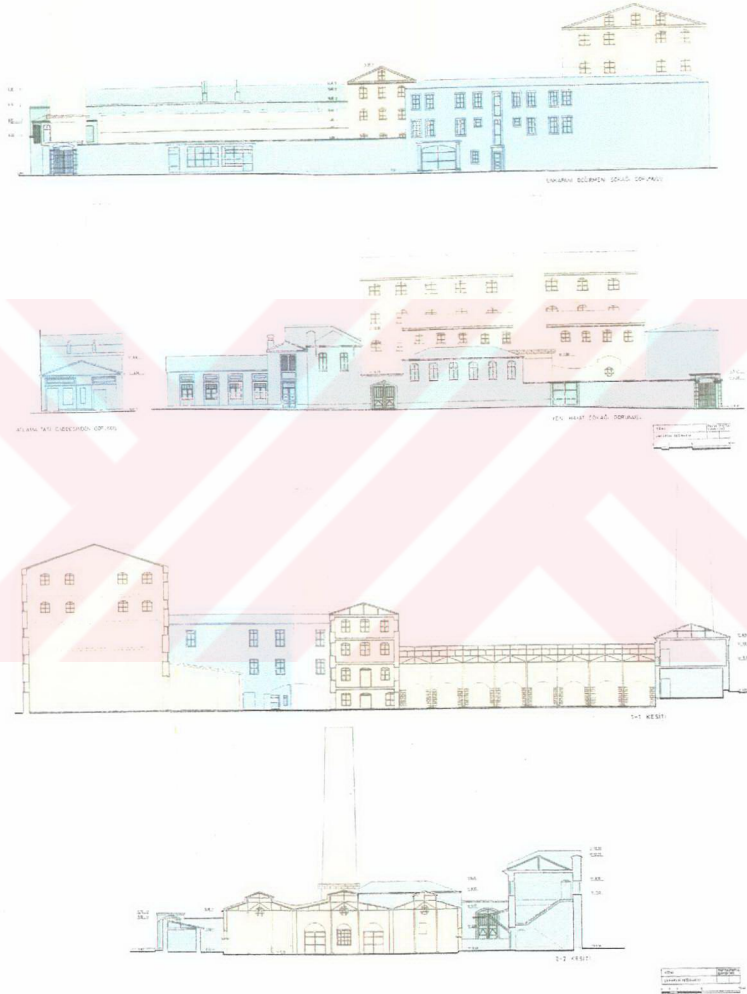

UNKAPANI DEĞİRMENİ RESTİTÜSYON PROJESİ ÜZERİNDE DÖNEM ANALİZLERİ

- I. DÖNEM YAPILAR
- II. DÖNEM YAPILAR
- III. DÖNEM YAPILAR

Resim 4. 15. Unkapani Değirmeni Restitüsyon Planı Üzerinde Dönem Analizleri

Resim 4. 16. Unkapanı Değirmeni Restitüsyon Kesit ve Görüntüleri Üzerinde Dönem Analizleri

5. BÖLÜM

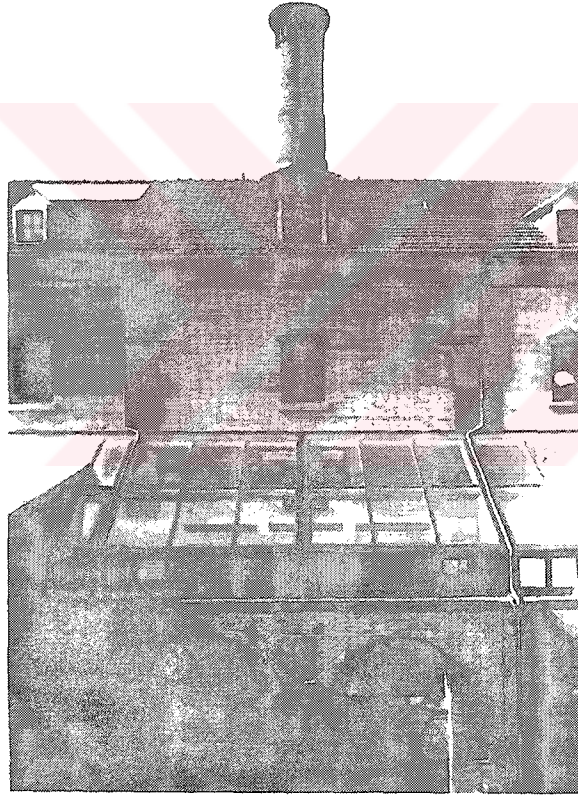
SONUÇ UNKAPANI DEĞİRMENİ RESTORASYON ÖNERİLERİ

5. BÖLÜM

5. 1. DEĞİRMENLERİN RESTORASYONU İLE İLGİLİ ÖRNEKLER

Tarihi sanayi yapıları çoğunlukla anıtsal nitelikte olduklarından, işlev dönüşümü çalışmalarında binanın mevcut doku içindeki yeri, ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçları sorunun bir bütün olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. ¹⁸¹

Tarihi sanayi yapılarının, yeni kullanımına ilişkin çalışma yapılırken göze ilk çarpan binanın özgün kimliğinin mümkün olduğunca korunması ve o binaya ait özelliklerin vurgulanmış olmasıdır. Yeni kullanımlara açılan bu binalarda binaların

Resim 5. 1. Tiefenbrunnen Mill,
Zürich, İsviçre Un Değirmeni
(1889-1983) Çok Amaçlı Kullanım
(Mobilya Mağazası, Lokanta, Tiyatro)

eski işleyişinin panolarla kullanıcıya sunulması gerekmektedir. Bu yapılar; alışveriş mekanları, sanat galerileri, çok amaçlı salonlar (geniş açıklıklar ve ağır yük taşıyabilecek yapısal düzenlemelere sahip oluşlarından yararlanılarak) ve konut (açık kat düzenlemeleri ve yüksek tavanlarından yararlanılarak) olarak kullanılabilir. ¹⁸² Günümüzde işlevini kaybetmiş olan değirmen yapıları da, otel, büro binası, mobilya mağazası, lokanta, tiyatro ve konut gibi çok amaçlı olarak kullanılmaktadır. (Resim 5.1.-5.)

¹⁸¹Ülkü Altınoluk, “Endüstri Arkeolojisi Kapsamındaki Binalarda İşlev Dönüşümü”, Mimarlık 2000, S. 292 , s. 7.

¹⁸²Selim Ökem, “Çelik Altırlı Tapınaklar”, Mimarlık 2000, S. 292, s. 15.

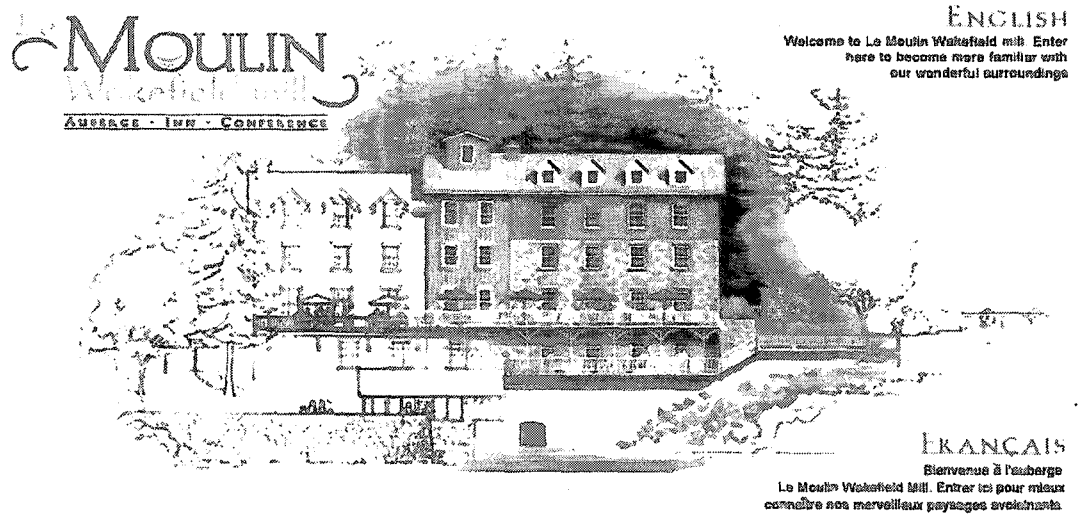

Zürih'te bulunan Tiefenbrunnen Buharlı Değirmeni 1889-1983 yılları arasında işlevini sürdürmüştür. Günümüzde yeni ekleriyle çok amaçlı olarak kullanılmaktadır. Tiefenbrunnen Değirmeni'nin içinde mobilya mağazası, lokanta, tiyatro ve konutlar bulunmaktadır. (Resim 5.1.)

İngiltere'de bulunan New Mills bir su değirmenidir. Bu değirmen de 1760-1980 yılları arasında işlevini sürdürmüştür. 1983 yılında restorasyonu yapılarak büro binası olarak kullanılmaya başlanmıştır.

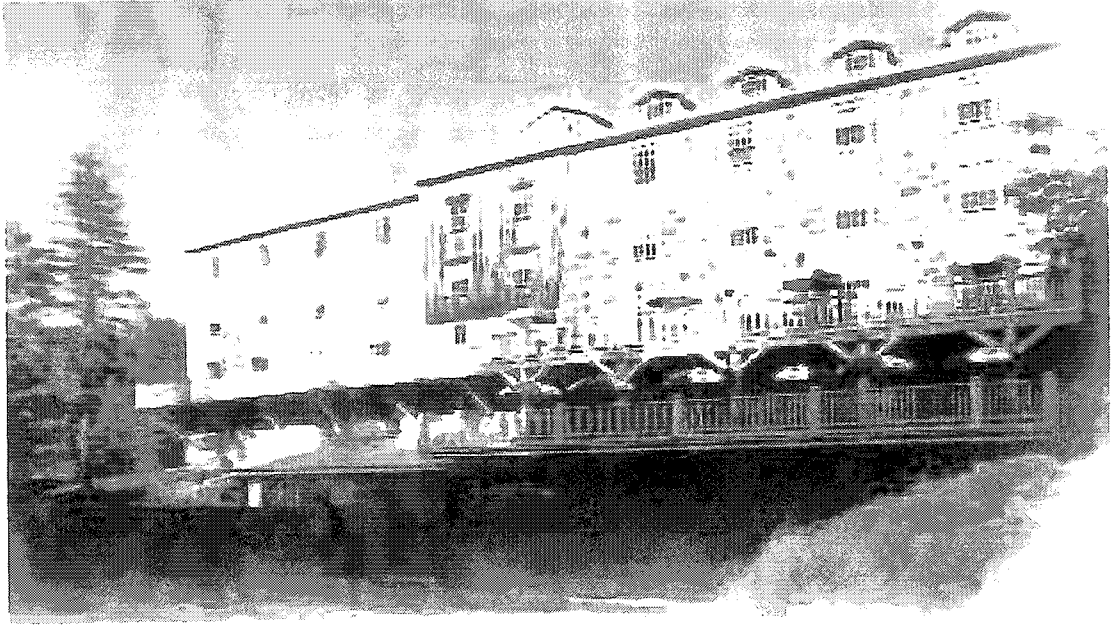
Resim 5.2. Falls Değirmeni, Tennessee

Fransa'da bulunan Wakefield Mill su ile çalışan bir un değirmenidir. Bu değirmenin de restorasyonu yapılmış ve değirmen otel olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Resim 5.3-4.) Fransa' da bulunan Le Moulin de Labbaye de bir su değirmenidir. Günümüzde otel olarak kullanılmaktadır. (Resim 5.5.)

Resim 5. 3. Wakefield Mill, Fransa, Su ile Çalışan Un Değirmeni, Otel Olarak Kullanım

Resim 5. 4. Wakefield Mill, Fransa, Su ile Çalışan Un Değirmeni, Otel Olarak Kullanım

Resim 5. 5. Le Moulin de Labbaye, Fransa, Su ile Çalışan Un Değirmeni, Otel Olarak Kullanım

5.2. UNKAPANI DEĞİRMENİ'NİN YENİ KULLANIMINA İLİŞKİN ÖNERİLER

İkinci derece tarihi eser olarak tescilli olan Unkapanı Değirmeni, muhtemelen Unkapanı bölgesine hizmet vermek ve “kabban” olarak kullanılmak amacıyla inşa edilmiş, dönemin önemli sanayi yapılarından biridir.

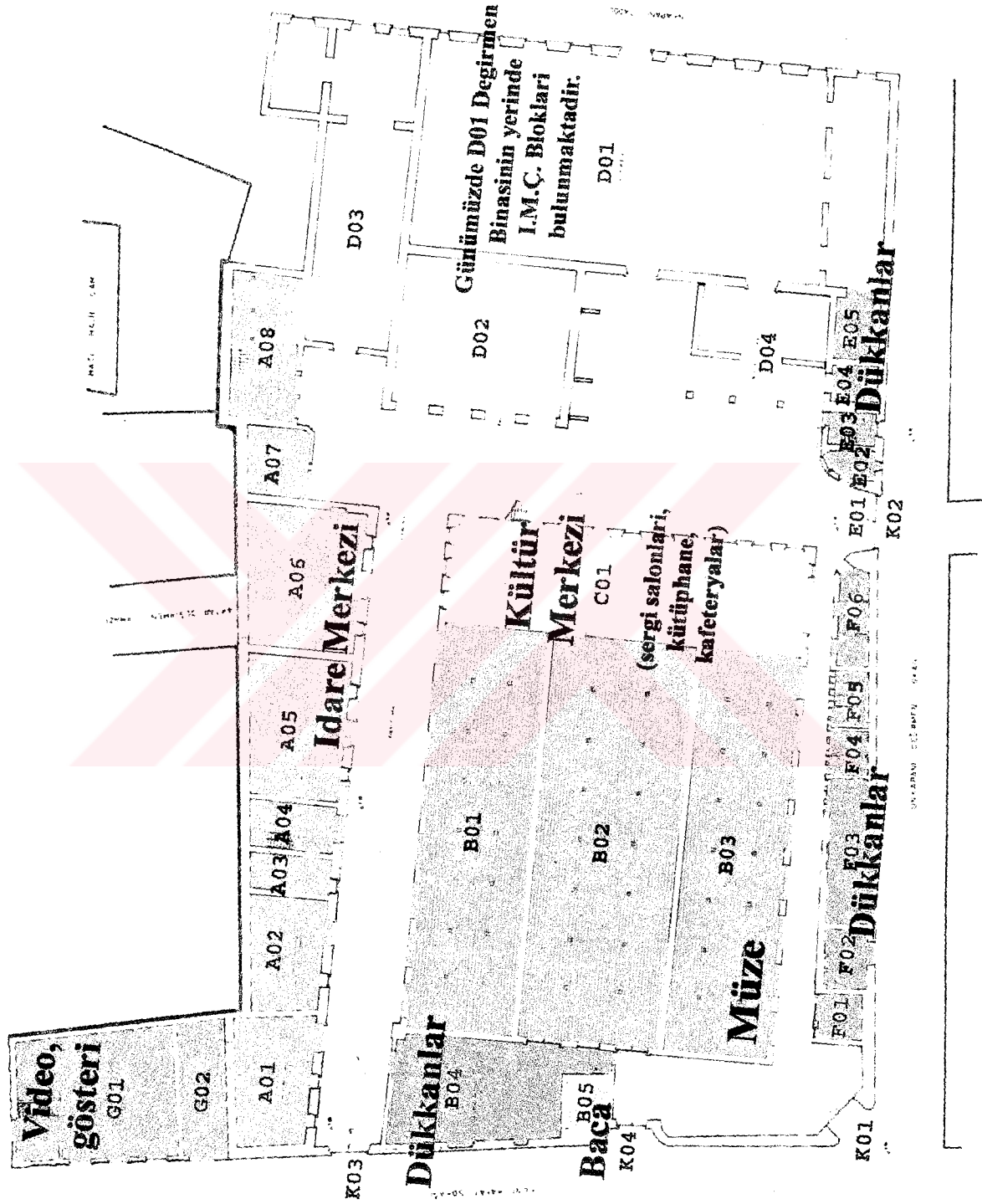
Unkapanı semti, şehir merkezinde olan bir bölgedir. Gerek trafiğin yoğunluğu, gerekse Haliç bölgesinin sanayi yapıları için uygun bir çevre olmadığı düşünüldüğünde binanın yeni bir işlev ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Cepheleri özgün olarak korunan binanın içinde, yeni işlevin gereği olan bazı değişiklikler ve ekler yapılması gerekmektedir.

Taksim, Fatih ve Zeyrek gibi semtlere yakın olan Unkapanı Değirmeni'nin kültür ve iş merkezi olarak değerlendirilmesi önerilmektedir. Yapının çevrede bulunan okullara ve iş merkezlerine olan yakınlığı, yeni kullanıma ilişkin önerilerde bulunurken etkili olmuştur.

Günümüzde, bina ile ilgili yeni bir düzenleme yapılırken, Unkapanı Değirmeni kompleksinde bulunan değirmen binasıyla ilgili bir öneri düşünülemez. Çünkü değirmen binası 1960'lı yıllarda yıkılmış, yerine İ.M.Ç. Blokları yapılmıştır. Kompleks içinde bulunan diğer binaların dış hatları korunarak iç bölümlerinde çeşitli değişiklikler yapılmalıdır.

Resim 5.6.da görüldüğü gibi önerdiğimiz yeni kullanım projesinde fırın binası, eski günleri canlandırmak adına, müze olarak kullanılmıştır. Bu binada; değirmenin çalıştığı dönemde kullanılan makineler ve aletler sergilenmekte, ayrıca Unkapanı Değirmeni ile ilgili resimler ve belgeler yer alması önerilmektedir.

Günümüzde mevcut olan A depo binası, projede Unkapanı Değirmeni'nin bugünkü sahibi olan Ticaret Borsası'nın idare merkezi olarak kullanılması uygun bulunmuştur. İki katlı olan bu yapının üst katında, üst düzey yöneticilerin, alt katında ise idari personelin odalarının bulunması düşünülmektedir. Yapıldığı dönemde değirmen kompleksinin içinde bulunan, ancak günümüzde tamamıyla yok olan depo binası ise yeniden inşa edilerek müzeye geçiş sağlayan bir kültür merkezi olarak kullanılmıştır.

Resim 5.6. Unkapanı Değirmeni'nin yeni kullanımına ilişkin öneri

Kaynaklara göre orijinal olan sinema binası, yeni kullanım projesinde, kültür merkezinin bir parçası olarak özgün işlevini sürdüren, video gösterimlerin yapıldığı bir gösteri salonu olarak kullanılmıştır. Bu projenin hayata geçmesi ile hem bugün çok kötü durumda olan bu önemli yapı değerlendirilerek gelecek kuşaklara aktarılacak hem de verilen yeni işlev ile bu çevrede kurulacak olan bir kültür merkezi ve içindeki video gösteri salonu, etraftaki okullara ve üniversitelere hizmet edecektir.

Yeni Hayat Sokağı ve Unkapanı Caddesine bakan servis yapıları ise kitap, hediyelik eşya v. b. satışı yapılan küçük dükkanlar olarak değerlendirilmiştir. Yeni Hayat Sokağı'na bakan servis yapısının yanındaki baca da özgün yüksekliğine kadar örülmeli ve Unkapanı Kültür ve İş Merkezinin simgesi olmalıdır.

Günümüzde Unkapanı Değirmeni için Yapı Merkezi tarafından Unkapanı Borsa-Kültür ve İş Merkezi Projesi adı altında bir proje hazırlanmaktadır.(Resim 5.7.)

Resim 5.7. Yapı Merkezi'nin Unkapanı Değirmeni Restorasyonu ile ilgili yapmış olduğu çalışmadan bir örnek

5.3. ONARIMA İLİŞKİN ÖNERİLERİ

Yapının yeni işleve göre restorasyonu şu müdahaleleri gerektirmektedir.

- Temizleme
- Sağlamaştırma
- Bütünleme
- Yenileme
- Yeni Ekler

5.3.1. Temizleme

Unkapanı Değirmeni kompleksinde, sonradan yapılan, yapının özgünlüğünü bozan ekler temizlenmelidir. Fırın, depo, lojman ve sinema ve servis binalarında doldurulmuş kapı ve pencereler açılmalı, betonarme ekler kaldırılmalıdır.

Servis yapılarından B04 binasının kuzeydoğusuna sonradan eklenen tek katlı betonarme yapı ile servis yapılarından F binasının güneydoğusunda bulunan ve günümüzde otopark gişesi olarak kullanılan tek katlı betonarme yapı kaldırılmalıdır. Ayrıca, fırın binasının güneydoğu duvarında bulunan ve kemerli kapıdan girişi olan hela bölümü de yıkılmalıdır. Lojman ve sinema binasında bulunan ve niteliksiz olan döşemeler yeni düzenlemelere olanak sağlamak amacı ile sökülmelidir. Değirmen kompleksinde bulunan ve korozyona uğramış tüm metal elemanlar incelenerek uygun kimyasal temizlik malzemeleri ile temizlenmelidir.

Cephe Temizliği: Öncelikle, cephelerde görülen bitkiler temizlenmeli, bitkilerin tekrar çıkmaması için kimyasal malzemeler ile ilaçlama yapılmalıdır. Mekanların duvarlarındaki ve cephelerin yüzlerindeki orijinal olmayan sıva kalıntıları temizlenmelidir. Yapıda, iklimsel etkilerin sonucunda cephede meydana gelen kirlenmeler, kir tabakalarından alınan örneklerin incelenmesi neticesinde kimyasal yöntemlerle temizlenebilir.

5.3.2. Sağlamlştırma

Değirmen kompleksinin, ayakta kalan bölümlerinden depo binası, lojman binası, sinema binası ve servis yapılarının duvarları mevcuttur. Ancak bu duvarlar strüktürel olarak sağlamlştırılmalıdır. Duvarlardaki tuğla ve taşlarda doğal etkiler nedeniyle zamanla meydana gelen bozulmalar önlenmelidir. Dış etkilerden korunması için, değirmen kompleksinin sıvası dökülen bütün duvarları aslına uygun olarak sıvanmalıdır. Sıvası dökülmüş olan yüzeylerin onarımında kullanılacak harç karışımının oranları mevcut sıvadadan alınacak örneklerin incelenmesi sonucunda belirlenmelidir.

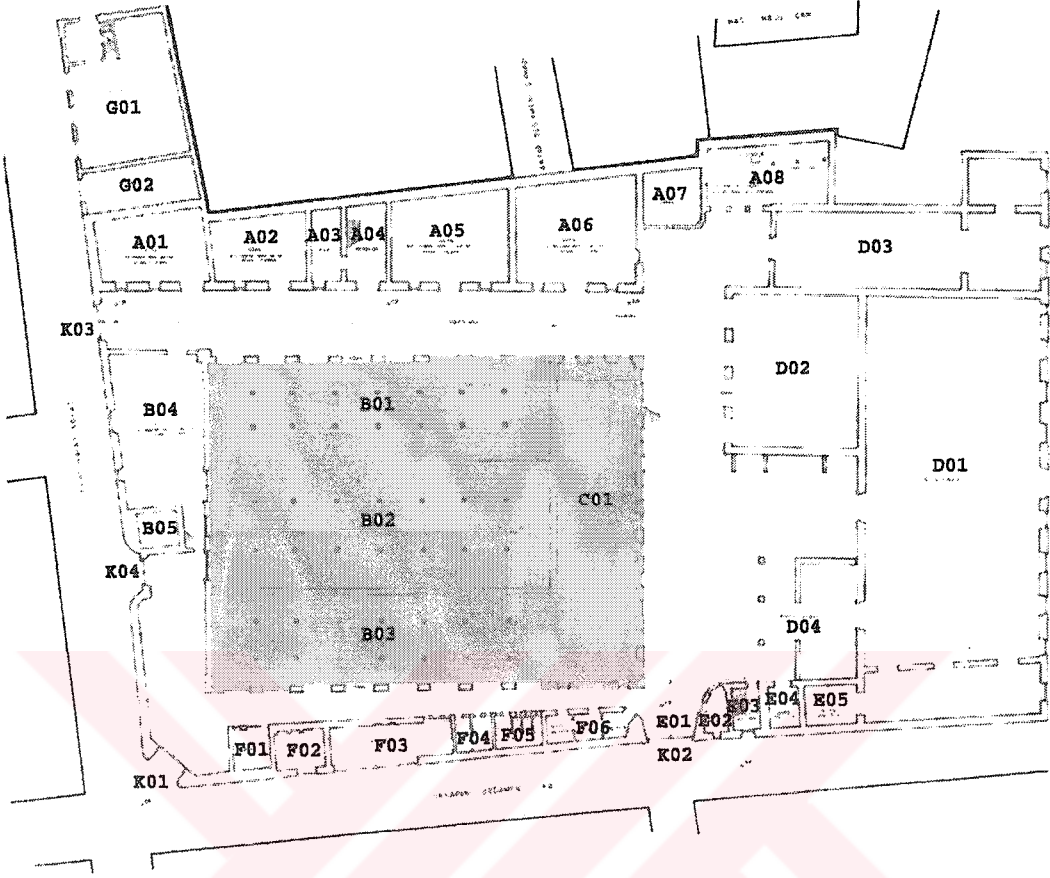
5.3.3. Bütünleme

Günümüzde, Unkapanı Değirmeni kompleksinde bulunan fırın binası ve depo binalarını, fotoğraf, harita ve benzeri kaynaklardan yararlanarak tamamlama yoluna gidilmelidir. (Resim 5.8.) Değirmene ait eski fotoğraflarda ve 1930 tarihli J. Pervititch haritasında değirmen kompleksinde bulunan binaların çatıları net bir şekilde görülmektedir. Bu fotoğrafların ışığında çatılar tamamlanmalıdır.

Biri tamamen yok olmuş, diğeri ise kısmen yıkılmış olan bacalar, özgün yüksekliklerine kadar yeniden örülmeli ayrıca, lojman binasının tamamen yok olmuş olan kuzeybatı cephesi yeniden yapılmalıdır. A Depo binasının, lojman binasının ve sinema binasının hasar görmüş olan volta döşemeleri bütünlenmeli, A depo binasının çatı örtüsü yeniden yapılmalıdır.

Fırın binasının kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde bulunan kemerli geçişlerin yıkılan kısımları tamamlanarak birleştirilmeli ve çatı örtüsü de bulunan fotoğraflar, haritalar ve yerindeki izlere göre tamamlanmalı bunun dışında, fırın binasının kuzeybatı cephesinde bulunan B04 depo binasının döşemesi ve çatı örtüsü yeniden yapılmalıdır

Değirmen kompleksinde doldurulmuş olan pencereler ile yıkılan parapet duvarları da yeniden örülmeli, yeniden örülen duvarlarda boyutlar ve yapım tekniği özgün duvar dokusuna uygun olmalıdır. Ayrıca, kompleksteki kapıların yer yer kırılmış olan söveleri de tamamlanmalıdır.

Resim 5. 8. Unkapanı Değirmeni'nde Bütünlenecek Olan Bölümler

Kırılmış ve yok olmuş olan saçak profilleri ve kat silmeleri tamamlanarak sıvanmalıdır. Depo binasındaki merdivenler (A04 ile A08) ve bacanın yanında bulunan merdiven yeniden inşa edilmelidir.

5.3.4. Yenileme

Lojman binasında, sinema binasında ve servis yapılarında bulunan döşeme kaplamaları ile değirmen kompleksi içinde bulunan tüm binaların yok olmuş yada kullanılması mümkün olmayan kapı ve pencere doğramaları yenilenmelidir. Özgün pencere doğramaları değiştirilmek durumundaysa yenileri aynı norm, renk ve biçimde olmalıdır. Pencerenin oranlarını değiştirmek, binanın karakterinde olumsuz etkiler yaratacağı için yenileme yapılırken çok dikkat edilmelidir. Unkapanı Değirmeni dört ana giriş kapısına sahiptir. Bu dört giriş kapısı da yenilenmelidir.

5.3.5. Yeni Ekler

Yapılan yeni ekler, binanın özgün karakteri, ölçeği, kitle ve malzemesiyle uyumlu olmalıdır. Unkapanı Değirmeni'nin, yeni kullanımına ilişkin öneriler kısmında belirtildiği gibi, bu yapı bir kültür ve sanat merkezi gibi kullanılabilir. Bir başka öneri de, Yapı Merkezi tarafından yapılan restorasyon projesinde önerildiği gibi, Ticaret Borsası'nın buraya taşınarak burasının bir iş ve kültür merkezi gibi kullanılması olabilir. (Resim 5.7.) Yapılacak olan eklerin de bu fikri güçlendirecek şekilde tasarlanması gereklidir.

Öncelikle değirmen kompleksi eskisine uygun olarak tamamlanmalıdır. Ancak, bugün Unkapanı Değirmeni kompleksinin bir bölümü üzerinde (D01 değirmen bloğu) İ.M.Ç. Blokları bulunması nedeni ile değirmen binası yeniden yapılamaz.

Bugün ayakta olan fakat döşemeleri tamamen yok olmuş olan mekanlara yeni işlevler verilirken, öncelikle mekanın ana duvarları korunmalıdır. (Bkz. Yönetim Merkezi Sistem Detayı) A depo binasının üst katında yapılacak olan yönetici odaları bölümlenirken hafif bölücü elemanlar kullanılmıştır. B04 servis yapısının üst katına çıkabilmek için dışarıdan bir merdiven yapılmıştır. F servis yapısında satış yapılan küçük dükkanlar olarak düzenlenen bölüm kendi içlerinde bölücü elemanlarla bölümlenmiştir.

SONUÇ

19. y.y.da, Batılılaşma devrinde inşa edilen sanayi yapıları, o dönemin teknolojisini ve ekonomik düzenini aktarması, toplumun yaşadığı belirli bir süreci yansıması açısından büyük bir öneme sahiptir. Sanayi yapıları diğer anıtsal bina türleri kadar önemsenmemiş dolayısıyla korunmamışlardır. Zamanla fonksiyonunu yitiren bu yapılar boş ve bakımsız kalarak hızla tahrip olmuşlardır. Bugün harap ve bakımsız olan ve hatta çok az bir kısmı ayakta kalan sanayi yapılarının, zaman içinde hasar görmesini önlemek ve binaların mümkün olduğunca korunmasına çalışmak gerekmektedir. Sanayi yapıları hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmadığı için bu yapılardan birinin bile belgelenmesi çok önemlidir.

Bu amaçla, bu tür yapıların acilen tespit, tescil ve belgeleme çalışmalarını içeren detaylı araştırmaları yapılmalı ve rölöveleri hazırlanmalıdır. Binalar çok iyi tanınmalı, sonradan eklenen kısımlar belirlenerek, tarihlendirilmelidir. Bütün bu çalışmalar kaynaklara dayandırılarak yapılmalı, binaların mümkün olduğunca korunmasına çalışılmalıdır.

Tez çalışmasının konusunu oluşturan Unkapanı Değirmeni, Unkapanı bölgesinde yer almaktadır. Unkapanı bölgesi konumundan dolayı tarih boyunca zahire ticaretinin merkezi olmuş ve bu bölgede birçok ticaret yapısı ve değirmen yer almıştır. Unkapanı Değirmeni de bu bölgede bulunan en büyük değirmen yapılarından biridir. Bu değirmen konumu, tarihsel ve yapısal özellikleri açısından önemlidir. Bu nedenle, bu kadar önemli bir yapının belgelenmesi ve harap durumdan kurtarılması amacıyla tez konusu olarak bu konu seçilmiştir.

Bu tez çalışmasında Unkapanı Değirmeni 5 bölümde ele alınmıştır:

Birinci bölümde öncelikle Osmanlı Devleti'nde 19.y.y.da yapılan sanayi yapıları incelenmiş, bu bölüm için yapılan araştırmalar sonucunda, tüm sanayi yapılarının mimari açıdan büyük ölçüde ortak benzerlikler taşıdığı görülmüştür.

İkinci bölümde, değirmen mimarisini oluşturan öğeler ve değirmenlerde kullanılan güç kaynakları incelenmiş, güç kaynaklarının değirmen mimarisini etkilediği ve binaların bunlara göre biçimlendiği ortaya çıkmıştır. Bu bölümde daha sonra özellikle İstanbul'da bulunan buharlı değirmen binaları ele alınmış ve 19.y.y.da

İstanbul'da 14 adet buharlı değirmenin bulunduğu ve bu değirmenlerin çoğunun Haliç kıyılarında yer aldığı görülmüştür. Bu bölümün sonunda da, deniz taşımacılığının büyük değirmen yapıları için çok önemli olduğu anlaşılmıştır.

Üçüncü bölümde, tez konumuzu oluşturan Unkapanı Değirmeni ele alınmıştır. Bu değirmenin bulunduğu Unkapanı bölgesinin, her devirde önemli ticaret merkezlerinden biri olduğu ve özellikle Karadeniz'den gelen buğdayların Unkapanı'na getirilerek ölçüm, dağıtım ve hesaplama işlerinin bu bölgede yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle, buğday ticareti için bu kadar önemli bir bölge olan Unkapanı Bölgesi'nde irili ufaklı birçok değirmen kurulmuş ancak bunların en büyüğü Unkapanı Değirmeni olmuştur. Çok önemli olan bu yapının öncelikle çeşitli arşiv araştırmaları yapılmış ve rölövesi çıkarılarak restitüsyon projesi için temel hazırlanmıştır. Unkapanı Değirmeni'nin tümüyle yok olan bölümleri tespit edilmiş ve mekan, cephe, strüktür özellikleri ve bozulma durumu incelenmiştir. Bu çalışmaların sonucunda değirmen kompleksinde değirmen binası ve depo binalarının tamamının, fırın ve lojman binalarının ise büyük bir bölümünün yıkılmış olduğu görülmüştür.

Dördüncü bölümde, Unkapanı Değirmeni'nin hazırlanan rölövesi, restitüsyon projesi için temel kabul edilmiş, bunun yanında yerinde yapılan incelemeler, kaynaklar ve analogik yöntemlerden yararlanılmış, yapıya sonradan eklenen kısımlar belirlenerek, tarihlendirilmiştir. Bu bölümün sonucunda da bulunan kaynaklar ve belgeler eşliğinde Unkapanı Değirmeni kompleksinin restitüsyon projesi hazırlanmıştır.

Beşinci ve son bölümde ise, bu yapının zaman içinde daha çok hasar görmesini önlemek ve korunmasını sağlamak için güncel bir işlemlerle değerlendirilmesi ve yaşatılmasına karar verilmiştir. Daha öncede vurgulandığı gibi, sanayi yapılarından, bugün hala ayakta olarak orijinal işlevini sürdüreni yok denecek kadar azdır. Aynı şekilde, değirmenler de bugün işlevlerini kaybetmiş ve yerlerini modern fabrikalar almıştır. Bu tür yapıların yaşayabilmeleri için restore edilerek, bugün ne şekilde değerlendirilmeleri gerektiği düşünülmeli, fiziki olarak yapılan onarım ve sağlamlaştırılmaların yanı sıra, uygun bir işlev ile sürekliliğinin sağlanması da gerekmektedir. Yapılacak restorasyon çalışmalarında, yapılara müdahale en az şekilde olmalı, yapılar hakkında çok iyi bilgi toplanmalı, kesin belgeler

bulunmalı ve bu belgeler çok iyi değerlendirildikten sonra yapıların özgün durumuna saygı duyularak temizleme, sağlamlaştırma, bütünleme ve yenileme yöntemleri uygulanmalıdır. Bu sonuçtan hareket ederek, Unkapanı Değirmeni kompleksinin de mevcut doku içindeki yeri, sosyal ve çevresel verileri ele alındığında, Kültür ve İş Merkezi olarak işlev verilmesi uygun bulunmuş ve bu şekilde değerlendirilmesi amacıyla yeni kullanımına ilişkin bir öneri sunulmuştur.

KAYNAKLAR

_____“Baruthaneler”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., s.68-69.

_____“Cibali Tütün Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.429.

_____“Değirmen”, Meydan Larousse, C.III., (İstanbul 1994), s.448.

_____“Endüstri Yapıları”, Arredamento Mimarlık 2001/02, s.62-68.

_____Foça Değirmeni Restorasyonu, Tasarım Dergisi, Eylül 2000

_____“İçki”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.IV., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.132.

_____“İstanbul’un İaşesinde Tahıl ve Ekmek”, Yurt Ansiklopedisi, C.5.-6., Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s.3820.

_____“İstanbul Baruthaneleri”, Yurt Ansiklopedisi, C.5.-6., Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s.3823.

_____İstanbul Valiliği İl Kültür Müdürlüğü 700. Kuruluş Yıldönümünde İstanbul’daki Osmanlı Mimari Eserleri, İstanbul Valiliği, Şubat 2000.

_____”Kapan”, İslam Ansiklopedisi, C.VI, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1992

_____“Mumhane”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VIII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.

_____“Paşalimanı Değirmeni”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VIII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y.

_____”Sanayi”, Yurt Ansiklopedisi, C.5.-6., Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s.3824.

_____“Su ve Rüzgar Gücü”, Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, C.II., Gelişim Yayınları, İstanbul 1976, s.54.

_____“Tahılların İşlenmesi”, M.Larousse, C.IV., Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s.1044.

_____“Tarım”, Yurt Ansiklopedisi, C.5.-6., Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s.3841.

_____“Yalı Köşkü Makine Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VIII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., s.428.

_____“Yıldız Çini Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.515-516.

_____“Buğday”, Ana Britannica, Ana Yayıncılık, C.VI.,s.428-429.

Aran, Ahmet, “Tophane-i Amire”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.278.

Akbulut, M.Rıfat; Sorgu, Cem, “Gazhaneler”, Dünden Bugüne İstanbul Ans.,C.III., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.377-378.

Akyurtlaklı, Sinan, Bomonti Bira Fabrikası Restorasyon Projesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Ens., İstanbul 1997, s.4.

Altınoluk, Ülkü, “Endüstri Arkeolojisi Kapsamındaki Binalarda İşlev Dönüşümü”, Mimarlık 2000, S. 292, s.7-8.

Atagök, Tomur, “Sanayi Mekanlarından Sanat Mekanlarına”, Mimarlık 2000, S. 292, s.9-15.

Aynural, Salih, İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Aynural, Salih, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İstanbul Değirmenci ve Fırıncı Esnafının Nizamları”, Türk Dünyası Araştırmaları, S.81, İstanbul 1992, s.111-122.

Batur, Afife; Batur, Selçuk, “İstanbul’da 19.y.y. Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar”, I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, C.III., İTÜ, İstanbul 1981, s.331-341.

Belge, Murat, İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.137.

Can, Cengiz, “Darphane-i Amire Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.553-554.

Clark, Edward C., “Osmanlı Sanayi Devrimi”, çev.Yavuz Cezar, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C.XIV, S.82-83-84/1976, s.16-24.

Çadırcı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1997, s.348.

Çelebi, Evliya, Seyahatname, C.II., s.195.

Çelik, Zeynep, Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Divan, Asuman, “Paşalimanı Un Fabrikası Restorasyon Projesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., 1984

Dölen, Emre, “Dokumacılık”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.III., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.85.

Dölen, Emre, “İplikhane-i Amire”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.III., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.184-185.

Dölen, Emre, “Darphane-i Amire”, Dünya Kenti İstanbul Habitat II, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1996,s.78.

Dölen Emre, “Darphane”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.551-552.

Dölen, Emre, “Askeri Tahiniye Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.I., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.353-354.

Eldem,Vedat, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi, TTK, Ankara 1994.

Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK, Ankara 1975, s.85.

Ezgeç, Pınar, Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., İstanbul 1998

Forbes, R.J., "Chemical, Culinary and Cosmetics Arts", History of Technology, Oxford Press, Londra 1965, s.274.

Adnan, Giz, İstanbul'daki İlk Sanayi Tesisleri Kuruluş Yılı 1805, İSO Dergisi, CII.,s23.

Güçer, Lütfi, 16.-17. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s.93-95.

Gülersoy, Çelik, "Tophane", Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.275.

Gülersoy. Çelik, Göksu'ya Ağıt, Türkiye Turing Ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1987, s92

İlgürel, Mücteba, "Zeytinburnu'nda Bir Demir Fabrikası", Tarih Boyunca İstanbul Semineri Bildiriler, İ.Ü.Edebiyat Fak.Yay., İstanbul 1988.

İnciyan, P.G., XVIII. Asırda İstanbul, çev. H.D. Andreasyan, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.

Kahya, Yegan, Tanyeli, Gülsün, "Unkapanı Köprüleri", İstanbul Ansiklopedisi, C.VI., İstanbul 1994, 326.

Kayra, Cahit, İstanbul Mekanlar ve Zamanlar, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları:52, İstanbul 1999.

Kıraç, Binnur, "Türkiye'de Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusunda Bir Yöntem Araştırması", Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, MSÜ Fen Bilimleri Ens., İstanbul 2001, s.157.

Kömürcüyan, Eremya Çelebi, XVII. Asırda İstanbul, çev. H.D. Andreasyan, Kutulmuş Basımevi, İstanbul 1952, s.18.

Kubilay, Ayşe Yetişkin, "Tophane-i Amire", Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.280.

Kut, Turgut, “Matbaalar”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.V., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.308-310.

Küçükerman, Önder, “Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.I., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.558.

Küçükerman, Önder, Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası:Saray'dan Hereke'ye Giden Yol, Sümerbank, Ankara 1987, s.67.

Küçükerman, Önder, Türk Giyim Sanayi Tarihindeki Ünlü Fabrika “Feshane” Defterdar Fabrikası, Sümerbank, Ankara 1988, s.167

Küçükerman, Önder, “Paşabahçe Cam Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VI., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.228-229.

Küçükerman, Önder, “Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans, C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.196-197.

Landels, J.G., Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik, Tübitak Yayınları, Ankara 1996, s.12.

Mantran, Robert, 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, çev.M.Ali Kılıçbay, E.Özcan, C.I-II, TTK, Ankara 1990

Mantran, Robert, “17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul”, çev.Deniz Mazlum, Dünya Kenti İstanbul Habitat II, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1996,s.38-40.

Olivier, Türkiye Seyahatnamesi, çev.Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1977, s.130.

Ortaylı, İlber, “Sanayi Çağında İstanbul”, Dünya Kenti İstanbul Habitat II, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1996, s.54-58

Önay, Aliye, “Türkiye’de İlk Elektrik Tesisi”, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, C.X, S.59, İstanbul 1972, s.31.

Ökem, Selim, “Çelik Altarlı Tapınaklar”, Mimarlık 2000, S.292, S.15-20.

Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.

Palmer, Marilyn, Neaverson, Peter, *Industrial Archaeology Principles and Practice*, New York, 1998, s.55.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme(1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Pervititch, J., *Sigorta Haritalarında İstanbul*, Tarih Vakfı Yayınları, Axa Oyak.

Sakaoğlu, Necdet, “Tüfenkhane”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, C.VII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.307-308.

Sakaoğlu, Necdet, “Değirmen”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994,s.18-19

Sakaoğlu, Necdet, “Darphane-i Amire'nin Kısa Tarihi”, *Dünya Kenti İstanbul Habitat II*, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1996, s.67

Tekeli, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Mekan Organizasyonundaki Değişmeler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Bölgesel Politikası I”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.45, (Haziran 1971), s.4.

Toprak, Zafer, “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans.*, İstanbul 1985, C.V., s.1340-1344.

Tuğlacı, Pars, *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum ve Siyaset Hayatındaki Rolü*, Pars Yayın, İstanbul 1993, s.195-196.

Tuğlacı, Pars, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, C.I.,Pars Yayın,İstanbul 1992, s.520.

Tutel, Eser, “Tersane-i Amire”, *Dünden Bugüne İstanbul Ans.*, C.VII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.253-256.

Tutel, Eser, *Dünden Bugüne Yedi Tepenin Koynunda Uyuyan Büyüklü Cennet “Haliç”*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2000, s.99-102.

Uğur, Aydın, “Fabrika-i Hümayun”, *Art Decor Derg.*, S.28-29, (1995)

Wales, R., *Wind Mills, A History of Technology*, Londra, C.III., S.89-108.(1965)

Wiener-Müller, Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Wiener-Müller, Wolfgang, "15-19.Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, der.Ekmeleddin İhsanoğlu, İ.Ü., İstanbul 1998.

Winter, J., Industrial Architecture, Studio Vista, London 1970, s.14.

Zat, Vefa, "Bomonti Bira Fabrikası", Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.296.

RESİM LİSTESİ VE KAYNAKLARI

- Resim 1.1.** 1840-1940 Yılları Arasında İstanbul'un Kentsel Gelişmesi,
Dünya Kenti İstanbul Habitat II, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1996,s.78.
- Resim 1.2.** Tophane'nin Görünüşü,
İstanbul Valiliği İl Kültür Müdürlüğü 700. Kuruluş Yıldönümünde İstanbul'daki
Osmanlı Mimari Eserleri, İstanbul Valiliği, Şubat 2000.
- Resim 1.3.** Bakırköy Baruthanesi'nin Görünüşü,
Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., s.68-69.
- Resim 1.4.** Tersanede İlk Kuru Dok,
Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.VII., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul
1994, s.253-256.
- Resim 1.5.** Darphane'nin Görünüşü,
Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul
1994, s.553-554.
- Resim 1.6.** İplikhane'nin Görünüşü,
Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum ve Siyaset Hayatındaki Rolü, Pars Yayın,
İstanbul 1993, s.195-196.
- Resim 1.7.** Feshane'nin Görünüşü,
Küçükerman, Önder, Türk Giyim Sanayi Tarihindeki Ünlü Fabrika "Feshane"
Defterdar Fabrikası, Sümerbank, Ankara 1988, s.167
- Resim 1.8.** Hereke Fabrika-i Hümayun,
Küçükerman, Önder, Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde
Hereke Fabrikası:Saray'dan Hereke'ye Giden Yol, Sümerbank, Ankara 1987, s.67.
- Resim 1.9.** Yıldız Çini Fabrikası,
Batur, Afife; Batur, Selçuk, "İstanbul'da 19.y.y. Sanayi Yapılarından Fabrika-i
Hümayunlar", I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, C.III.,
İTÜ, İstanbul 1981, s.331-341.
- Resim 1.10.** Beykoz Deri Kundura Fabrikası,
Küçükerman, Önder, "Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası", Dünden Bugüne İstanbul
Ans, C.II., Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.196-197.
- Resim 1.11.** Beykoz Kağıt Fabrikası,
Adnan Giz, İstanbul'daki İlk Sanayi Tesisleri Kuruluş Yılı 1805, İSO Dergisi,
CII.,s23.
- Resim 1.12.** Paşabahçe İspermeçet Fabrikası,
Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", Tanzimat'tan
Cumhuriyet'e Türkiye Ans., İstanbul 1985, C.V., s.1340-1344.
- Resim 1.13.** Yedikule Gazhanesi,
Akbulut, M.Rıfat; Sorguç, Cem, "Gazhaneler", Dünden Bugüne İstanbul Ans.,C.III.,
Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.377-378.

- Resim 1.14.** Hasanpaşa Gazhanesi,
Akbulut, M.Rıfât; Sorgu, Cem, “Gazhaneler”, Dünden Bugüne İstanbul Ans.,C.III.,
Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.377-378.
- Resim 1.15.** Bomonti Bira Fabrikası,
Zat, Vefa, “Bomonti Bira Fabrikası”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür
Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994, s.296.
- Resim 2.1.** El Değirmeni,
R.J.Forbes, “Chemical, Culinary and Cosmetics Arts”, History of Technology,
Oxford Press, Londra 1965, s.274.
- Resim 2.2.** Döngüsel Hareketli El Değirmeni,
R.J.Forbes, “Chemical, Culinary and Cosmetics Arts”, History of Technology,
Oxford Press, Londra 1965, s.274.
- Resim 2.3.** Hayvan Gücü Kullanılan Değirmenler,
R.J.Forbes, “Chemical, Culinary and Cosmetics Arts”, History of Technology,
Oxford Press, Londra 1965, s.274.
- Resim 2.4.** Norse Değirmeni
R.J.Forbes, “Chemical, Culinary and Cosmetics Arts”, History of Technology,
Oxford Press, Londra 1965, s.274.
- Resim 2.5.** Su ile Çalışan Değirmenler,
Winter, J., Industrial Architecture, Studio Vista, London 1970, s.14.
- Resim 2.6.** Üstten ve Altan Çevrilen Çarklar,
Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, (1976), y.a.g.e. s.54.
- Resim 2.7.** Gövdenin Kanatlar İle Beraber Döndüğü Rüzgar Değirmeni,
Wales, R., Wind Mills, A History of Technology, Londra, C.III., S.89-108.(1965)
- Resim 2.8.** Rüzgar Değirmeninin Çalışma Şeması,
Foça Değirmeni Restorasyonu, Tasarım Dergisi, Eylül 2000
- Resim 2.9.** Valsli Değirmenin Çalışma Şeması,
“Değirmen”, Meydan Larousse, C.III., (İstanbul 1994), s.448.
- Resim 2.10.** Old Slater Değirmeni, A.B.D.
“Endüstri Yapıları”, Arredamento Mimarlık 2001/02, s.62.
- Resim 2.11.** Rüzgar Değirmeni,
Gelişim Genel Kültür Ansiklopedisi, (1976), y.a.g.e. s.54.
- Resim 2.12.** Albion Mill, Southwark, Londra, 1786,
Winter, J., Industrial Architecture, Studio Vista, London 1970, s.24.
- Resim 2.13.** At Koşularak Döndürülen Değirmen,
Sakaoğlu, Necdet, “Değirmen”, Dünden Bugüne İstanbul Ans., C.II., Kültür
Bakanlığı, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1994,s.18-19
- Resim 2.14.** Osmanlı Dönemi İstanbul Değirmenleri,
- Resim 2.15.** Büyükkada Dakik Değirmeni'nin Yeri,
Tuğlacı, Pars, Tarih Boyunca İstanbul Adaları, C.I.,Pars Yayın,İstanbul 1992,s.520.

- Resim 2.16.** Büyükada Dakik Değirmeni'nin Görünüşü,
Tuğlacı, Pars, Tarih Boyunca İstanbul Adaları, C.I.,Pars Yayın,İstanbul 1992, s.520
- Resim 2.17.** Büyükada Dakik Değirmeni'nin Görünüşü,
Tuğlacı, Pars, Tarih Boyunca İstanbul Adaları, C.I.,Pars Yayın,İstanbul 1992, s.520
- Resim 2.18.** Büyükada Dakik Değirmeni'nin Görünüşü(1870),
Tuğlacı, Pars, Tarih Boyunca İstanbul Adaları, C.I.,Pars Yayın,İstanbul 1992, s.520
- Resim 2.19.** Büyükada Dakik Değirmeni'nin Görünüşü(1990),
Tuğlacı, Pars, Tarih Boyunca İstanbul Adaları, C.I.,Pars Yayın,İstanbul 1992, s.520
- Resim 2.20.** 1926 Tarihli J.Pervititch Haritasında Kasımpaşa Değirmeni,
Pervititch, J., Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Axa Oyak.
- Resim 2.21.** Kasımpaşa Değirmeni Planı,
Ezgeç, Pınar, Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., İstanbul 1998
- Resim 2.22.** Kasımpaşa Değirmeni Kesitleri,
Ezgeç, Pınar, Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., İstanbul 1998
- Resim 2.23.** Kasımpaşa Değirmeni Görünüşleri,
Ezgeç, Pınar, Kasımpaşa Un Fabrikası Restorasyon Projesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., İstanbul 1998
- Resim 2.24.** Kasımpaşa Değirmeni'nin Günümüzdeki Durumu,
- Resim 2.25.** Göksu Değirmeni'nin Görünüşü,
Gülersoy,Çelik, Göksu'ya Ağıt, Türkiye Turing Ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1987, s92
- Resim 2.26.** 1928 Tarihli J.Pervititch Haritasında Cibali Değirmeni,
Pervititch, J., Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Axa Oyak.
- Resim 2.27.** Cibali Değirmeni'nin Haliç'ten Görünüşü,
Wiener-Müller, Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Resim 2.28.** 1931Tarihli J.Pervititch Haritasında Paşalimanı Değirmeni,
Pervititch, J., Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Axa Oyak.
- Resim 2.29.** Paşalimanı Değirmeni Planı,
Divan, Asuman, "Paşalimanı Un Fabrikası Restorasyon Projesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., 1984
- Resim 2.30.** Paşalimanı Değirmeni Kesiti,
Divan, Asuman, "Paşalimanı Un Fabrikası Restorasyon Projesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., 1984
- Resim 2.31.** Paşalimanı Değirmeni Görünüşleri,
Divan, Asuman, "Paşalimanı Un Fabrikası Restorasyon Projesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. M.F., 1984
- Resim 2.32.** Paşalimanı Değirmeni'nin Günümüzdeki Durumu,

- Resim 2.33.** Paşalimanı Değirmeni'nin Günümüzdeki Durumu,
- Resim 2.34.** Askeri Tahiniye Fabrikası, Fairbairn, Batur, Afife; Batur, Selçuk, "İstanbul'da 19.y.y. Sanayi Yapılarından Fabrika-i Hümayunlar", I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, C.III., İTÜ, İstanbul 1981, s.331-341.
- Resim 2.35.** Hasköy Değirmeni'nin Görünüşü, Wiener-Müller, Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Resim 2.36.** 1929 Tarihli J.Pervititch Haritasında, Pervititch, J., Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Axa Oyak.
- Resim 2.37.** Ayvansaray Değirmeni' nin Haliç' ten Görünüşü", Wiener-Müller, Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Resim 2.38.** Kadıköy Değirmeni Görünüşü, <http://www.istanbulmuzesi.org>
- Resim 3.1.** "Kapan" Denilen Tartı Aleti, İslam Ansiklopedisi, C.VI, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1992
- Resim 3.2.** Gıda Pazarı ve Ticaret Yerleri, Mantran, Robert, 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, çev.M.Ali Kılıçbay, E.Özcan, C.I-II, TTK, Ankara 1990
- Resim 3.3.** Unkapanı Bölgesi'nin Haliç'ten Görünüşü, Wiener-Müller, Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Resim 3.4.** İstanbul İskeleleri (Haliç), Mantran, Robert, 17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, çev.M.Ali Kılıçbay, E.Özcan, C.I-II, TTK, Ankara 1990
- Resim 3.5.** Unkapanı Değirmeni'nin Haliç'ten Görünüşü, Wiener-Müller, Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Resim 3.6.** 1930 Tarihli Pervititch Haritasında Unkapanı Değirmeni, Pervititch, J., Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, Axa Oyak.
- Resim 3.7.** 1900'lerin Başlangıcında Unkapanı Değirmeni, Kayra, Cahit, İstanbul Mekanlar ve Zamanlar, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları:52, İstanbul 1999.
- Resim 3.8.** 1912 Tarihli Şehir Haritasında Unkapanı Değirmeni,
- Resim 3.9.** Unkapanı Değirmeni Görünüşü, <http://www.istanbulmuzesi.org>
- Resim 3.10.** Unkapanı Değirmeni Görünüşü, Taç Vakfı, 1982

- Resim 3.11.** 1900'lü Yılların Başında Unkapanı Değirmeni, Ayverdi, Ekrem Hakkı
- Resim 3.12.** Unkapanı Değirmeni Günümüzdeki Durumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivi
- Resim 3.13.** Unkapanı Değirmeni Aplikasyon Krokisi, İstanbul Tapu Kadastro Müdürlüğü
- Resim 3.14.** Unkapanı Değirmeni Hava Fotoğrafı, <http://www.terraserver.com>
- Resim 3.15.** Unkapanı Değirmeni Rölövesi,
- Resim 3.16.** Tümüyle Yok Olan Bölümler,
- Resim 3.17.** Unkapanı Değirmeni Genel Görüntüğü, Taç Vakfı, 1982
- Resim 3.18.** Değirmen Kompleksinde Fırın Binasının Mevcut Duvarları,
- Resim 3.19.** Değirmen Kompleksindeki A Depo Binası,
- Resim 3.20.** Merdiven Boşluğu, Taç Vakfı, 1982
- Resim 3.21.** Değirmen Kompleksinde Bulunan Lojman Binası,
- Resim 3.22.** Değirmen Kompleksinde Bulunan Sinema Binası,
- Resim 3.23.** Değirmen Kompleksinde Bulunan F Servis Binası,
- Resim 3.24.** Değirmen Kompleksindeki B04 Servis Binası,
- Resim 3.25.** Değirmen Kompleksindeki Fırın Binasının Kesiti,
- Resim 3.26.** Değirmen Kompleksindeki A Depo Binasının Görüntüğü,
- Resim 3.27.** Değirmen Kompleksinin Genel Görüntüğü,
- Resim 3.28.** Sinema Binasının Görüntüğü,
- Resim 3.29.** Unkapanı Değirmeni Kuzeydoğu Cephesi,
- Resim 3.30.** K03 Kapısı, Taç Vakfı, 1982
- Resim 3.31.** Sinema Binasının Görüntüğü,
- Resim 3.32.** Unkapanı Değirmeni Güneydoğu Cephesi,
- Resim 3.33.** Değirmen Kompleksindeki A Depo Binası Görüntüğü, Taç Vakfı, 1982
- Resim 3.34.** Lojman Binası,

- Resim 3.35.** Servis Binasın Görüntüsü,
- Resim 4.1.** Unkapanı Değirmeni Restitüsyon Planı,
- Resim 4.2.** Değirmen Kompleksi İçindeki Değirmen Binası,
- Resim 4.3.** Değirmen Kompleksi İçindeki Fırın Binası,
- Resim 4.4.** Değirmen Kompleksi İçindeki A Depo Binası,
- Resim 4.5.** Değirmen Kompleksi İçindeki C Depo Binası,
- Resim 4.6.** Değirmen Kompleksi İçindeki Lojman Binası,
- Resim 4.7.** Değirmen Kompleksi İçindeki Sinema Binası,
- Resim 4.8.** Değirmen Kompleksi İçindeki F Servis Binası,
- Resim 4.9.** Değirmen Kompleksi İçindeki B04 Servis Binası,
- Resim 4.10.** Unkapanı Değirmeni Güneydoğu Cephesi,
- Resim 4.11.** Fırın Binası Kesiti,
- Resim 4.12.** Değirmen Kompleksinin Kesiti,
- Resim 4.13.** Unkapanı Değirmeni Kuzeydoğu Cephesi,
- Resim 4.14.** Sinema Binası Cephesi,
- Resim 4.15.** Unkapanı Değirmeni Restitüsyon Planı Üzerinde Dönem Analizleri,
- Resim 4.16.** Unkapanı Değirmeni Restitüsyon Kesit ve Görüntüleri Üzerinde Dönem Analizleri,
- Resim 5.1.** Tiefenbrunnen Mill, Zürih, İsviçre Un Değirmeni (1889-1983) Çok Amaçlı Kullanım (Mobilya Mağazası, Lokanta, Tiyatro), Altınoluk, Ülkü, "Endüstri Arkeolojisi Kapsamındaki Binalarda İşlev Dönüşümü", Mimarlık 2000, S. 292, s.7-8.
- Resim 5.2.** Falls Değirmeni, Tennessee, <http://www.wakefieldmill.org>
- Resim 5.3.** Wakefield Mill, Fransa, Su ile Çalışan Un Değirmeni, Otel Olarak Kullanım, <http://www.wakefieldmill.org>
- Resim 5.4.** Wakefield Mill, Fransa, Su ile Çalışan Un Değirmeni, Otel Olarak Kullanım, <http://www.wakefieldmill.org>
- Resim 5.5.** Le Moulin de Labbaye, Fransa, Su ile Çalışan Un Değirmeni, Otel Olarak Kullanım, <http://www.labbaye.org>
- Resim 5.6.** Unkapanı Değirmeni'nin Yeni Kullanımına İlişkin Öneri
- Resim 5.7.** Yapı Merkezi'nin Unkapanı Değirmeni Restorasyonu İle İlgili Yapmış Olduğu Çalışmadan Bir Örnek

Resim 5.8. Unkapanı Değirmeni'nde Bütünlenecek Olan Bölümler,

Kaynak belirtilmeyen resimler yazara aittir.

TABLO LİSTESİ VE KAYNAKLARI

- Tablo.1** 1913-1915 Osmanlı Sanayi Sayımı'nın Verilerine Göre , İstanbul ve Çevresindeki Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı.
Ortaylı, İlber, "Sanayi Çağında İstanbul", Dünya Kenti İstanbul Habitat II, Tarih Vakfı Y.Y., İstanbul 1996, s.54-58
- Tablo.2** 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.3** 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Gıda Sanayine ait Asli Kuruluşların Dağılımı.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.4** 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Mevcut Değirmelerin Tüm Sanayi Kuruluşlarına Oranı.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.5** 1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Yapılan Üretim ve İmalatın Farklı Sanayi Dallarına Göre Dağılımı.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.6** 1915 Sanayi İstatistiklerine Göre Değirmenciliğin Tüm Üretim ve İmalata Oranı.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.7** İstanbul' da Bulunan Değirmenlerin Yıllara Göre Kuruluş Tablosu.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.8** İstanbul' da Bulunan Değirmenlerin Üretim Kabiliyetleri Tablosu.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.

- Tablo.9** İstanbul' da Bulunan Değirmerlerin Yıllık Üretim Tablosu.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.10** İstanbul' da Bulunan Değirmerlerin Yıllık Kar Tablosu.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.
- Tablo.11** 1913-1915 Sanayi İstatistiklerine Göre İstanbul' da Bulunan Değirmerler.
Ökçün, Gündüz, Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, A.Ü. Siyasal Bilgiler Yayını, Ankara 1971, s.9.

FOTOĞRAF LİSTESİ VE KAYNAKLARI

- Fotoğraf 1.** Fotoğraf 1. Unkapanı Değirmeni'nin Haliç'ten Görünüşü (18yy.sonu)
Wiener-Müller, Wolfgang, Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları, Tarih Vakfı
Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Fotoğraf 2.** Unkapanı Değirmeni'nin Saraçhane'den Görünüşü (1930)
<http://www.istanbulmuzesi.org>
- Fotoğraf 3.** Unkapanı Değirmeni'nin Genel Görünüşü (1982)
Taç Vakfı
- Fotoğraf 4.** Değirmen Kompleksindeki C Depo Binasının Görünüşleri (1970)
Y.Mimar Hüseyin Tayla
- Fotoğraf 5.** Değirmen Kompleksindeki B Fırın Binasının Görünüşleri (1970)
Y.Mimar Hüseyin Tayla
- Fotoğraf 6.** Değirmen Kompleksindeki A Depo Ve B Fırın Binalarının Görünüşleri (1970)
Y.Mimar Hüseyin Tayla
- Fotoğraf 7.** Değirmen Kompleksindeki A Depo Binası Ve B Fırın Binasının Görünüşleri (1982)
Taç Vakfı
- Fotoğraf 8.** Unkapanı Değirmeni'nin Ana Giriş Kapısı (K01)(1982)
Taç Vakfı
- Fotoğraf 9.** Değirmen Kompleksindeki B04 Servis Binası ve Baca (1982)
Taç Vakfı
- Fotoğraf 10.** Unkapanı Değirmeni (K03) Giriş Kapısı Ve G Trafo Binası Penceresi (1982)
Taç Vakfı
- Fotoğraf 11.** Unkapanı Değirmeni Genel Görünüşü (1982)
Taç Vakfı
- Fotoğraf 12.** Değirmen Kompleksindeki A Depo Binasının Görünüşü (1982)
Taç Vakfı

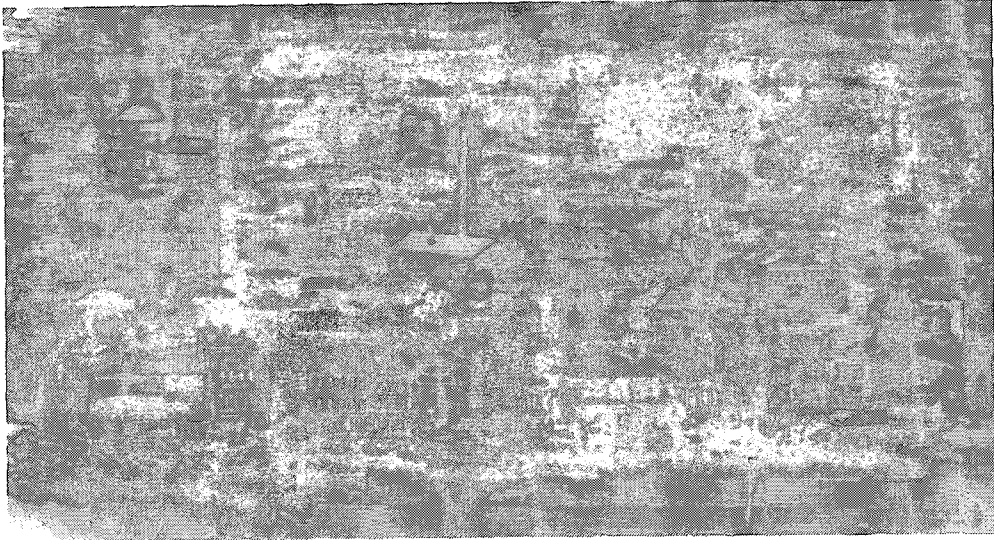
- Fotoğraf 13.** Değirmen Kompleksindeki E Lojman Binasının Ve Sarnıcın Görünüşü (1970)
Y.Mimar Hüsrev Tayla
- Fotoğraf 14.** Unkapanı Değirmeni' nde Döşeme, Kapı Ve Pencere Detayları (1970)
Y.Mimar Hüsrev Tayla
- Fotoğraf 15.** Unkapanı Değirmeni' nin Genel Görüntüleri (1999)
Mimar Füsun Seçer
- Fotoğraf 16.** Değirmen Kompleksindeki A Depo Binasının Ve Ana Giriş Kapısının Görünüşü (1999)
Mimar Füsun Seçer
- Fotoğraf 17.** Değirmen Kompleksindeki B04 Servis Binası ve Baca (1999)
Mimar Füsun Seçer
- Fotoğraf 18.** Değirmen Kompleksindeki Lojman (E), Sinema(G) ve Servis(F) Binası (1999)
Mimar Füsun Seçer
- Fotoğraf 19.** Unkapanı Değirmeni Döşeme ve Kapı Detayı (1999)
Mimar Füsun Seçer

EKLER

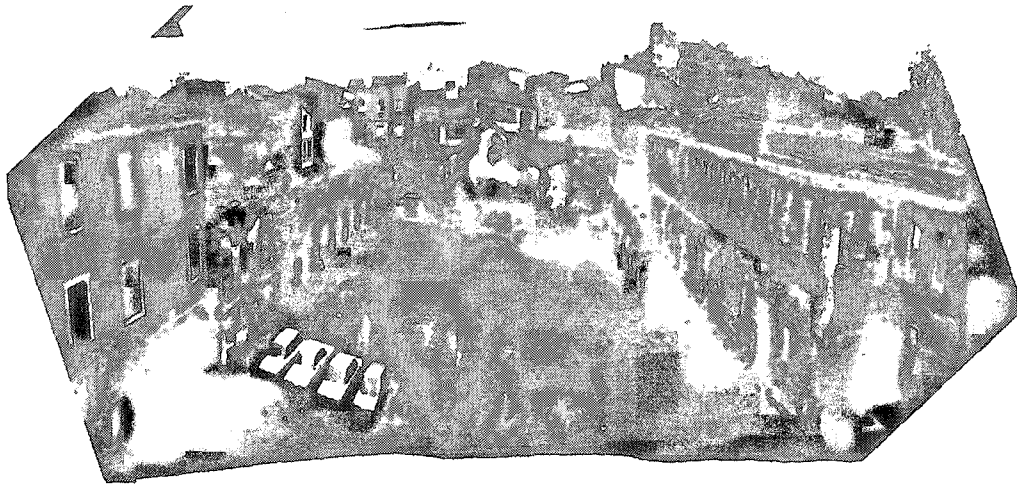
EK 1: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Unkapanı Değirmeni'nin Halıç'ten Görünüşü (18yy.sonu)

Fotoğraf 2. Unkapanı Değirmeni'nin Saraçhane'den Görünüşü (1930)

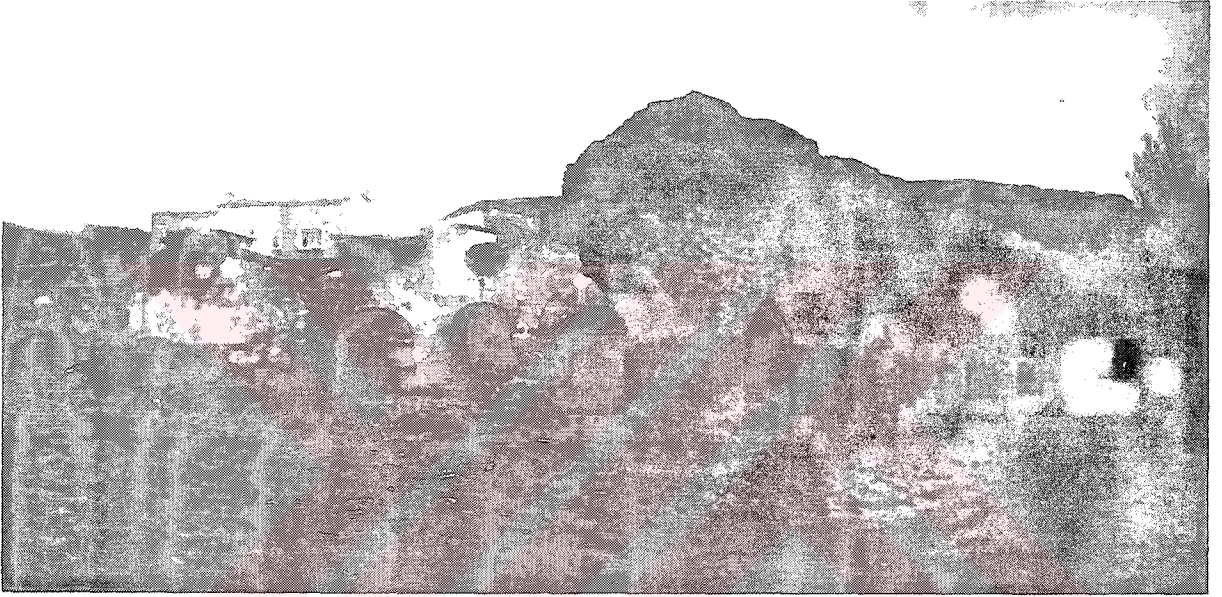
Fotoğraf 3. Unkapanı Değirmeni'nin Genel Görünüşü (1982)

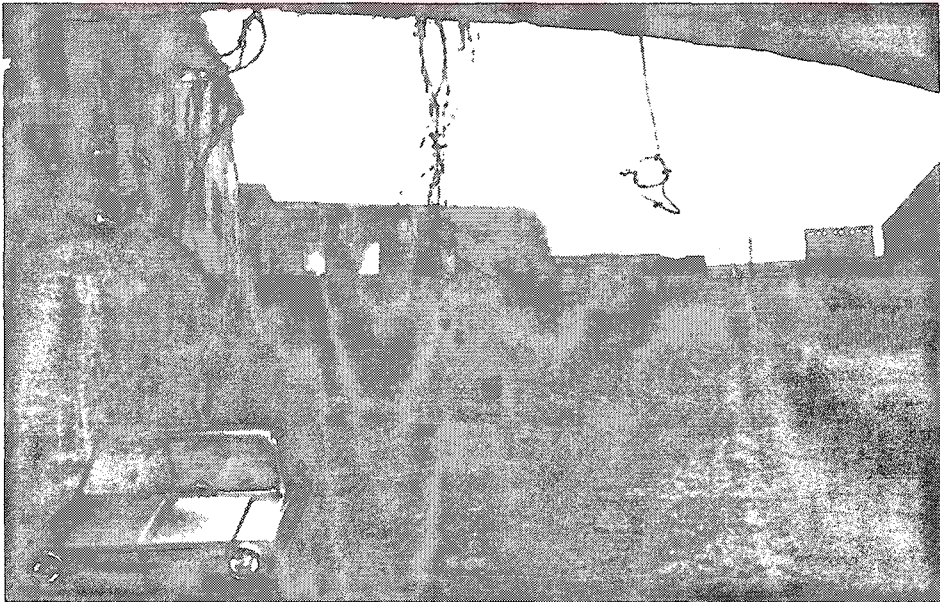
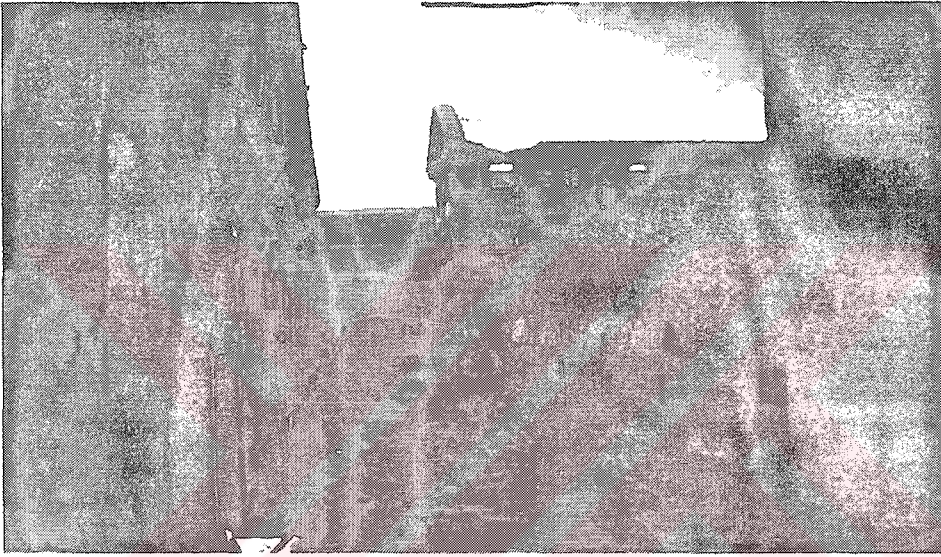
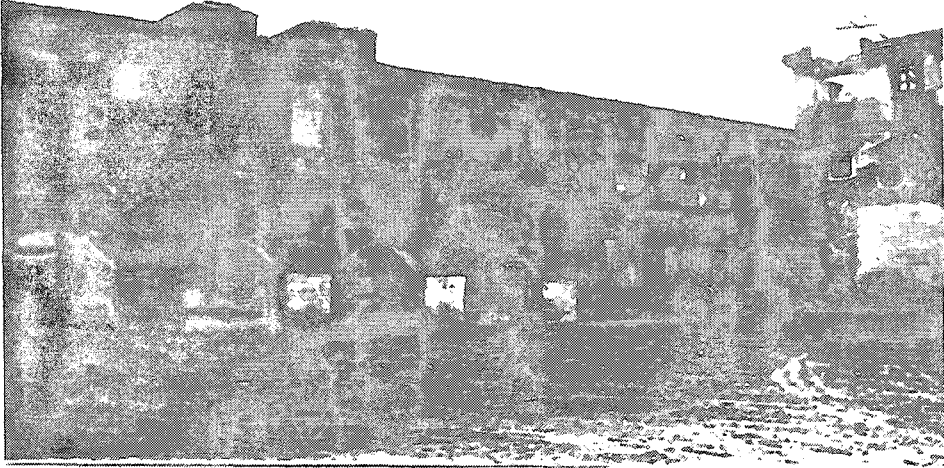
Fotoğraf 4. Değirmen Kompleksindeki C Depo Binasının Görünüşleri (1970)

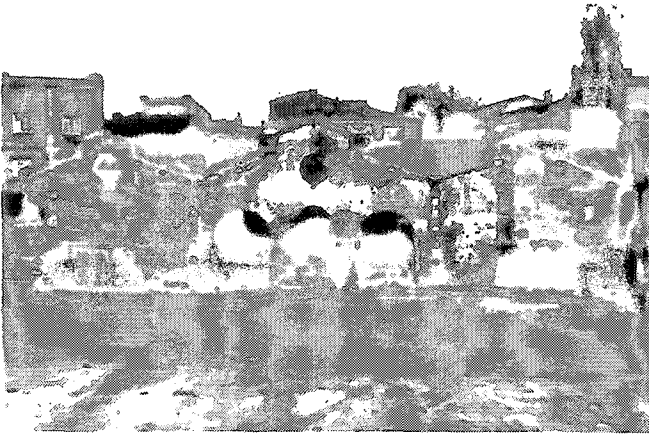
Fotoğraf 5. Değirmen Kompleksindeki B Fırın Binasının Görünüşler (1970)

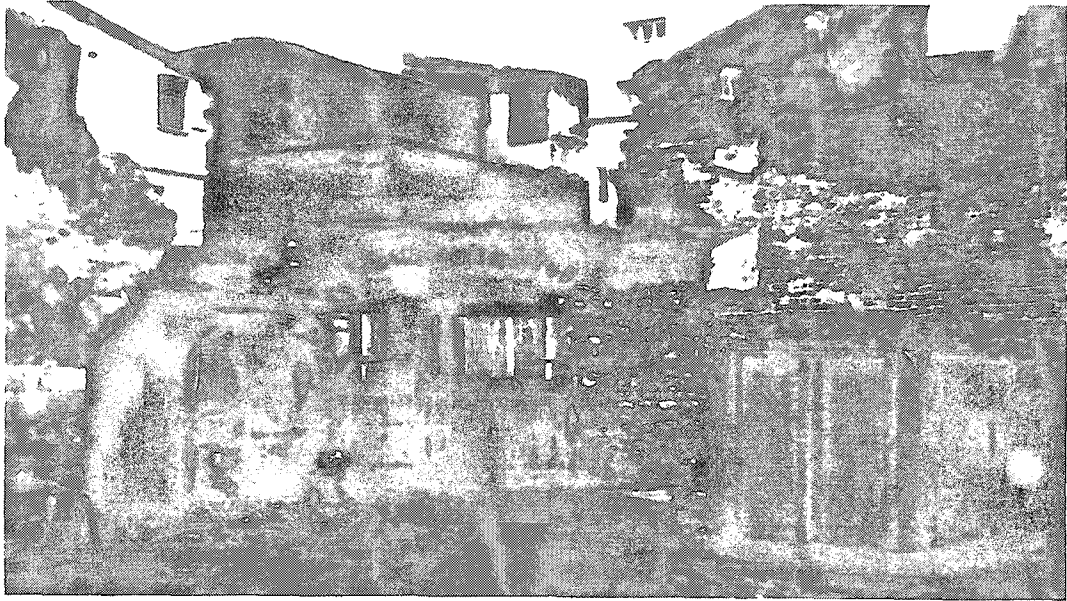

Fotoğraf 6. Değirmen Kompleksindeki A Depo Ve B Fırın Binalarının Görüntüleri (1970)

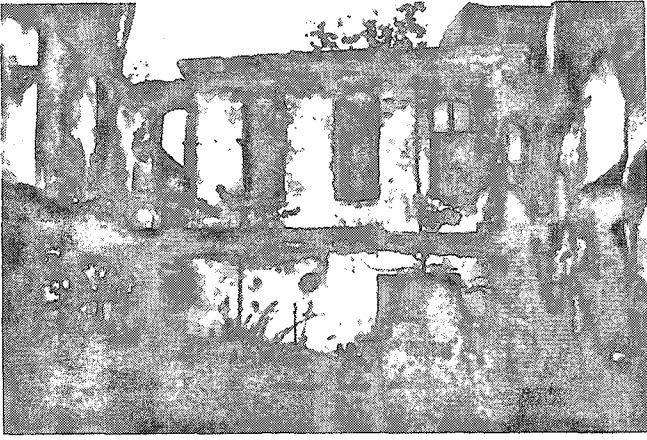

Fotoğraf 7. Değirmen Kompleksindeki A Depo Binası Ve B Fırın Binasının Görüntüleri (1982)

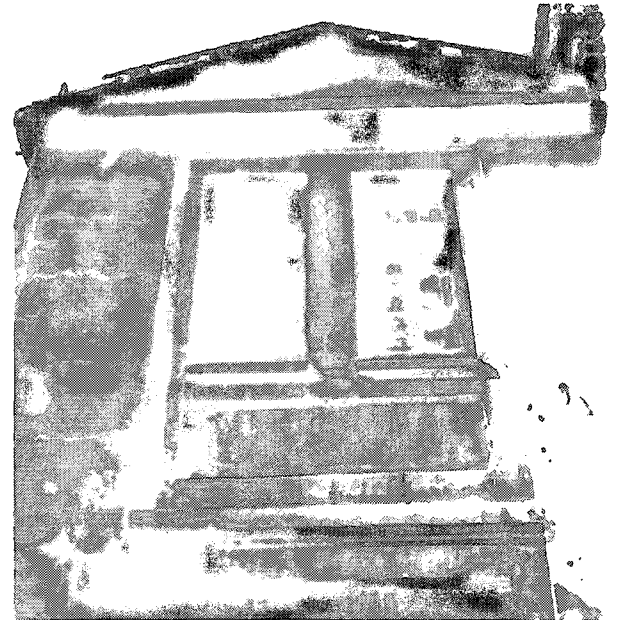
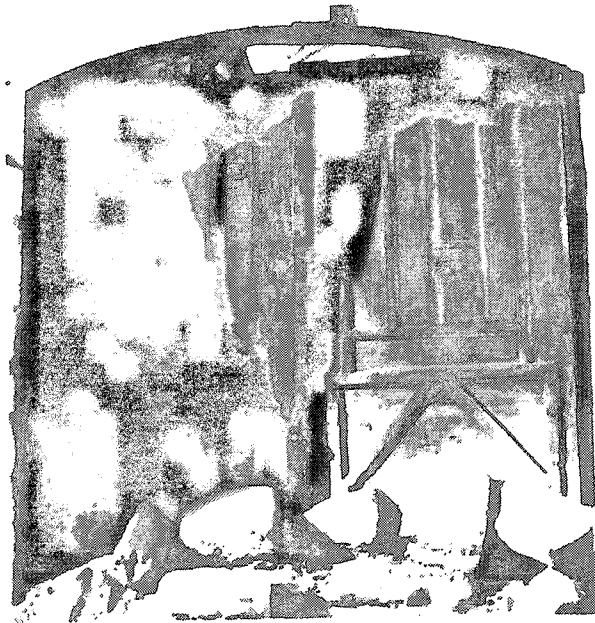

Fotoğraf 8. Unkapanı Değirmeni'nin Ana Giriş Kapısı (K01)(1982)

Fotoğraf 9. Değirmen Kompleksindeki B04 Servis Binası ve Baca (1982)

Fotoğraf 10. Unkapani Değirmeni (K03) Giriş Kapısı Ve G Trafo Binası Penceresi (1982)

Fotoğraf 11. Unkapanı Değirmeni Genel Görünüşü (1982)

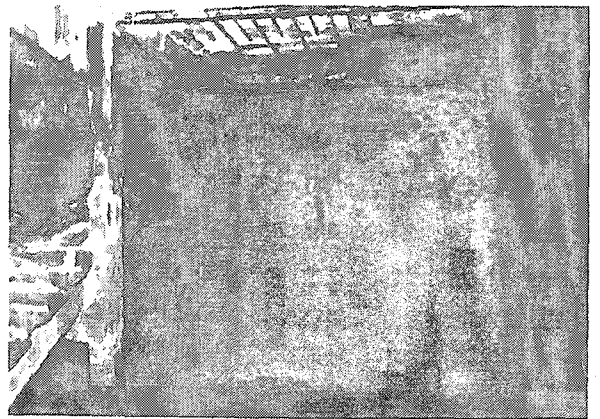
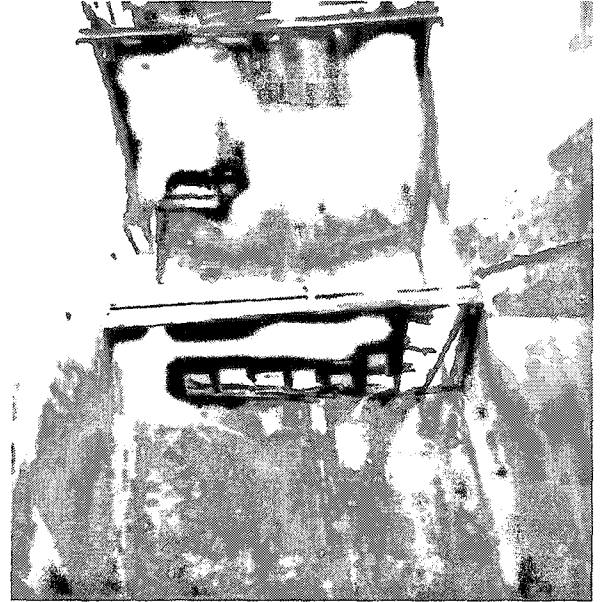
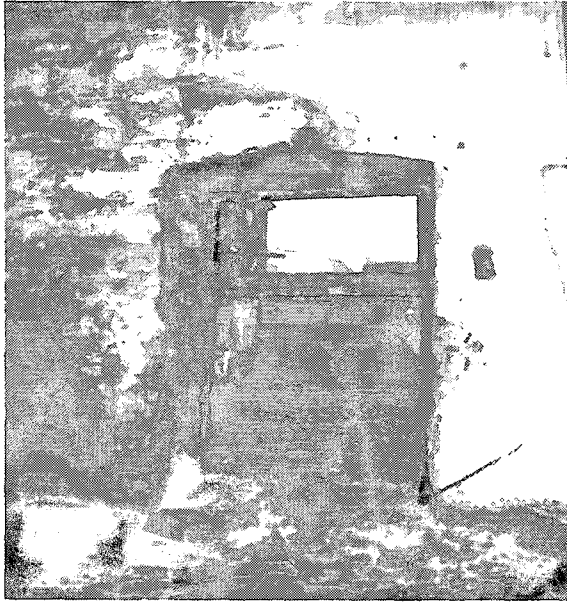

Fotoğraf 12. Değirmen Kompleksindeki A Depo Binasının Görünüşü (1982)

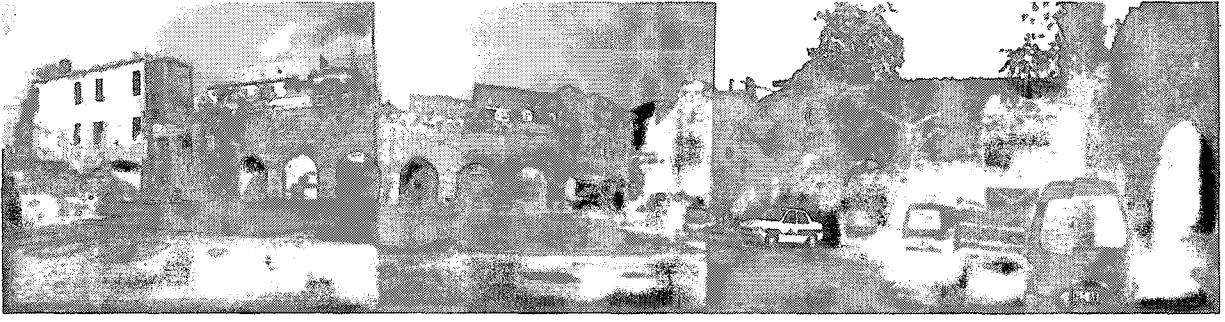
Fotoğraf 13. Değirmen Kompleksindeki E Lojman Binasının Ve Sarnıçın Görünüşü (1970)

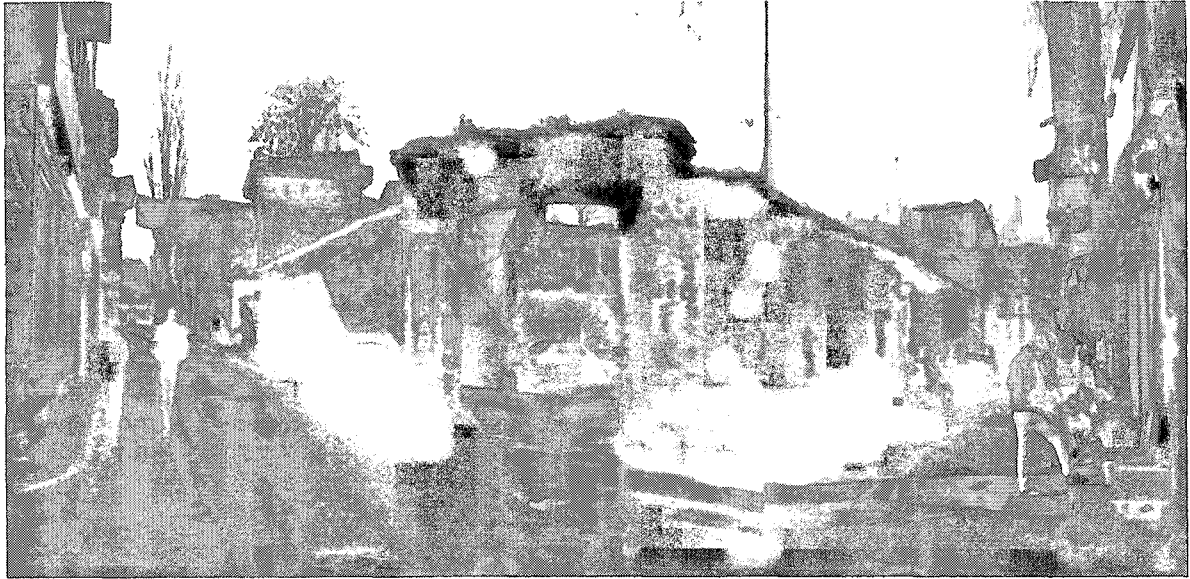
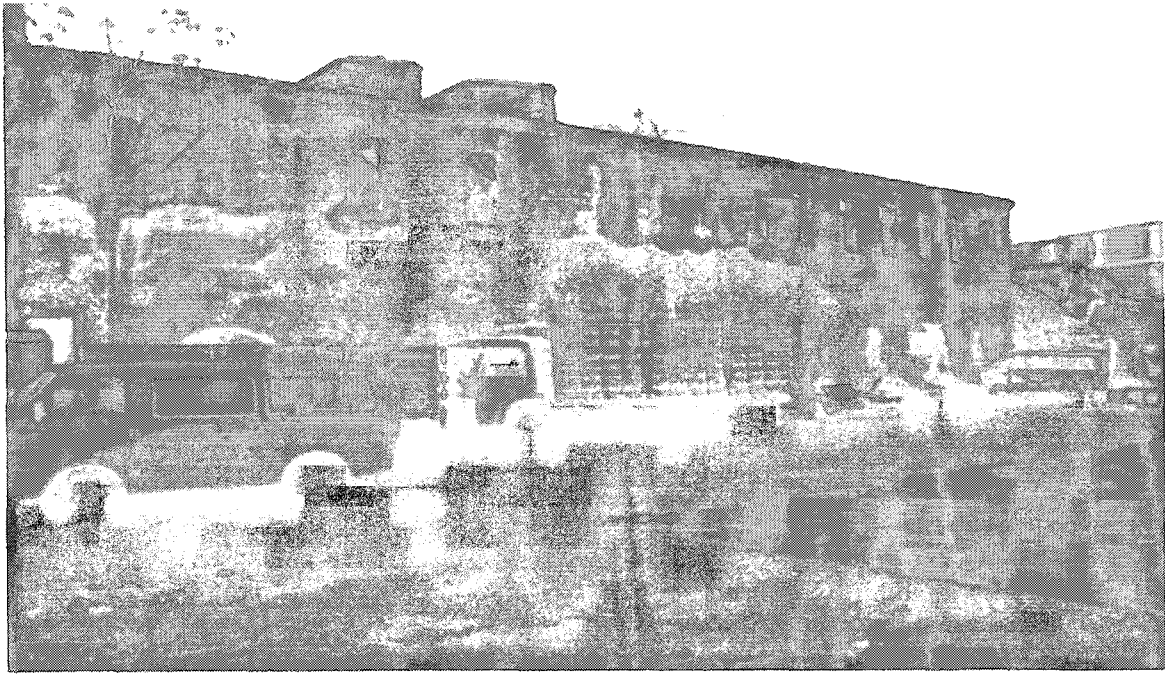
Fotoğraf 14. Unkapanı Değirmeni' nde Döşeme, Kapı Ve Pencere Detayları (1970)

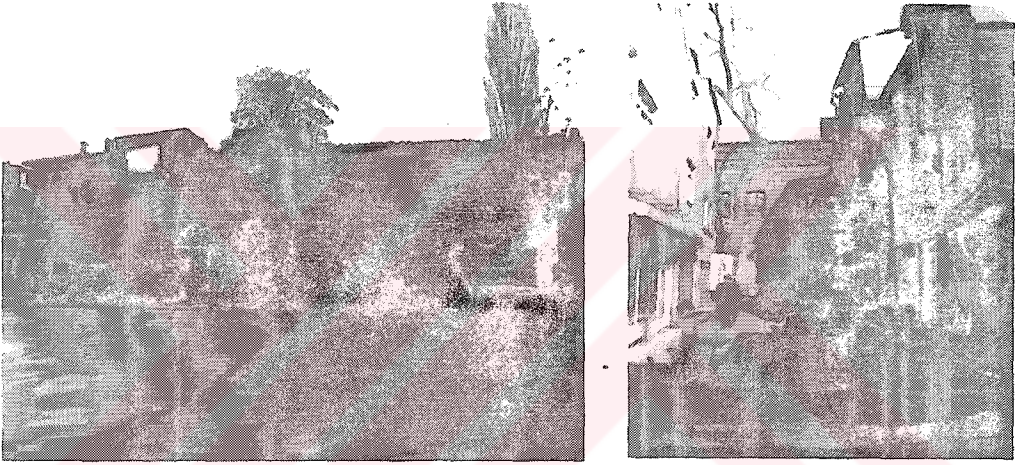
Fotoğraf 15. Unkapanı Değirmeni' nin Genel Görünüşleri (1999)

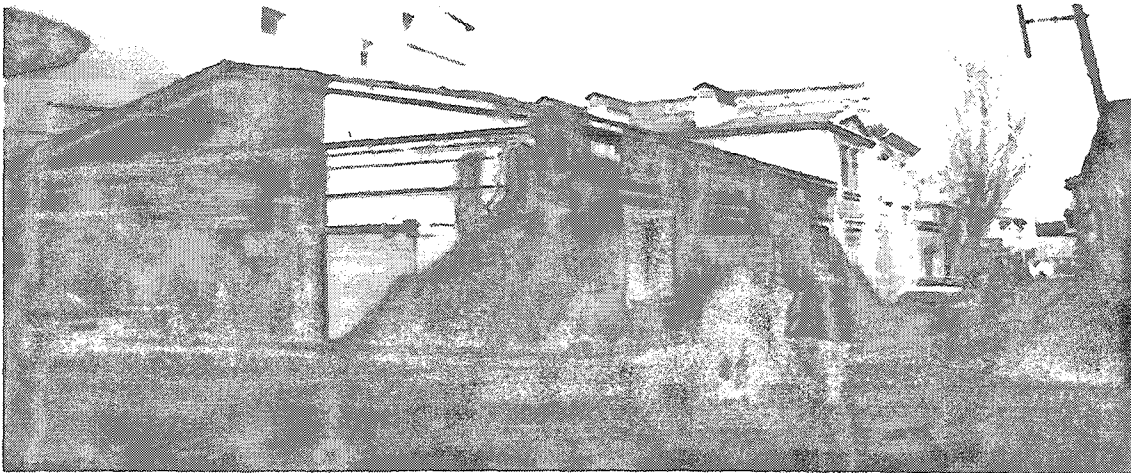
Fotoğraf 16. Değirmen Kompleksindeki A Depo Binasının Ve Ana Giriş Kapısının Görünüşü (1999)

Fotoğraf 17. Değirmen Kompleksindeki B04 Servis Binası ve Baca (1999)

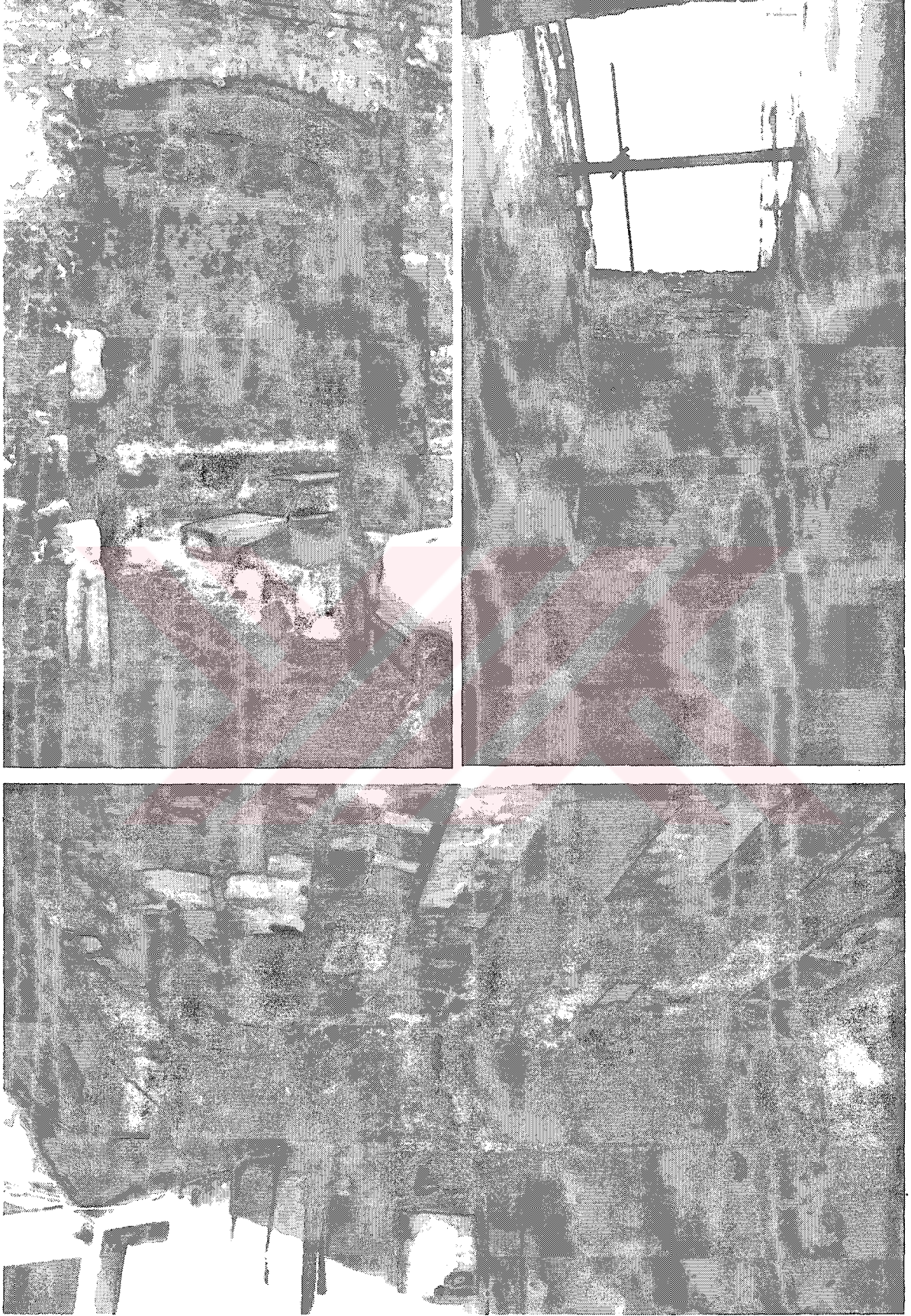

Fotoğraf 18. Değirmen Kompleksindeki Lojman (E), Sinema(G) ve Servis(F) Binası (1999)

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

Fotoğraf 19. Unkapanı Değirmeni Döşeme ve Kapı Detayı (1999)

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında İstanbul’ da doğdu. İlköğrenimini İstanbul Üç Şehitler İlkokulu’ nda, orta ve lise öğrenimini İstanbul Çemberlitaş Kız Lisesi’ nde tamamladı. 1998 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü’nü bitirdi. Artemel Mimarlık Bürosu’nda çeşitli rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinde görev aldı. Halen 1999 yılında başlamış olduğu, M.S.Ü. Restorasyon Ana Bilim Dalı, Restorasyon Yenileme Koruma Bilim Dalındaki yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. 2000 yılında Haliç Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi olarak başladığı görevini halen sürdürmektedir.

